

Л.Ю. Лазарчук, І.З. Майданюк

ДІЛОВА УКРАЇНСЬКА МОВА

*Рекомендовано Центральним методичним кабінетом з вищої
медичної освіти МОЗ України як навчальний посібник для студентів
вищих медичних навчальних закладів
IV рівня акредитації
(протокол № 2 від 30.03.2004 р.)*

Тернопіль
ТДМУ
“Укрмедкнига”
2006

ББК 81.2 Укр я 73

Л17

Рецензенти: Головата Л.М. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики мови і культури мовлення ТНПУ ім. В. Гнатюка;
Литвиненко Н.П. – доцент кафедри української і російської мов НМУ ім. О. Богомольця;
Качан В.А. – академік, завідувач кафедри українознавства Івано-Франківського державного медичного університету.

Лазарчук Л.Ю., Майданюк І.З.

Л 17 Ділова українська мова: Навчальний посібник. – Тернопіль: ТДМУ, 2006. – 252 с.
ISBN 966-673-086-3

Робочий зошит з ділової української мови допоможе студентові глибше засвоїти навчальний матеріал, сформуванати навички самостійності, зекономити час.

Посібник складається з інформаційної частини, практичних завдань, рекомендацій щодо написання офіційних ділових документів, подає найуживанішу лексику і термінологію, характерну для ділового стилю, включає питання для самоконтролю. Він відповідає вимогам програми з курсу “Ділова українська мова” і призначений для студентів вищих медичних навчальних закладів.

ББК 81.2 Укр я73

Тема № 1

УКРАЇНСЬКА МОВА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

*Як довго ждали ми своєї волі слова,
І ось воно співа, бринить,
Бринить, співає наша мова,
Чарує, тішить і п'янить.*
Олександр Олесь

Мова як невід'ємна ознака народу

“Мова народу – кращий, що ніколи не в’яне й вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя, яке починається далеко за межами історії. У мові одухотворюється весь народ і вся його Батьківщина; в ній втілюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук небо Вітчизни, її по-вітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси й ріки, її бурі й грози... Проте в світлих, прозорих глибинах народної мови відбивається не тільки природа рідної країни, а й уся історія духовного життя народу. Покоління народу проходять одне за одним, але результати життя кожного з них залишаються в мові – в спадщину нащадкам. У скарбницю рідного слова вкладають вони плоди глибоких сердечних порухів, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя і пережитої радості...”

Мова не існує сама по собі, вона народжується в людському суспільстві, похідною від якого є. Водночас мова – один із факторів самоорганізації суспільства і невід’ємна ознака таких спільнот, як рід, плем’я, нація.

Отже, відомо, що мова кожного народу – явище давнє, її коріння сягає у доісторичні часи. Вона є найгеніальнішим наслідком матеріальної і духовної діяльності багатьох поколінь, а кожне створене слово – це символ сформованої ідеї, витвореної у великих зусиллях людини проникнути в світ природи, у саму себе. І ось таке маленьке створене слово ставало новим щаблем у вищий духовний світ розумної істоти і засобом пізнати матерію, увійти з нею у чарівний і загадковий

союз. У великому творчому процесі народжується мова людини, а з нею і найміцніше природне єднання – суспільство, народ. Мова стає ніби тією субстанцією, що їх породжує: створилась мова – створюється народ. Тож не дивно, що коли зникає мова – надходить смерть і народу. Нації без мови не існують, як не існують мови без націй. Зникнення з життя якоїсь форми розумного існування – велика втрата для всього людства.

Національна мова – це здобуток культури, духовної діяльності певного народу, а одночасно і здобуток культури всього людства, бо кожна мова доповнює іншу, а разом – вони витвір світового колективного розуму. Тому той, хто виступає проти однієї мови, намагається умертвити її, зробити “неперспективною”, стає на шлях найбільшого злочину проти культури, прогресу, прагнень розвиватись у вселюдському багатстві змісту й форми. Заперечення права існування якоїсь мови – аморальність, злочин проти всього людства, тому воно повинно боротися проти таких аномалій. Природа нічого не творить непотрібного, отже, не можна й силою викреслювати з життя те, що вже створено. Це буде злочин і проти природи, а для світової культури – непоправна втрата, бо все народ може відбудувати: техніку, господарство, нову цивілізацію, а ось мову відновити не може. Нація зникає, настає її історична смерть.

Коли ж народ сам через свою несвідомість чи під тиском зовнішніх реакційних сил перестає плекати й обороняти найважливіше – рідну мову, самозрікається найцінніших скарбів, здобутих предками, він стає на шлях самогубства, яке світова історія людства не назве інакше, як найганебнішим кроком, спрямованим проти природи існування людини.

Дехто ладен вважати мову тільки засобом комунікації, інструментом порозуміння між людьми, народами. Насправді ж це не так. У мові нація закодує всю свою історію, свій багатовіковий досвід, здобутки культури й цивілізації, свою матеріальну й духовну самобутність. У ній – розгадана й нерозгадана природа нації, її духу, стремління і своє пізнання та відтворення світу ідей. Це найбільше, найгеніальніше творіння її розуму, серця, почуттів, усієї багатогранної діяльності. І в цілому світі в кожному випадку – це явище неповторне, у всіх відношеннях самобутнє, спільне за своєю природою з іншими

і відмінне в своїй окремішності.

Мова для будь-якого народу стає ніби другою природою, що органічно оточує його, живе з ним всюди й завжди, без неї, як і без сонця, повітря, рослин, людина не може існувати. Як великим нещастям для людини обертається нищення природи, неповага до неї, відмова від її пошанування, так і катастрофічно боляче б'є по народові, нації зречення рідної мови чи навіть неповага до неї, що є рівноцінною неповазі до батька й матері. І якщо ми нарешті зрозуміли, що треба берегти природу, то давно треба зрозуміти, що екологія мови – це екологія наших душ, нас як розумних істот, а не просто як живих мешканців Землі. Зречення рідної мови призводить до найбільшої кари – духовного каліцтва. Треба, щоб доросла людина цю велику істину пам'ятала повсякчас і прищеплювала її своїм дітям. Нероздільність дитини з рідною мовою починається з першого слова матері, промовленого до немовляти.

Мова і етнос

Втрачаючи свою мову, людина тим самим перестає бути членом мовної, а отже – етнічної спільноти.

Починаючи з VI ст. до н. е. і протягом V ст., частина слов'янських племен під тиском великого переселення народів рушила зі своєї прабатьківщини на захід. Вони зайняли всю територію сучасних Чехії, Словаччини, Польщі, Угорщини, Австрії і дійшли на заході до ріки Ельби. Ця група слов'ян у згадках давньогрецьких істориків має назву венеців.

У другій половині VI ст. н. е. значні групи населення, які займали землі на північ від Дунаю, тобто ті, хто жив у Панноні (територія сучасної Угорщини), перейшли Дунай і зайняли весь Балканський півострів, острови Егейського моря та західне уз-бережжя Малої Азії. Цих слов'ян у давнину називали склавінами, вони стали предками сучасних південних слов'ян. Слов'ян, які мешкали у басейні Дніпра, називали антами, тепер це східні слов'яни.

У VII ст. н.е., за свідченням історичної пам'ятки “Повість минулих літ”, налічували тринадцять племен східних слов'ян: поляни,

древляни, дреговичі, уличі, тиверці, білі хорвати, в'ятичі, радимичі, кривичі, сіверяни, ільменські слов'яни (мешкали в басейні річки Ільмень), полочани, дуліби. Вказані групи племен спілкувалися на основі споріднених діалектів, які умовно можна об'єднати у східнослов'янську діалектну систему праслов'янської мови, що в III-V століттях н.е. розпалася на окремі споріднені групи діалектів. До східнослов'янської підгрупи праслов'янської мови-основи належать сучасні українська, російська та білоруська мови.

Українська мова серед інших мов світу

У світі налічується понад 5,5 тисяч мов. Більшість із цих мов не мають своєї писемності і державного статусу, ними послуговується невелика кількість мовців. Українська мова належить до східнослов'янської підгрупи слов'янської гілки індоєвропейської сім'ї мов. Вона є давньописемною мовою, її писемність виникла понад тисячу років тому. Найближчою до неї є білоруська мова.

Типологічно українська мова належить до флективних синтетичних мов, у яких граматичні значення слів виражаються в основному флексіями (закінченнями), і, таким чином, слово є граматично самостійним, не потребуючи для вираження своїх граматичних значень службових слів.

Іншомовні дослідники постійно підкреслюють милозвучність і лексичне багатство української мови, найчастіше зіставляючи її з італійською. Загальноновизнаній пісенності нашого народу теж значною мірою сприяють фонетичні особливості мови.

Українська мова є рідною для 50 мільйонів людей, що проживають на всіх континентах світу, передусім у хліборобських регіонах. На жаль, не всі етнічні українці зберегли мову предків: на Україні понад сім мільйонів українців рідною назвали російську мову (за даними 1999 року).

Як не дивно, найкраще зберігають рідну мову ті українці, що живуть далеко від України, давно виїхали з неї. Факти свідчать, що людина, яка свідомо відмовилась від мови своєї нації, ніколи не буде шанобливо ставитись до інших мов, у тому числі й до тієї, на яку перейшла.

Якщо це буде вигідно, то вона залюбки перейде на третю мову або й повернеться до рідної.

Ті, що відмовились від рідної мови, часто прагнуть до того, щоб їх наслідували інші, у тому числі – представники інших народів. Зречення рідної мови стимулюється й тим, що носії “престижної” мови здебільшого не вважають за потрібне вивчати мову корінного населення та користуватися нею.

Могутність мови – це духовна могутність народу. Народ дає мові силу й красу. Він сам у піснях творить зразки непе-ревершеної поезії, а його генії й таланти високо підносять авторитет рідного слова, впливаючи його у вінок своєї і світової культури.

Так авторитет української мови піднімали Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Олександр Довженко, Юрій Яновський... Українців інші народи знають саме за їхніми безсмертними творами, а краса українських народних пісень давно привернула до себе увагу видатних знавців фольклору в Україні та за її межами.

Мова – це форма душі народу. А народ – не графоман, у нього прекрасний зміст виливається в прекрасну форму. Недарма ж відомий історик культури й критик, лінгвіст академік Д. Овсянников-Куликовський сказав: “Рідна мова – це музика й малювання душі людської”.

Серйозною віхою у розвитку нашої мови була поява “Кобзаря” Тараса Шевченка, поета, ім’я якого стало в ряду найбільших геніїв світу. Тарас Шевченко показав безмежні можливості української мови у змалюванні душі людської від найніжніших, найтонших порухів її до грізних вибухів пристрасті, від ласкавої, тихої лагідності до блискавиць і грому – розрядів грози спопеляючого гніву. Мова квітки-ліліє й русалок, мова, як дихання легенького дрімливого вітру... І мова-воркування Яреми й Оксани, мова палких сердець. І мова Гонти над порубаними синами в трагедійний момент найвищої кризи людської пристрасті. А якою ця мова стає палкою і ніжною, коли поет заговорить про свою любов до України, коли тривога за її долю не дає йому спокою! Легко й природно пливе вона, як струмок, що розростається, зливається з притоками, перетворюється на глибоку повноводу ріку роздумів: “Думи мої, думи мої. Лихо мені з вами...”

А далі в кам'яних берегах, на високих порогах ріка гуркоче, стугонить, грізно несе нечувану силу, “реве та стогне Дніпр широкий...”

Гнівною засторогою гримить мова поета в посланні “І мертвим, і живим...”, страшною стає в “Осії, глава XIV”.

Води ж далі, на рівнині, перенуртувавши, широко розлилися неосяжним плесом, угамувалися, втихомирилися і відбили в собі місяць і зорі... Ідилія спокою запанувала над рідною землею:

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть...

Все можна цією мовою висловити, можна приголубити, нашепотіти чари, схвилювати душу, примусити глибоко задуматися, затужити, а можна й обсипати ласкою радості, захопити нестримними веселощами, можна і дати душі силу на нечувані подвиги. Всесильна, могутня мова Тараса Шевченка.

На високості людського духу підносить людей і мова титана Івана Франка. Його “Каменярі” будять героїчні поривання, радісним ураганом оптимізму підхоплює людське серце “Вічний революціонер”, мова поем “Мойсей” і “Іван Вишенський” гартує, мов крицю, громадянську мужність, кличе до найвищих обов'язків, не дає задрімати совісті, і пахне ця мова білим суцвіттям вишні, яке земляки кинули в печеру Іванові Вишенському.

Запашна, як ліс і луки, мова мавок Лесі Українки в “Лісовій пісні”. Двосічним мечем, іскристою зброєю, твердою крицею стає вона в поезіях на громадянські мотиви. Леся Українка за допомогою мови змушує крізь сльози сміятися, без надії сподіватися, ширяти думкою над епохами і бачити буденне гірке життя народу, спонукає ставати в перші лави борців за долю трудящих.

Мова борця – так її розуміла сама поетеса, кажучи:

Ти моя щира, гартована мова,
Я тебе видобуть з піхви готова...

У різні несприятливі для України часи подейкували, що українська мова годиться тільки для зображення простого селянського життя. Леся Українка писала на “світові сюжети”, зміст її драматичних поем глибоко філософський і доступний освіченим людям.

Михайло Коцюбинський, витончений стиліст, багато творів написав

для інтелігенції свого часу: “Цвіт яблуні”, “Інтермеццо” тощо. Найскладніші переживання, найхімерніші настрої, найнесподіваніші переплетення думок передано артистично гнучкою, здатною проникнути в найпотаємніші психологічні куточки мовою. Немов крізь віки минулого, надзвичайно поетично заговорили “Тіні забутих предків”. Мова Коцюбинського виявилась такою ж прекрасною і чудодійною для змалювання глибоких соціальних стресів і того казкового марева, що мінилось і миготіло на обрії перед сільською біднотою в повісті “Фата моргана”.

Радісно вразив музичною рікою мови “Сонячних кларнетів” і Павло Тичина. Ритм людського життя він дав відчутти в ритмі руху всесвіту. І вже важко відрізнити слово од музики – воно злилося зі звуками кларнетів, скрипки, віолончелі. Воно здатне передати хорал безмежжя “в космічному оркестрі”, революційні катаклізми в суспільстві двадцятого століття, “енгармонійне” і “сон до дна” в природі.

Яку силу-силенну нової лексики, семантичних новотворів внесли в українську мову письменники! Взяти хоча б для прикладу твори Олександра Довженка, Василя Стуса, Олеся Гончара, Михайла Стельмаха, Максима Рильського, Ліни Костенко, Бориса Олійника. Яке багатозвіття й різнотрав’я слів, якими барвами наша мова висвічує, яким зіллям напахчена, якими водами перемила!

Протягом історії українська мова перебувала під гнітом подвійним – соціальним і національним. На її долю випали страшні випробування, їй судилося перемагти на своєму шляху безліч ворогів, щоб утвердитись у своїх правах!

Походження і розвиток української мови

Доля української мови сумна і героїчна водночас. Але, незважаючи на численні перешкоди і лихоліття, мова, як і наш народ, усе-таки вистояла.

Кожний народ у багатонаціональному світі виявляє себе самотньою культурою, а вона (давно відомо) може розвиватися тільки рідною мовою. Давність культури визначається давністю мови. Коріння української мови також сягає у сиву давнину, хоч дехто хоче встановити їй точну дату народження (як дату народження людини) і

почати від неї її велику біографію. Історія української мови завжди була не тільки об'єктом наукового дослідження, але й предметом різноманітних спекуляцій і політичної боротьби. З огляду на це, у ній є чимало “білих плям” і нез'ясованих питань, навколо яких точаться численні дискусії. Поставити крапку над різноманітними полемізуваннями з приводу походження, розвитку, функціонування української мови допоможе детальний, але неупереджений аналіз її передісторії, історії та сучасного стану.

В історії української мови виділяють три періоди:

1. Праукраїнська мова (X – перша половина XIII ст.). У цей період формуються найважливіші риси української мовної системи на всіх рівнях: фонетичному, морфологічному, синтаксичному та лексичному.

2. Староукраїнська мова (друга половина XIII – XVIII ст.).

3. Нова українська мова (XIX – XX ст.).

Після розпаду слов'янської територіальної єдності у VI ст. розпалася і єдина праслов'янська мова. У мові східних слов'ян упродовж VII – IX століть відбулося чимало змін у фонетиці, що стало початком відокремлення її від західнослов'янських і південнослов'янських мов.

У цей період мова є органічним продовженням давньоруської (писемної мови Київської Русі – держави, яка виникла внаслідок об'єднання 13-ти літописних племен, що супроводжувалося інтеграцією племінних діалектів в одну мовну структуру). Найдавніші її пам'ятки дійшли до нас із другої половини XI ст., однак є всі підстави припускати її існування у давньоруському вжитку протягом усього X ст., бо нею написані вміщені у “Лаврентіївському списку літописів” договори київських князів із греками, датовані 911, 944, 972 роками.

Під походженням української мови переважна більшість населення розуміє походження сучасної української літературної мови. Однак слід пам'ятати, що українська мова складається з двох рівноправних гілок: 1) спільної для всієї нації літературної мови, відшліфованої майстрами художнього слова; 2) мови народної, яка не є ідентичною у різних діалектних ареалах. Варто відзначити, що стосовно генези сучасної української літературної мови у сучасній науці жодних проблем немає. Загальновідомо, що її започаткував наприкінці XVIII століття І.П. Котляревський, а основоположником став Т.Г. Шевченко,

саме вони писали свої твори народною мовою на основі українських середньонаддніпрянських говірок. До Івана Котляревського і Тараса Шевченка існувало староукраїнське письмо – літературна мова, яка датується XII – XVIII століттями. Вона продовжувала давньоруські писемно-літературні традиції.

Специфічні особливості, які стали характерними саме для української мови, виникли за своїми внутрішніми законами і мало залежали від державного та релігійного життя суспільства.

Мовознавчі ретроспективи заводять нас у глибоку давнину, в той період, коли на величезних просторах від Дніпра на сході й до Карпат на заході, від нижньої течії Дунаю на півдні й до верхів'я Вісли та польських боліт на півночі, починаючи з III тис. до н. е. і до VI ст. н. е. жили слов'янські племена, які розмовляли близькоспорідненими діалектами мови, що в середовищі науковців називається праслов'янською (за походженням) і спільнослов'янською (за поширенням). Від 1395 року у Реймському Євангелії зберігся напис “письмо руске”. Це засвідчує, що і в XIV ст. мову придніпрянського населення називали ще “русскою” або “росскою”. Традиційно такі терміни вживаються і в наступних століттях, хіба що вноситься відтінок “рутенська мова”, а українців називають за латинськими традиціями рутенцями.

Одну з найдавніших згадок про українську (рутенську) мову, якою говорить населення Придніпров'я, маємо в італійця Помпонія Лета, засновника Римської академії, який певний час жив на Україні. У 1479 – 1480 рр. учений написав працю “Скіфські подорожі” і прочитав її як лекції. Твір повністю не зберігся, але у виписках сучасників є його свідчення, що в межах Сарматії (тоді придніпровські землі в Європі називали то Скіфією, то Сарматією) “говорять на семи мовах, з яких найпоширеніша скіфська, що її називають рутенською, а найменша – литовська”.

Велике враження на Помпонія Лету справили дніпровські пороги, які він детально описав, подавши всі назви в оригіналі (Ненаситець, Кодацький поріг, Будило та ін.). Повернувшись до Італії, вчений усе життя виявляв інтерес до “Придніпровської Скіфії”, побуту й культури її народу. Помпоній Лета навчив своїх дочок слов'янських мов, і, оскільки рутенську він вважав однією з найпоширеніших на європей-

ському сході, то, очевидно, дочки вивчили її в першу чергу (див.: Голенищев-Кутузов И. Н. Итальянское Возрождение и славянские литературы XV–XVI вв. М., 1963. – с. 213). Тож можна гадати, що сім'я засновника Римської академії Помпонія Лети була однією з перших, яка вивчала українську (рутенську) мову в Італії ще в XV столітті.

Немає нічого дивного, що українців у ті роки називали рутенцями, а їхню мову – рутенською. Цей термін дуже давній, і застосовували його як власне ім'я українського народу і в XX столітті. Не будемо вдаватися в історію цього терміна, ніхто ніколи не заперечував, що у всі часи під ним розуміли українців, а під Рутенією – Україну. Нас у цьому подорожньому записі найбільше цікавить інформація про те, що в XV столітті у Східній Європі українська мова серед семи інших (очевидно, польська, чеська, словацька та ін.) була найпоширенішою. Нею розмовляло найбільше мешканців, а литовською – найменше. Треба мати на увазі, що більшість тодішніх українських земель після падіння Києва від навали монгольських орд входили до Великого Литовського князівства, а оскільки литовців було в 10 разів менше, ніж українців, то й державною мовою фактично була українська з домішками білоруської, її називали “руська”. Тому не дивно, що й італієць запримітив це і занотував у своїх подорожніх записах.

У XIV та XV століттях Велике Литовське князівство зміцніло за рахунок прилучених українських і білоруських земель, зміцніло одночасно і становище української мови в культурному та державному житті народу на територіях, захоплених Литвою. З часом відчутнішим ставав вплив української культури, мови, літератури в маленькій Литві. Не дивно, що українська мова стає званою і в литовських містах та при дворі правителів королівства. З цього приводу маємо багато доказів і окремих фактів, підтверджених тогочасними архівами, документи яких у більшості випадків писані українською мовою. Завойований народ здолав переможця своєю культурою і мовою.

Українською (“руською”) мовою написано зведення державних законів – “Литовський статут” (три редакції – 1529, 1566, 1588 рр.). Українською народною (або й книжною) мовою велося листування, судочинство, літературна творчість. Як обов’язкову в усіх установах

на теренах України її було передбачено спеціальним законодавчим застереженням у “Литовському статуті” (1566, р. 4, арт. 1). Усе треба було писати, як застерігав закон князівства, тільки українськими літерами і мовою. Українською мовою за доби Середньовіччя користувалися і в сусідній Румунії, Молдавії. Збереглися збірники з українськими піснями і в народів Югославії. Хто хоче переконатися, як у XV–XVII столітті велося судове й державне листування, нехай зайде у Києві до Державного історичного архіву: там зберігаються тисячі документів того часу, написані українською мовою. Цілком природно, що в таких умовах українську мову вивчали й литовські князі, феодала, а сам повелитель Великого Литовського князівства Август II добре розмовляв і писав українською мовою, зокрема і листи до матері-італійки, королеви Бони (отже, і вона добре знала цю мову).

Коли після невдалих воєн з Росією Велике Литовське князівство уклало горезвісну Люблінську унію (1569 р.) і поступово почало втрачати свою незалежність, становище української мови також погіршилося. Українські землі підпали під руку шляхетської Польщі. Польські королі, польська шляхта намагалися силою прилучити український народ до польської мови. У Київ та в інші міста і села були надіслані універсали, листи, накази, написані незрозумілою чужою мовою, і народ та українська шляхта запротестували. 1571 року в Києві збирається сеймик української шляхти, де, крім усього, обговорюється і стан української мови.

Навіть після Люблінської унії руська мова зберегла свої державні права, узаконені “Литовським статутом”. У листі до короля, надісланого сеймиком української шляхти, наголошується на тому, що народ України розмовляє своєю мовою, у школах вивчає її та інші мови (і не розуміє польської і латини). Навіть текст Унії вимагається надіслати до Києва в перекладі українською мовою.

Очевидно, спротив української шляхти, діячів культури та й всього народу, був таким рішучим, що з ним мусили рахуватися у Варшаві: було навіть створено групу писарів, які перекладали документи і дотримувалися певних правил тодішнього українського письма. Мову козаків знали і при королівському дворі. Зберігся лист Марії (1659) до короля Яна Собеського, в якому вона цитує українську пісню: “Чи я тобі не казала: не бери волоски...” Отже, Собеський також знав

українську мову.

Маємо й інші свідчення того, що досить високі польські сановники знали українську мову й користувалися нею.

Популяризувало нашу мову в Європі і козацтво. На Запорізькій Січі, яка була військовим центром України, всі документи, військові правила, команди, листування в ті часи велися українською мовою, і це також підтримувало її громадський статус.

В описах України XVI століття європейські автори характеризують її як досконало організований край, де в побудову “республіки запорожців” вкладені найкращі ідеали людства про вільність, рівність, а козацтво виробило досконалі демократичні принципи співжиття. У зв’язку з цим уважніше ставляться і до питання української мови та її місця в житті. Так, французький поет-академік Сент-Аман прославив українських козаків у своїх “Героїчних ідиліях” (1658), а про весь народ написав: “Ця нація настільки оригінальна і цікава, що не можна перебувати в Польщі і промовчати про Україну”. До української тематики (зокрема, теми козацтва) зверталися письменники Англії, Італії, Іспанії та інших країн.

Треба підкреслити, що й перший переклад українського літературного твору європейською (німецькою) мовою був пов’язаний з діяльністю козаків. У 1683 році, коли турецька армія обложила Відень, а в місті склалася критична ситуація, австрійське командування надрукувало і розповсюдило окремою листівкою “Листування запорожців з турецьким султаном”, очевидно, як засіб піднести бойовий дух армії і населення. Козаки тоді також воювали під Віднем.

Загалом доба Відродження пробудила в Європі увагу до народних мов. Збереглися свідчення про те, що іноземці, відвідуючи Україну, прагнули вивчити мову, якою розмовляє місцеве населення, пізнати культуру, побут, літературу. У цей час українською мовою цікавились не тільки європейські вчені, філологи, що було зумовлено розвитком гуманітарних наук, а й люди, для яких вона була потрібна в практичній діяльності. Через Україну пролягали головні шляхи, які сполучали Захід і Схід: майже всі мандрівники, посольські місії, купецькі валки і гурти місіонерів до Азії, Близького Сходу і назад до Європи їхали через придніпровські землі. Їх обслуговували місцеві драгомани (перекладачі), які жили на цих землях і знали по кілька

мов, але багато європейців не потребували таких послуг, бо самі знали східноєвропейські мови. У XVI ст. в Європі з'являються навіть перші професори – знавці східноєвропейських мов. До них, очевидно, належить француз Гільйом Постеля (1538 р.), автор тритомної праці “Про Турецьку державу”, де він описує і московитів та українців, сусідів Туреччини. Він знав усі слов'янські мови і навіть хвалився, що з Франції до Китаю через слов'янський схід може провести подорожніх, не звертаючись до місцевих перекладачів. За доби Відродження вже чимало європейських діячів культури знали про Україну, український народ. Про його мову писали також французький учений Блез де Віженер, італійський мандрівник П. де ля Волл та ін.

Була ще одна причина зацікавлення українською мовою в Європі – прагнення діячів культури краще пізнати минуле слов'ян. Згадаємо тільки один факт. У 1555 р. з'явилася “Хроніка польська” королівського секретаря історика Марціна Кромера (1512–1589), у якій обстоювалася теза, що “родовим гніздом, колискою слов'янства” є територія України в межах трикутника Дніпро – Карпати – Вісла, звідки слов'янські племена розійшлися на захід і південь.

А якщо так, то автохтони цієї території (сучасні українці) є спадкоємцями, носіями праслов'янської культури. Отже, щоб заглянути в наше минуле, дослідники повинні уважно вивчати культуру, побут, пісню й мову українців, які тепер живуть на цих землях. Були навіть запевнення деяких учених, що той, хто опанує українську мову, здобуде ключ до швидкого вивчення всіх інших слов'янських мов, бо українській мові характерні найтиповіші риси слов'янської лінгвосистеми.

Цю теорію підтримав інший тогочасний польський історик Ян Красінський і приділив їй місце у книзі “Польща”, яка була надрукована в Італії 1574 року. Погляди Кромера й Красінського на українську мову набули популярності в Європі, їхню теорію підтримували у XVIII ст. В. Суровецький та інші вчені, а в XIX столітті пропагував славнозвісний чех П. Шафарик. Відомі музикознавці XIX ст., зокрема Л. Ріттенберг, М. Конопашек та інші, закликали уважніше вивчати українську народну музику, пісню, бо в них збереглося найбільше праслов'янських елементів.

Починаючи із XVI століття, частина філологів, незважаючи на бездержавне становище українського народу, все ж прагнула вивчати

його мову в контексті європейського мовознавства.

Немає підстав говорити, що така увага до української мови була випадковою і спричинилася виключно розвитком філологічних наук. Як підтверджують факти, були, сказати б, і політичні потреби, адже Україна з її “козацькою республікою” відігравала значну роль у боротьбі з Османською імперією, впливала на політичний клімат Європи. Тому про Україну, її народ та територію постійного заселення часто згадується в дипломатичному листуванні, особливо в роки, коли при владі в могутній турецькій імперії була Роксолана, полонянка з галицького містечка Рогатина. Для прикладу можна навести уривок з листа 1540 р. французького посла у Венеції, адресованого королю, у якому йдеться про Туреччину, Роксолану й Україну (Русь): “Роксолана має руське походження..., а мешкають ці руси від Карпатських гір до Борисфена і Понта Евксінського”. Венеціанський посол з Царєграда Неваджеро також писав, що “Роксолана руської нації”. Писали про Україну й інші автори. Отже, за доби Відродження про український народ і географію його земель у Європі вже були хай і не докладні, а все ж таки певні писемні відомості. А якщо говорили про народ, то цікавилися й говорили вже і про його мову. Збереглося в рукописних і пізніше друкованих європейських джерелах чимало ширших або принагідних згадок про тогочасну живу українську мову та сферу її вживання. Найбільше їх дійшло до наших днів з французьких, німецьких, італійських і, звичайно ж, слов’янських джерел.

Французький учений і мандрівник доби Відродження Блез де Віженер у книзі “Опис польського королівства”, виданій у Парижі 1573 р., подав цікаві відомості про те, які уявлення мала Європа про Україну, більшість земель якої підпали під владу польського короля. Тут говориться про Україну (Русь) як цілісність, її складові етнографічні землі, звичаї різних регіонів, віру і мову. Географічно, етнографічно, пише Блез де Віженер, Галичина, Волинь, Поділля і придніпровські землі – це все один край, одна цілість, яку заселяє один народ, а “побут, звичаї, мова у них майже однакові від Червоної Русі (Галичини) до Дніпра і до Литви”.

Знали на заході Європи дещо і про український фольклор, пісні та думи, а відомий французький письменник Ф. Рабле у творі

“Гаргантюа і Пантагрюель” навіть використав (як довів це учений О. Веселовський) дві українські гумористичні легенди про перемогу святих над чортом. Якщо ці легенди Рабле й запозичив не безпосередньо з українських уст, а з інших, кимось переказаних джерел, то й за таких умов мусимо визнати, що українські фольклорні твори, а отже і мова, не були зовсім невідомими в першій половині XVI століття серед великих діячів культури народів Європи.

У цей час українська мова в Європі не була вже великою загадкою, її цитують навіть у наукових описах України. Так, Ян Ласіцький, видаючи в Німеччині свою книгу латинською мовою “Про звичаї і вірування русинів, московитів, татар...” (1582), подав у оригіналі латинськими літерами зразки української мови і народної поезії, зокрема жіночих голосінь за померлим чоловіком, що тепер є найдавнішими зразками (“Ой, леле, леле, і чому ти вмер? А чи ти не мав що їсти, пити, чому ж ти вмер? Ой, леле, леле, чи ти не мав вродливої жінки? Чому ж ти вмер?”). На жаль, цю книгу про Україну спалила інквізиція, але все ж таки кілька примірників збереглося, один із них знайдено у Львові і описано у журналі “Жовтень” (1976, № 10).

Між 1550–1570 рр. за кордонами нашої землі уже було записано повний текст української народної балади “Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?”, і до нього чеський учений і культурний діяч Ян Благослав додав короткі відомості про мову, якою складена пісня: “Є в тім язиці пісень і віршів або римів множество... мають багато метафор і інших фігур... Кажуть, що й граматику свою мають, але я не бачив її”. Тут є цікавий матеріал і про пісенне багатство українського народу, і про багатство різних засобів поетичного вислову, а найцікавіше – повідомлення про граматику української мови, яка до нас не дійшла.

Є відомості, що в цей час окремі сюжети дум (“Марусі Богуславки”, наприклад) були відомі в Англії, а пісні полонених українців і українців чарували мешканців середземноморських країн.

Цікаво, що увагу до тогочасної української мови виявляли найчастіше французькі й італійські автори, в університетах їхніх країн навчалося тоді найбільше студентів з України.

Конкретніше уявлення про українців і їхню мову подав французький гуманіст П’єр де ля Волл, який подорожував українськими землями в 1616 р. Пізніше в одному з листів до знайомого він описує життя

українців і стверджує, що вони мають цілком окрему мову, яка дуже поширена, нею володіє польський посол в Італії Стефан, що в Україні великою силою є козаки, але це “не є назва нації: так зветься спілка людей..., які не підкоряються жодному володарю... Я певен, що колись вони закладуть могутню республіку”. У 1620 р. П'єр де ля Волл зустрів аж у Персії “козака Степана”, записав від нього багато цікавого матеріалу про Україну і Січ, про звичаї і мову (Левченко М. З поля фольклористики й етнографії. – К., 1927. – с. 17). От якими далекими шляхами у Європу потрапляла іноді інформація про наш побут, культуру і мову. Природно, що Україною, її народом почали більше й пильніше цікавитися в часи визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. До українського гетьмана прибували дипломати з європейських країн, і хоча переговори проходили здебільшого латинською мовою, та все ж при спілкуванні з народом ставала у пригоді й жива мова.

У 1650 році посольство від Венеціанської Республіки до Богдана Хмельницького очолював досить освічений дипломат Альберто Віміні. Йому належить “Реляція”, яка була надрукована тільки в ХІХ ст. Тут уже маємо багато нового для пізнання нашого краю. Найперше – Віміні нашу країну називає не Русь, а Україна, а мову за традицією – рутенською і навіть цитує вислови й слова “рутенською мовою”. Він подає відомості, що на Україні існує дві мови: церковнослов'янська, якою послуговуються в письмі представники духовенства, і мова загальнонародна, якою користуються всі, в тому числі й козацтво. Освічені люди знають не тільки ці дві мови, а й мови європейських народів.

У цей час більшу обізнаність з українською мовою виявляють і народи скандинавських країн, з якими культурні зв'язки раніше були меншими, ніж із Західною Європою. Можливо, тому й посольства з більшою пильністю намагалися засвоїти все, пов'язане з Україною.

У 1656–1657 рр. до Богдана Хмельницького від шведського короля виїхало посольство, на чолі якого був Готгард Веллінг. Член цього посольства К. Я. Гільдебрандт пізніше (1668 р.) склав мемуари про те, як їхали вони на Україну з Туреччини через Бессарабію, Умань, Звенигородку до Чигирина. Гільдебрандт зробив дуже цікавий і детальний опис України, її господарства, етнографії, війська тощо. Про

українську мову він записав, що вона дещо поступається за вжитком польській, але звернув увагу, що серед простих козаків чимало є таких, які знають латинську мову або якусь іноземну. Дипломат був здивований, що під час подорожі зустрів простого козака, який упевнено й досконало розмовляв з ним французькою мовою, а в канцелярії гетьмана розмови вільно велися латиною. А народ, як він стверджує, українською мовою говорить на землях майже до Вісли, і ця мова не має якихось особливих розбіжностей. Це ще раз підтверджує, що навіть іноземці мову східноукраїнського і західноукраїнського населення сприймали як єдину.

Італійський учений У. Вердуум, який побував на території Польщі й України в 1670–1672 рр., подає цінні описи життя й побуту населення, його культури. Цей народ він вважає здібним до засвоєння чужих мов, а його власну мову характеризує як ніжну, мелодійну і ласкаву. У Львові учений ходив вулицями, бував на базарах, вів розмови з людьми різних соціальних станів. Свої враження й спостереження він записав до щоденника: “Найбільше ласкавих слів і приємних тостів зустрічається на Русі (Україні), особливо у жінок, причиною цього є руська (українська) мова, не така тверда у вимові, як польська. Тому кажуть, що у Львові живуть такі гарні, делікатні й спокусливі наречені, як, зрештою, ніде на всій землі. Я сам зустрів порядну жінку, у котрої щось купував, і вона мені зуміла сказати чемний комплімент латинською мовою і вміла висловитись тонко й делікатно”.

У другій половині XVII століття, уже після смерті Богдана Хмельницького, за часів польського короля Яна Собеського на території Польщі й України перебував французький розвідник, справжнє прізвище якого залишилося невідомим. Повернувшись до Франції, він написав спогади, що були опубліковані в Парижі (1698 р.) під псевдонімом Божо. Як видно з мемуарів, окрім військових, політичних, економічних, господарчих та інших питань, агента цікавила й етнографія, культура. Він подав короткі описи української мови й пісень. “Кажуть, що руська [українська] мова найделікатнішою і найприємнішою виявляється в устах жінок... Вона відмінна від польської, хоча належить до одного слов'янського кореня”. Пісні українські, як пише Божо, “вражають своєю красою”. Звернімо увагу,

що особливу мелодійність української мови в устах жінок приблизно в той же час відзначав і італійський учений Вердуум.

Мабуть, найпізніше відомості про українську мову з'явилися в Англії. Так, у 1680 р. Поль Ріко у книзі “Сучасний стан Турецької імперії”, говорячи про козаків, подав коротку характеристику і їхньої мови. Цікаво, що в 1723 р. англійською мовою була перекладена “Граматика словенска” Л. Зизанія, видана у Вільні (Вільнюсі) 1596 р. Детальний опис живої української мови дав англійський професор Е. Клеркаж у 1812 році.

У XVIII столітті в Європі почали говорити не тільки про українську мову, а й про її говірки та діалекти. Знову ж таки, пріоритет тут належав освіченим авторам мемуарів і подорожніх нотаток. Німецькому лікареві Йогану Вільгельму Мюллеру належать спогади про перебування на Україні – “Подоріж з Варшави на Україну 1780–1781 рр.”, де він описав уже різні говірки української мови і вмістив пісню про зруйнування Січі, а також її переклад. Це перший переклад нашої пісні німецькою мовою і перша інформація про діалектні розгалуження мови на різних територіях України.

Незважаючи на це, доля мови на рідній землі складалася досить трагічно – від обмеження для хатнього вжитку до повного її заперечення, чого ніхто, ніде, ні за яких обставин не міг визнати за природне й законне.

Петро I розпорядився уніфікувати й церковні книги, щоб у них не було нічого “малоросійського”. А Катерина II, яка до самої смерті плутала закінчення відмінків російської мови, провадячи національну нівеляцію народів, що населяли Російську імперію, дала ось яку інструкцію генерал-прокуророві кн. Вяземському: “Мала Росія, Ліфляндія і Фінляндія управляються наданими їм привілеями; порушити їх заборонаю всіх зразу дуже непристойно було б, проте й називати їх чужоземцями й поводитися з ними на такій же підставі було б більше, ніж помилкою, а можна сказати певніше – дурістю. Сії провінції, також Смоленську, треба найделікатнішими способами привести до того, щоб вони зрусифікувалися й перестали дивитися, як вовки в лісі”.

Усе робилося для того, щоб зруйнувати індивідуальність українського народу. Коли “делікатні” способи русифікації недостат-

ньо допомагали, тоді пускали в хід найсуворіші, найбрутальніші. В середині минулого століття міністр внутрішніх справ Валуєв проголосив, як смертний вирок українській мові, відомі слова: “Не было, нет и быть не может!”

1754 р. – указ Катерини II – заборона викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії;

1769 р. – синод дає розпорядження відібрати українські тексти з писаних церковних книг, вилучити букварі з тих закладів, які їх мали;

1775 р. – ліквідація Запорозької Січі, яка була фундатором і опорою Києво-Могилянської академії;

1783 р. – повна ліквідація Гетьманщини;

1811 р. – закриття Києво-Могилянської академії (на той час Україна мала 24 друкарні, Росія – 2);

1817 р. – постанова про викладання в школах Західної України лише польською мовою;

1847 р. – розгром Кирило-Мефодіївського братства;

1862 р. – закриття недільних шкіл;

1863 р. – міністр внутрішніх справ Валуєв видає циркуляр, яким забороняв випуск українською мовою будь-якої літератури, крім художньої, проте і її друкування царська цензура під різним приводом обмежувала (з цього року видання книжок українською мовою в межах Російської імперії майже припинилося);

1876 р. – царем підписано указ (Ємський) про заборону ввезення українських книжок з інших земель; він посягнув на українську пісню, ноти, театр (який уже існував у Києві, Полтаві, Чернігові);

1884 р. – закрито всі українські театри;

1895 р. – заборона української дитячої книжечки (дуже мало її і зараз);

1908 р. – блокується вся українська наука і культура, але за вимогою відомих учених (Фортунатова, Шахматова, Вернадського) було дозволено випускати українські газети;

1914 р. – указ Миколи II скасував українську пресу;

1925 р. – відбувся Пленум ЦККП України про “українізацію” на Україні.

з приходом до влади Кагановича (1929 р.), починається нове гоніння на все українське.

13.03.1938 року Сталін видав постанову про обов'язкове вивчення російської мови, яка підрубувала коріння національним мовам.

з 23 по 27 червня 1934 року в м.Станіславі відбувався Український Жіночий Конгрес, на який прибуло близько 500 делегаток від жіночих організацій, Союзу українок з Галичини, Волині, Полісся, Буковини, Бессарабії, Закарпаття, Румунії, Чехії, Польщі, США, Канади, Англії та інших країн. Серед резолюцій, прийнятих Конгресом, були такі: “У справі плекання рідної мови” і “У справах національного виховання”. Щодо української мови Конгрес ухвалив:

“Визначаючи рідну мову за головну ознаку національного духу народу, конгрес закликає все зорганізоване українське жіноцтво звернути на рідну мову якнайбільшу увагу, а саме:

1) шанувати рідну мову прилюдно й дома та навчати того своїх дітей;

2) плекати й поширювати в своєму оточенні одну літературну мову в слові й письмі”.

Конгрес закликає українське жіноцтво закладати скрізь “Гуртки плекання рідної мови”.

У 60-ті роки настала, як ми тепер називаємо, “відлига”, почалося відродження національної культури, літератури. На арену виходить плеяда шістдесятників: Ліна Костенко, Микола Вінграновський, Василь Симоненко, Іван Драч, Євген Гуцало, Лесь Танюк, Сергій Параджанов, Василь Стус та ін. Але з 1973 р. починається брежньовсько-сусловська денационалізація, тюрми, психіатричні лікарні, позбавлення громадянства.

Той короткий час бурхливої “відлиги”, що його російський художник Анатолій Сліпшєв гірко назвав “реанімацією життя М. Хрущовим”, минувся швидко. Провокації та репресії проти інтелігенції другої половини 60-80-х років стали звичними.

31.10.1978 року – Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “О мерах по дальнейшему совершенствованию изучения и преподавания русского языка в союзных республиках”.

02.11.1978 року – Постанова Ради Міністрів УРСР № 518 “О мероприятиях по дальнейшему совершенствованию изучения и преподавания русского языка в общеобразовательной школе УССР”.

11.11.1978 року – газета “Радянська освіта” друкує постанову ЦК

Компартії України “Удосконалення вивчення і викладання російської мови в загальноосвітніх школах і вищих навчальних закладах республіки” на виконання рішень XXV з’їзду КПРС, постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці”.

У республіці планомірно здійснюється підготовка і перепідготовка викладацьких кадрів з російської мови, засновується фаховий журнал “Русский язык в средних учебных заведениях УССР” (1976 р.). У цьому році відбувається республіканська науково-практична конференція з питань поліпшення викладання російської мови. З другого півріччя 1980-1981 навчального року виходить наказ про вивчення російської мови в дошкільних закладах і в школах з першого класу. При цьому класи діляться на групи. 26.05.1983 року виходить Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР № 473 “О дополнительных мерах по улучшению изучения русского языка в общеобразовательных школах и других учебных заведениях союзных республик” і відповідно до цього Постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 10.06.1983 року № 268, рішення колегії МО УРСР від 29.06.1983 року № 7/77.

Ось така одна із сторінок історії нашого народу.

Після проголошення незалежності України українська мова набула нового статусу й розширила рамки свого функціонування:

1. Стала мовою державною, обов’язковою для вживання в усіх сферах суспільного життя. Набуває функції міжнаціонального спілкування в Україні. Активізується її вивчення у світі, готуються дипломатичні, наукові кадри, які мають працювати в Україні; українську мову вивчають у тих країнах, де про неї раніше навіть не знали.

2. Словниковий склад, граматична структура української мови та її орфографія звільняються від наслідків русифікації, послідовно втілюваної в радянський період. Так, якщо в синонімічному ряді були слова, схожі на російські, то власне українські були приречені на забуття. Нині українські мовні цінності повертаються у правописі, граматиці, лексикографії. Наприклад, перевидано український правопис, орфографічний словник, видано нові спеціальні й термінологічні словники української мови, нові навчальні посібники, що пропонують норми за національними критеріями, формується мовна

структура українського діловодства та ін.

3. Інтенсивно збагачується за рахунок запозичень українська термінологія: а) суспільно-політична (консенсус, імідж, стагнація); б) ділова (сертифікат, інвестор, маркетинг); в) технічна (ксерокс, принтер, факс). Зауважимо, що згадані та інші запозичення не засмічують українську мову, оскільки доповнюють сферу її вжитку, бо відомі в усіх розвинених країнах світу.

4. Триває процес зближення територіальних діалектів із українською літературною мовою. Носій того чи іншого діалекту розуміє, що розмовляти літературною мовою престижніше – це ознака освіченості людини, її високого культурного рівня.

Функціонування та поширеність української мови за межами держави у різних країнах світу тісно пов'язані з кількістю представників української діаспори. Століття бездержавності, соціальний і національний гніт та інші негаразди розкидали українців по всьому світу. Постає природне запитання: “То скільки ж нас?”

За офіційними свідченнями, українців налічується 50 мільйонів. З них в Україні – 37,2 мільйона, у країнах Америки, Австралії, Західної Європи – понад 5 мільйонів, 7 мільйонів – у країнах, що входили колись до Радянського Союзу. З них у Російській Федерації проживає 4,4 мільйона чоловік, у Казахстані – близько мільйона, у Молдові – 620 тисяч, у Білорусі – 300 тисяч, в Узбекистані та Киргизстані – 100 тисяч. Крім того, є регіони, повністю заселені українцями: в Білорусі – Берестейщина, в Росії – Кубань і Зелений Клин.

У Польщі українці становлять корінну етнічну групу, оскільки споконвіку проживали на Бойківщині, Лемківщині, Підляшші, Холмщині та Надсянні – землях, які історично входили до Галицько-Волинського князівства. Однак внаслідок дискримінаційної операції “Вісла” (1944–1945 рр.) близько 800 тис. українців було переселено з Польщі на Україну. За сучасними даними, сьогодні у Польщі проживає 300–350 тис. українців.

У Словаччині зараз мешкає близько 100 тис. українців. Історично цей регіон є продовженням Закарпаття. Проте значної шкоди українській культурі тут в останні роки завдають ідеї русинства, які підтримує офіційна влада. Згідно з цими ідеями, русини є окремою нацією і не мають нічого спільного з етнічними українцями. Однак

русинами можуть називатися всі українці – генетичні спадкоємці Київської та Галицько-Волинської Русі.

Автономне українське населення проживає на території Румунії у Південній Буковині, Мараморошші, Добруджі та Банаті. Проте тут велася і досі ведеться політика посиленої румунізації українців.

У Німеччині мешкає зараз близько 25 тис. українців. У Мюнхені функціонує Український вільний університет (заснований у 1921р. у Празі), Український техніко-господарський інститут, діє мережа українських видавництв.

У Франції, за неофіційною статистикою, проживає 80 тис. українців, зокрема в Ліоні та Парижі. Тут діє “Українська бібліотека ім. Симона Петлюри”, існують українські школи. В Парижі при Вищій школі східних мов є відділ україністики.

Близько 30 тис. українців нараховується в Англії. Тут діє “Українська видавнича спілка”, кварталник “Відомості”.

Понад 15 тис. українців проживає в Австрії, переважно у Відні. Прикметно, що у Віденському університеті студіюють українську мову.

Невеликі групи українців живуть у Швеції, Швейцарії, Данії, Бельгії. У США громадян українського походження близько 2 млн. Діє Українська Академія мистецтв і науки. При Гарвардському університеті – дослідний інститут з кафедрами української мови, літератури й історії України, видаються українські газети й часописи.

Мова і територіальні діалекти

Кожна природна мова характеризується наявністю територіальних відгалужень – наріч, діалектів, говірок. Їх виникнення сягає глибокої давнини, ще родоплемінного періоду, а територіальне закріплення пов’язане з добою феодалізму. Недарма їх вважають “живою історією мови”.

Діалектна диференціація мов не однакова. Якщо в англійській мові діалектні відмінності не дуже значні, то в німецькій чи китайській вони настільки великі, що їх носії не завжди можуть порозумітися між собою.

Діалектні відмінності української мови не належать до надто

суттєвих, у всякому разі таких, що справляли б поважну перешкоду в спілкуванні. Це необхідно підкреслити хоча б тому, що Галичина була відокремлена від решти України шість, а Закарпаття – дев'ять століть. Подиву гідна єдність мови українського народу на всіх територіях його розселення дає підстави стверджувати, що вона в основному сформувалася значно раніше XIV–XVI століть, як це офіційно вважається. Свідченням цього є й фольклорні матеріали, що сягають глибин першого тисячоліття нашої ери.

Територіальні діалекти – це ті різновиди мови, у яких вона живе, функціонує і розвивається природним шляхом. Це ті потічки, які впадають у могутнє русло загальнонародної мови та її вищого, окультуреного різновиду – літературної мови. Пересохнуть потічки – обміліє ріка.

Роль діалектів відносно літературної мови з часом змінюється. Так, виникнувши на полтавсько-київській діалектній основі, українська літературна мова в другій половині XIX та в XX столітті інтенсивно поповнюється за рахунок діалектів південно-західного наріччя.

Ставлення до діалектів – це один із напрямків мовної політики суспільства. Наприклад, в Італії, де літературною мовою послуговується не більше 8–12 відсотків населення, діалектами проводяться територіальні фестивалі, діалектне мовлення звучить у кінофільмах, що не знижує їх естетичного рівня та не применшує всесвітньої слави італійського кіномистецтва. А з якою шанобливою турботою і піклуванням ставляться до своїх діалектів японці!

На Україні тривалий час під керівництвом директора Інституту мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР академіка І. Білодіда велась настирлива боротьба проти “гуцулізмів”, тобто слів та виразів південно-західного походження. Вважа-лося, що вони засмічують літературну мову, їх вживання є виявом курсу на “відрубність” української мови, вносить дисонанс у “дружбу народів – дружбу мов”, а тому вони ма-ють бути засуджені, як і той “-ізм”, що поєднується зі значно гіршим коренем, ніж “гуцул”...

Територіальні діалекти – це діти національної мови. Їх існування не йде на шкоду літературній мові. Навпаки, вони є джерелом збагачення, опорою, резервом і запорукою розвитку літературної мови.

Якщо писемна та усна форми літературної мови однакові на всій

території їх поширення, то в усному розмовному мовленні українського населення різних областей, місцевостей є чимало відмінних рис, особливостей, які називаються діалектизмами. Сукупність діалектизмів, характерних для значної території, зветься діалектом, або наріччям, а такі ж особливості в межах одного чи кількох населених пунктів називають говіркою, говором (також і діалектом: можна сказати “говірка села...” і “діалект села...”). Основних українських діалектів (наріч) є три: південно-східний, південно-західний і північний.

Деякі особливості діалектів української мови можна бачити у таблиці 1.

Українські діалекти (як і російські та ін.) зумовлені минулим життям народу, а також майже повною неграмотністю населення, особливо сільського, у минулому.

Як бачимо, кожен із діалектів (також і говорів, певна група яких входить до складу того чи іншого діалекту) має свої особливості в лексиці (словниковому складі), у фонетиці (зокрема, в голосних і приголосних звуках), у морфологічних формах слів тощо.

Сучасна українська літературна мова сформувалася на основі південно-східних говорів. У той же час вона увібрала в себе певну кількість мовних явищ з інших діалектів української мови.

Науки про мову

Не таємниця, що в більшості людей уявлення про мову та науку про неї пов'язані зі спогадами про уроки мови в школі, які були приємними хіба що для запеклих відмінників. Через це чимало людей скептично ставляться до цих питань і їх дивує те, що на сторінках преси так часто сьогодні розглядаються мовні проблеми. Вони мають широкий вихід у соціальну, економічну, політичну, науково-технічну, культурологічну та інші сфери суспільного буття. Звідси – величезне значення мови і, як наслідок, ціла низка наук про неї.

В інтересах суспільства наука намагається розглянути феномен мови з найрізноманітніших площин.

Кошти, вкладені у вивчення мови, за короткий час сторицею повертаються суспільству дивідендами у вигляді здобутків науково-

технічного прогресу, зміцнення соціального і національного миру, підвищення культури і духовності народу, його освітнього рівня, матеріального добробуту.

Вивченням мови займається власне *лінгвістика*, а також ціла низка *інтердисциплінарних* наук, що виникли на стику мовознавства з іншими науками.

Лінгвістика, тобто мовознавство, вивчає мову з погляду її походження, розвитку і функціонування в суспільстві.

Загальне мовознавство вивчає, що таке мова взагалі, як вона побудована, як пов'язана з позамовними явищами, які бувають мови, як вони розвиваються, взаємодіють тощо.

Часткове мовознавство концентрує свою увагу на вивченні якоїсь окремої мови чи групи споріднених мов: україністика, арабістика, славістика і т. ін.

Історичне мовознавство вивчає мови з погляду їх походження та розвитку.

Описове мовознавство з'ясовує будову мови та її функціонування на певному проміжку часу.

Теоретичне мовознавство має за мету наукове осмислення мовознавчих проблем.

Прикладне мовознавство спрямоване на вирішення практичних потреб суспільства, пов'язаних з використанням мови.

Внутрішньо наука про мову членується залежно від того, які складові частини мови та в якому аспекті вивчаються:

- *фонетика* – наука про звуковий склад мови;
- *семантика* – наука про значення мовних одиниць;
- *лексикологія* – наука про словниковий склад мови;
- *дериватологія* – наука про способи творення нових слів;
- *морфологія* – наука про будову та граматичні форми слів;
- *синтаксис* – наука про сполучуваність слів, словосполучення та речення;
- *стилістика* – наука про стилі мови та їх функціонування.

Кожна з цих наук, у свою чергу, поділяється на вузкі науки. Обмежимося одним прикладом: лексикологія поділяється на ономазіологію, семасіологію, етимологію, лексикографію тощо.

Мова – настільки складний, багатоаспектний феномен, вона пов'язана з такою кількістю позамовних явищ, потреб суспільства та

окремої людини, що її вивчення лише в межах лінгвістики не може бути ні вичерпним, ні достатнім: потрібне кооперування наук, особливо коли йдеться про так звані порубіжні, стикові зони.

У ХХ ст. навколо мовознавства сформувалась ціла сім'я інтердисциплінарних наук:

– **соціолінгвістика** – наука про функціонування мови в суспільстві;

– **психолінгвістика** – наука про взаємозв'язок мови з психічною діяльністю людини;

– **нейролінгвістика** – наука, що концентрує свою увагу на мовленні людей з відхиленнями у психіці;

– **етнолінгвістика** – наука про національну специфіку мов;

– **інтерлінгвістика** – наука про спілкування в багатомовному світі;

Таблиця 1. Особливості діалектів української мови

Особливості	Літературна мова	Діалекти		
		південно-східний	південно-західний	північний
Лексичні	кукурудза	кукуруза, кукурузга, калачики, пшінка	кукуруза, мелей, папшой, кендериця	кукуруза, кияхи, пшеничка, калачики
Фонетичні	віл, кінь, піч, ліс, літо, сіно, зоря, втрьох, лоша, курча	віл, кінь, піч, ліс, літо, сіно, зоря, втрьох, лоша, курча	віл, кінь, піч, ліс, літо, сіно, зорйя, втрох, лоше, курче	вуол, куонь, піеч, ліес, ліето, сіено, зоря, втрох, лоша, курче
Морфологічні	братові (брату), коневі (коню), рукою, ногою, сиджу	братові (брату), коневі (коню), рукою, ногою, сидю, сиджу	братови, коньови, руков, ногов, сидйю	брату, коню, рукою, ногой, сиджу

– **лінгвогеографія** – наука про ареальне розміщення мов та діалектів;

– **паралінгвістика** – наука про засоби спілкування, що використовуються поряд з мовою (жести, міміка, неканонічна фонетика...);

– **математична лінгвістика** – наука, що займається вивченням мови через кількісні параметри мовних та мовленнєвих явищ;

– **інженерна лінгвістика** – наука, що вивчає мову з метою застосування її для потреб науково-технічного прогресу.

Однак і цей перелік не вичерпує кількості наук, що займаються вивченням мови. Треба б додати сюди кібернетику, семіотику, теорію комунікації, теорію інформації тощо, не кажучи вже про такі старовинні соратниці лінгвістики, як філософія, психологія, герменевтика, літературознавство.

Ідеї, методи, навіть цілі концепції мовознавства мають значний вплив на характер наукового мислення взагалі. Так, структуралізм, започаткований великим швейцарським лінгвістом Ф. де Соссюром, згодом проник не тільки в етнографію та літературознавство, але й у філософію, політекономію, математику.

Недарма роль мовознавства в гуманітарних науках порівнюють до ролі фізики в природничих науках.

Як може підсумувати читач, значення мови, наук про неї не обмежується задоволенням професійного інтересу мовознавців. Воно диктується потребами життя сучасного цивілізованого суспільства. Нація не може претендувати на місце серед передових народів, не дбаючи про свою мову, її розвиток, функціонування та науки про неї.

Наука про мову не повинна бути наукою для науки чи, тим більше, для науковців, її призначення – бути наукою для народу, його сьогодення і його прийдешнього. Цим ідеалам повинна відповідати кожна наукова праця. За дослідження мови повинні братися люди з чистим сумлінням, із серцем, нагрітим бажанням добра рідному народові і повагою до інших народів.

Функції мови

Жодне суспільство, на якому б рівні розвитку воно не знаходилося, не може існувати без мови. Це стосується всіх народів, усіх шарів і прошарків суспільства і кожної окремої людини.

Обслуговуючи потреби суспільства, мова виконує цілу низку **функцій**, життєво важливих для цього суспільства, окремих груп і кожної людини.

1. Комунікативна функція. Суть її в тому, що мова використовується для інформаційного зв'язку між членами суспільства. Ця функція є надзвичайно важливою як для суспільства, так і для самої мови: мова, якою не спілкуються, стає мертвою; народ, який втрачає свою мову, зникає.

Спілкування – найважливіша функція мови, їй так чи інакше підпорядковані всі інші функції.

На шляху поступу людство винайшло чимало засобів обміну інформацією: транспортна сигналізація, символіка науки, знаки спортивного суддівства тощо, однак мова продовжує займати чільне місце.

Усі позамовні знакові системи є похідними від мови, без неї їх не можна було б ні створювати, ні вивчати, ні використовувати.

Відносно інших засобів спілкування мова має універсальний характер: нею можна передати ту інформацію, носіями якої є вони, але навіть усі разом вони не спроможні замінити мову.

Для повноцінного функціонування мови і її розвитку вона повинна використовуватись у всіх сферах комунікації: у науці, техніці, виробництві, ділових стосунках, освіті, культурі тощо, а не лише в побуті чи художній літературі.

2. Експресивна функція. Вона полягає в тому, що мова є універсальним засобом вираження внутрішнього світу індивіда. Вона дає можливість перетворити внутрішнє, суб'єктивне в зовнішнє, об'єктивне, доступне для сприйняття. “Говори – і я тебе побачу”, – стверджували мудреці античності. Кожна людина – це цілий неповторний світ, сфокусований у її свідомості, у сферах інтелекту, емоцій, волі. Але цей світ прихований від інших людей, і тільки мова дає можливість розкрити його для інших. Чим досконаліше володієш мовою, тим виразніше, повніше, яскравіше постаєш перед людьми як

особистість.

Те саме можна сказати і про народ, націю.

3. Ідентифікаційна функція. Мова є засобом спілкування. Це правда. Але, додамо, – тільки для тих, хто її знає. Для тих, хто її не знає, вона є засобом роз'єднання, сепарації, відокремлення своїх від чужих. Спілкуватися за допомогою якоїсь мови можуть лише носії цієї мови. Тільки для них вона є засобом ідентифікації, ототожнення в межах певної спільноти. Ця ідентифікація виявляється і в часовому, і в просторовому вимірах. Ми відчуваємо свою спільність і з тими, що жили задовго до нас, і з тими, що житимуть після нас, і з тими, що живуть далеко від нас, в інших краях.

Кожен із нас має свій мовний “портрет”, мовний “паспорт”, у якому відображено всі параметри нашого “Я” – національно-етнічні, соціальні, культурні, духовні, вікові.

Тому не ігноруймо цієї функції мови, щоб не втратити можливості бути своїм для своїх.

4. Гносеологічна функція. Мова є засобом пізнання світу. Людина, на відміну від тварини, користується не тільки індивіду-альним досвідом, але й усім тим, що досягли її попередники та сучасники, тобто суспільним досвідом, їй ніколи не треба починати пізнання світу “з нуля”. Досвід суспільства закодовано і зафіксовано в мові, в її словнику, граматиці, фраземіці, а за наявності письма – також у деталізованому вигляді – у текстах. Пізнаючи мову, людина пізнає світ, причому світ у баченні саме цієї мовної спільноти.

Кожна мова є неповторною картиною світу, і тому зникнення якоїсь із них збіднює уявлення людства про світ, звужує його досвід.

Гносеологічна функція мови полягає не тільки в акумуляції, накопиченні досвіду суспільства. Мова є засобом мислення, формою існування думки. Отже, у пізнанні нового, раніше не відомого, вона є обов'язковим чинником. Роль думки і мови в пізнанні світу нагадує прокладання тунелю: думка у мовній формі “вгризається” в породу невідомого і “застигає” у вигляді кріплень, без яких тунель обвалився б.

5. Мислетворча функція. Вона полягає в тому, що мова є засобом формування думки – людина мислить у мовних формах. Є

мислення конкретне (образно-чуттєве) і абстрактне (понятійне). Суто людське мислення, понятійне – це оперування поняттями, які позначені словами і які не могли б без слів існувати. Крім того, у процесі мислення ці поняття зіставляються, протиставляються, поєднуються, заперечуються, порівнюються тощо, для чого в мові існують спеціальні засоби. Тому мислити – означає оперувати мовним матеріалом.

Вислів “обмінюватися думками” абсурдно розуміти дослівно. Якби люди обмінювалися безпосередньо думками, то вони завжди розуміли б один одного, не було б ніяких втрат при передаванні інформації. Насправді люди обмінюються мовними одиницями, в яких закодовані думки. І адресат мовлення не завжди адекватно розшифровує цей мовний код. Тим більше, що адресант (мовець) не завжди вправно закодовує їх. Недарма говорять: хто ясно думає, той ясно висловлюється. Або й дошкульно: видно з мови, якої ти голови.

Зауважимо, що думання відбувається у формах певної мови, здебільшого тієї, яку ми найкраще знаємо, тобто рідної. Отже, сам процес мислення має національну специфіку, яка зумовлена національним характером мови.

6. Естетична функція. Мова є знаряддям і водночас матеріалом створення культурних цінностей. Вона – першоелемент культури. Фольклор, художня література, театр, пісня тощо – усе це дає підстави стверджувати, що мова – становий хребет культури, її робітня, її храм.

У живому мовленні мова виконує передусім функцію спілкування, комунікації. У художньому творі головне призначення мови – образотворення. А вже за допомогою мовних образів художнього твору відбувається акт “спілкування” митця з читачем, слухачем.

У художньому творі, передусім поетичному, часто спостерігаються відхилення від звичних норм, мовленнєвих стандартів. Саме ці відхилення роблять текст художнім, визначають його жанр. Тому необхідною передумовою літературної творчості є досконале оволодіння мовною нормою – щоб знати, від чого і якою мірою допустимі відхилення.

Ключем до образної структури твору, його ідейно-естетичного потенціалу є мова тексту. Чим краще знаємо мову, тим повніше розкриваються перед нами глибини твору.

Справжнє оволодіння мовою йде від літературної мови до мови художньої літератури.

Крім того, наша мова розвивається за законами евфонії, милозвуччя. Це, а також досконала організація мовного матеріалу в процесі спілкування може бути джерелом естетичної насолоди, що найвиразніше проявляється при сприйнятті ораторського та художнього, зокрема поетичного, мовлення.

Виховання відчуття краси мови – основа всякого естетичного виховання.

7. Культуроносна функція. Мова – носій культури. Культура кожного народу зафіксована в його мові. Пізнання народу, його культури, його ментальності іншими народами може бути поверховим (“туристським”) і глибинним, всебічним. Для глибинного пізнання народу необхідне знання його мови. У цьому випадку мова виконує функцію каналу зв’язку між народами. Пропагуючи свою мову в світі, ми пропагуємо власну культуру, її надбання, збагачуємо світову культуру. Згадаймо, яке враження на Європу зробили гастролі українського хору Кошиця перед першою світовою війною, відкривши світові цілий материк оригінальної і багатющої культури, а з нею – і наш народ. Так за допомогою мови відбувається “переливання” духовних цінностей, транспонування їх іншими мовами, завдяки чому наша духовність стає органічною частиною духовності інших народів, а існування нашого народу з маловідомого у світі факту стає невід’ємним фактором світової цивілізації.

Культуроносна функція мови постійно і виразно проявляється передусім у суспільстві носіїв цієї мови: через мову відбувається засвоєння кожною людиною культури свого народу і естафета духовних цінностей від покоління до покоління. Чим повніше, повнокровніше функціонує в суспільстві мова, тим надійніший цей духовний зв’язок поколінь, тим багатша духовність наступного з них. І навпаки: усякі мовні утиски руйнують цей зв’язок, збіднюють культуру народу. А тому боротьба за повноправність своєї мови – це водночас боротьба за рідну культуру.

Культуроносна функція мови реалізується й на особистісному рівні. Людина, пізнаючи мову свого народу, прилучається до джерел неповторної духовності нації, з часом стає її носієм і навіть творцем.

Це право і обов'язок кожного, водночас – надійний показник реального, а не лише декларованого патріотизму. Не може вважатися патріотом той, хто зі страху, для вигоди чи внаслідок невігластва ігнорує мову і культуру своєї нації або навіть свідомо зрікається її сам і відриває від неї своїх дітей. Така людина втрачає цінність і повагу серед своїх, не становить вона вартості й для інших – хіба як робоча сила чи знаряддя здійснення чужих інтересів. Мова – мати народу. А "...хто матір забуває, того Бог карає, того діти цураються, в хату не пускають. Чужі люди проганяють, і немає злomu на всій землі безконечній веселого дому" (Т. Г. Шевченко).

8. Номінативна функція. Це функція називання. Мовні одиниці, передусім слова, служать назвами предметів, процесів, якостей, кількостей, ознак тощо. Усе, пізнане людиною, одержує свою назву і тільки так існує в свідомості. Цей процес називається лінгвалізацією, "омовленням" світу.

У назвах зафіксовано не тільки реалії дійсності, адекватно пізнані людиною, але й помилкові уявлення, ірреальні, уявні сутності тощо. Так, гігантський уявний світ фольклору, художньої літератури існує тільки завдяки мові. Але його вплив на нашу поведінку, на наш спосіб життя іноді не менший, ніж вплив реального світу.

Номінативними одиницями (словами, словосполученнями та фразеологізмами), як мозаїкою, покрита вся реальність. Мова є картиною, "зліпком" реального світу. Зрозуміло, що кожна мова являє собою неповторну картину дійсності (наприклад, у нас одне слово "сніг", а в ескімоській – кілька десятків слів на означення цього поняття; по-різному мовно розчленовані в різних мовах одні й ті ж фрагменти світу і т. ін.). І дуже прикро, коли з тих чи інших причин існують у мові великі прогалини, незаповнені ділянки. Наявність їх у мові змушує народ дивитись на світ чужими очима, порушує національну цілісність духовної культури. Найчастіше це трапляється з "непрестижними" мовами, які не мали можливості лінгвалізувати певні сфери пізнання і діяльності людини, лінгвалізовані "престижними" мовами. Йдеться передусім про сферу науки, техніки, виробництва, соціально-економічних відносин тощо.

Заповнювати ці прогалини, піднімати статус рідної мови до рівня мов, що обслуговують найпередовішу науку, культуру, виробництво, –

обов'язок не тільки і не стільки мовознавців. Народ творить мову, мова творить народ. І кожен, хто усвідомлює себе частинкою народу, – до якого стратуму, прошарку він не належав би, – повинен відчувати себе відповідальним за долю мови, її творцем.

Ми перелічили найголовніші функції мови, усвідомлення яких суттєво впливає на ставлення до неї, глибину і повноту її вивчення, на її використання.

Мова – явище системне, її функції виступають не ізольовано, проявляються у взаємодії. Відсутність чи неповнота використання якоїсь із них згубно впливає на мову в цілому, а це, у свою чергу, відбивається на долі народу.

Становлення українського правопису

Правопис кожної мови складається з трьох підсистем: графіки (літер, якими позначають найтиповіші звуки та звукосполюки), орфографії (способів поєднання звуків і звукосполук, що забезпечує однотипність написання слів) і пунктуації (розділових знаків, за допомогою яких позначають інтонаційне членування тексту).

Кожен із цих розділів має свою історію. Українська графіка (як і білоруська, болгарська, македонська, російська, сербська) бере свій початок від старослов'янського письма. У нинішньому українському алфавіті є тільки дві літери, яких не було в кирило-мефодіївській абетці: це **г**, яка відома з кінця XVI ст. і набула поширення в XVII ст., та **ї**, що спершу вживалася замість колишньої літери **ь** та на місці **е** в незакритому складі, а згодом перебрала на себе функції позначення сполуки **й+і**. Слід ще згадати про специфікацію в українському правописі літери **е**, відсутню в інших кириличних правописах. Решта літер – це ті, що їх, на думку проф. І. Огієнка, знали вже в давньокиївський період, принаймні з VII ст. н. е. Правда, в старослов'янському алфавіті були й такі літери, які не відповідали жодним українським звукам, а тому вживалися непослідовно, а потім і зовсім зникли (ж, w, ъ, s та ін.).

Отже, якщо брати до уваги графіку, то український правопис бере свій початок від кінця минулого тисячоліття. Щоправда, остаточне

його становлення припадає аж на початок ХХ ст. Треба згадати й про те, що від 1708 року змінилося накреслення літер: традиційну кирилицю замінено так званою “гражданкою” – спрощеним кириличним письмом.

Із розвитком нової української літературної мови – від часу видання “Енеїди” І. Котляревського – виникла потреба в зміні традиційного письма. Письменники, що писали живою українською мовою, мусили шукати засобів передавати справжнє звучання слова, а не йти за їх давнім традиційним написанням. Пошук цей був великою мірою стихійним, а тому від 1798 до 1905 року нараховується близько 50 різних (більш і менш поширених – іноді й суто індивідуальних) правописних систем. Найпомітніші серед них правописні системи О. Павловського, “Русалки Дністрової”, П. Куліша, згодом Є. Желехівського. Як видно, у становленні українського правопису – вдосконаленні графіки й упорядкуванні орфографії – брала участь уся Україна: і Східна, і Західна. Синтез цієї праці зробили видатні українські вчені й культурні діячі: В. Антонович, М. Драгоманов, П. Житецький, В. Лисенко, К. Михальчук, П. Чубинський у 1-му томі “Записок юго-западного отдела Русского географического общества”, що побачив світ 1873 року в Києві. Це був перший справді фонетичний український правопис, якому, однак, випала нелегка доля. У 1876 р. царський уряд прийняв закон, згідно з яким українські твори могли видаватися за умови, якщо в них “не было допускаемо никаких отступлений от общепринятого русского правописания...” Український правопис було таким чином поставлено поза законом, що тривало на підросійській Україні до революції 1905 року. У 1907–1909 роках виходить знаменитий словник української мови за редакцією Б. Грінченка, в якому практично застосовано принципи фонетичного українського правопису. Вони й стають законом для всіх видань українською мовою. Проте офіційного українського правописного кодексу не було. У 1918 році було видано його проект, запропонований проф. І. Огієнком. Згодом у його доопрацюванні взяли участь акад. А. Кримський і проф. Є. Тимченко, і він був виданий у 1919 році під назвою “Толвніші правила українського правопису”. Всі подальші зміни й доповнення до нашого правописного кодексу були внесені саме в цей офіційно затверджений текст, що став законом.

Графіка відтоді не переглядалася, якщо не брати до уваги, що з 1933 року й до нинішнього видання “Українського правопису” з неї було вилучено літеру Г.

Орфографія ж постійно вдосконалювалась, охоплюючи написання тих слів, які раніше не регулювалися силою закону. Особливо це стосувалося слів іншомовного походження, насамперед новітніх запозичень з європейських мов, а також грецизмів і латинізмів. Кожна мова запозичує іншомовні слова. Адаптуючи їх, роблячи своїми, мова-сприймач завжди зважає на їхнє походження. Тому одні правила застосовуються до власної та давно запозиченої побутової лексики (типу *вино, левада, крейда, плуг, шибка*), інші – до так званих інтернаціоналізмів, тобто поширених у більшості європейських мов слів-термінів, слів на позначення багатьох абстрактних понять (типу *авангард, ботулізм, вівісекція, гармонія, декаданс*), а також до чужоземних власних назв, деяких назв побутових предметів (типу *афіша, багаж, бакалія*). У травні 1928 року в Харкові відбулася правописна конференція, яка схвалила новий, розширений український правописний кодекс. Зберігаючи традиційну українську графіку, вчені докладно опрацювали орфографію та вперше унормували правила української пунктуації. Орфографія “Українського правопису”, схваленого 1928 й виданого 1929 року, була побудована на компромісі: українські за походженням слова писалися згідно зі східноукраїнськими правописними традиціями, а запозичені — згідно із західноукраїнськими. Такий симбіоз не припав до душі тодішньому партійно-державному керівництву, яке саме “закручувало гайки”, і воно швидко його ліквідувало: наступне видання правопису (1933 р.) було вже зорієнтоване тільки на східноукраїнські правописні традиції. Задля справедливості треба зазначити, що цей симбіоз і не міг бути життєвим. Шкода, що не всі члени правописної комісії прислухалися до думки проф. І.Огієнка:

“Наша літературна традиція по пам’ятках розпочинається з XI-го віку, - і в цих старих наших пам’ятках переховується й певна відповідь, в якій саме формі вживати нам чужих слів... Скажімо, коли ми споконвіку все писали *Амвросій, Ірина*, то яка ж рація міняти ці споконвічні свої форми на латино-польські *Амброзій, Ірен*? Коли ми ще з початку своєї літературної мови чужі звуки *к, і* передавали через *г, л, и, й* писали *гигант, митрополит, Платон*, то чому я тепер

повинен на все те махнути рукою й писати та вимовляти *‘і’ант, мітрополіт, Плятон?*” І все ж “Український правопис” 1933 року видання був настільки знекровлений, що потребував ґрунтовного доопрацювання. Цю роботу під керівництвом акад. Л. Булаховського було завершено в 1945 році, а в 1946 році стабільний “Український правопис” було видано. Правописом 1929 року до 1939 року користувалися в Західній Україні; до сьогодні ним послуговується значна частина української еміграції, хоч багато видань використовують також дещо видозмінені його варіанти, видані в 1942 році проф. Я. Рудницьким і в 1943 році проф. І. Зілинським, або ж чинний “Український правопис”.

Правопис 1946 року з невеликими змінами й доповненнями було перевидано в 1960 році мільйонним тиражем, проте сьогодні це вже бібліографічна рідкість. Та й мова за цей час не стояла на місці: з’являлися нові слова, тривав процес запозичення, поповнювалась наукова термінологія, свої вимоги до орфографії висувала перекладацька практика. Постало закономірне питання про чергове видання “Українського правопису”. З цією метою Президія Академії наук України утворила представницьку Орфографічну комісію в такому складі: акад. АН України В. М. Русанівський – голова, д. ф. н. А. А. Бурячок – учений секретар; Інститут мовознавства АН України представляли також: акад. АН України О. С. Мельничук, члени-кореспонденти А. П. Непокупний і В. В. Німчук, доктори філологічних наук І. Р. Вихованець, Г. М. Гнатюк, К. Г. Городенська, С. Я. Єрмоленко, І. М. Железняк, М. А. Жовтобрюх, Г. П. Їжакевич, Л. С. Паламарчук, М. М. Пещак, Г. П. Півторак, В. Г. Скляренко, О. О. Тараненко, О. Б. Ткаченко, кандидати філологічних наук Г. П. Арполенко, О. К. Безпояско, І. С. Гнатюк, С. І. Головащук, С. С. Єрмоленко, О. С. Стрижак. Інститут літератури АН України був представлений членом-кореспондентом НАН М. Г. Жулинським і доктором філологічних наук В. Г. Дончиком; від Міністерства вищої освіти України до складу комісії входили професори університетів: Дніпропетровського – Д. Х. Баранник, Київського – О. І. Білодід, А. П. Коваль, О. Д. Пономарів, Львівського – Т. І. Панько, Одеського – Ю. О. Карпенко.

Міністерство освіти України уповноважило брати участь у роботі

Орфографічної комісії кандидата педагогічних наук М. С. Вашуленка з Інституту педагогіки, методиста Н. І. Шинкарук, а також професора Київського педагогічного інституту А. П. Грищенка та доцента Київського інституту іноземних мов І. П. Юшука; постійними членами комісії були члени Спілки письменників України та Всеукраїнського товариства “Просвіта” ім. Т. Г. Шевченка О. Т. Гончар, І. М. Дзюба, І. Ф. Драч, П. М. Мовчан, Ю. М. Мушкетик, Д. В. Павличко, В. О. Шевчук.

Робота Орфографічної комісії складалася з кількох етапів. На першому – підготовчому – в Інституті мовознавства було створено робочу групу в складі А. А. Бурячка, С. І. Головащука й Г. М. Колосника, якій доручалося розробити проект змін та доповнень, що повинні бути внесені до нового видання “Українського правопису”. Робоча група мала керуватися такими загальними настановами: 1) не змінювати традиційної української графіки, але відновити порядок розташування літер в абетці; 2) не ускладнювати принципи написання українських слів новими правилами й винятками, а навпаки, намагатися зменшувати їх кількість за рахунок уніфікації однотипних явищ; 3) за можливістю спростити правопис складних слів, критично поставитись до правил, що регулюють уживання великої літери, тобто тих правописних моментів, які не впливають із мовної структури; 4) докладніше опрацювати правила щодо написання слів іншомовного походження, зокрема географічних назв та особових найменувань людей.

Вироблений робочою групою проект цього видання “Українського правопису” було розглянуто групою вчених, які запропонували внести ще деякі зміни й доповнення. Після врахування всіх зауважень проект правопису було розмножено в кількості 140 примірників і надіслано для докладного розгляду в Міністерство народної освіти, Міністерство вищої освіти, Міністерство культури України, в редакції українських газет і журналів, до творчих спілок і т. ін. Проект видання “Українського правопису” обговорювався також на кафедрах української мови університетів і педінститутів, на конференції Товариства української мови імені Тараса Шевченка “Просвіта”. За пропозицією голови товариства Д. В. Павличка було розширено (список див. раніше) склад Орфографічної комісії й затверджено новий її статус: за ухвалою

Президії АН України вона стала її тимчасовим робочим органом. Орфографічна комісія після докладного розгляду кожного параграфу оновленого “Українського правопису” ухвалила його опублікувати.

Оскільки обговорення правопису тривало й після його опублікування обмеженим накладом (50 тис. примірників), орфографічна комісія ще раз розглянула всі висловлені в пресі зауваження й дійшла висновку, що після усунення помічених помилок і оновлення ілюстративного матеріалу “Український правопис” має бути виданий масовим тиражем. Разом із тим, комісія одностайно підтримала постанову I Міжнародного конгресу українців (27 серпня – 3 вересня 1991 року) про потребу вироблення єдиного правопису для всіх українців, що проживають як в Україні, так і за її межами. Єдиний правопис має базуватися на всьому історичному досвіді його творення.

Зміни в українському правописі

Сьогодні українська мова має стабільний правопис, що є свідченням її високої писемної культури. Але стабільність не означає незмінності. “Нове життя нового прагне слова”, – писав поет. Мова постійно зазнає змін. А відобразити це повинен правопис. 1990 року побачило світ третє видання “Українського правопису”.

Зміни в українському алфавіті

Насамперед слід відзначити, що алфавіт зазнав кількісних змін. Тепер у ньому 33 літери, а не 32, як раніше. Відновлено написання літери **Г'**, яка під час реформи правопису 1933 р. була неправомірно вилучена з абетки: в українській мові залишився звук [г] (дзвінкий проривний задньоязиковий приголосний, звукова пара до глухого проривного задньоязикового приголосного [к]), а літери на позначення цього звука не стало. Виникла незручна ситуація, коли звук у мові є, а знака для нього в алфавіті немає. Однаково, з літерою г, почали писатися слова *гніт* (експлуатація) і *'ніт* (у лампі), *грати* (дієслово) і *'рати* (іменник), *гулі* (гуляння) і *'улі* (опуклі синці на тілі), а це призводило до сплутування значень цих слів. Б. Антоненко-Давидович у статті “Літера, за якою тужать” писав: “Ось фраза: “Це твої перші гулі, хлопче, а скільки їх ще буде в тебе попереду?” Про що тут мовиться – чи про гуляння парубків

і дівчат на сільській вулиці, чи про ті болячки-пухлини, що їх дістав хлопець після бійки або вдарившись об щось?.. “І тільки тоді, коли сицилійський селянин позбудеться гніту землевласників, у його хату придуть достаток і електрика, що витіснять злидні і зроблять непотрібним той доісторичний гніт”. Не знаю, як хто, а я мусив напружувати думку, щоб збагнути, де йдеться про частину каганця – гніт, а де мовиться про соціальне гноблення сицилійських селян”. Такі фрази, за висловом Б. Антоненка-Давидовича, через брак скасованої літери обертаються на дивні крутиголовки. Тому поновлення літери *’* розцінюється як маленька культурна перемога, здобута немалими зусиллями науковців, письменників, не байдужих до долі рідної мови людей, що стояли на несхибних засадах чесної науки й предковичної традиції.

В українській літературній мові є понад 40 слів, у яких віднині і пишеться, і вимовляється *’*. Наводимо їх перелік: а’рус, ’андж, ’атунок, гвинт, ’е’ати, ’елгота(і)ти, ’ешефт, ’ирли’а, ’ніт (у лампі), Гонта, ’речний, ’роно, ’удз(ь), ’уля, дзи’а, дзи’лик, зи’за’, реми’ати, снови’ати, фі’а, ху’а, ’ава, ’анок, ’валт, ’евал, ’едзь, ’естка, ’и’нути, ’лей(клей), ’о’ель-мо’ель, ’рати (іменник), ’ринджоли, ’унт, ’удзик, ’ума, джи’ун, дзи’ар, дри’ати, рези’нація, ри’увати, уджи’нути, фі’лімі’лі, хурди’а та їхні похідні (’едзкатися, ’ратчастий, об’рунтовувати, про’авити і ін.). Крім того, з літерою *’* пишеться ряд діалектних слів, а також деякі архаїзми та історизми, які можуть зустрічатися в творах з історичної тематики. Місце літери *’* в алфавіті – після **г** перед **д**.

Змінилося в новому виданні правопису і порядкове місце в алфавіті м’якого знака, або знака пом’якшення. Тепер літера **ь** не замикає алфавіту, а стоїть третьою з кінця, тобто перед **ю**. Потреба в такій зміні виникла в зв’язку з необхідністю уніфікації алфавітів слов’янських мов, а це, в свою чергу, зумовлено широким впровадженням у мовознавство комп’ютерної техніки. Оскільки в усіх слов’янських мовах, крім української, **ь** стоїть в алфавіті перед **ю**, **я**, то при записах українських текстів на магнітні носії комп’ютерів з кириличним шрифтом виникали певні труднощі, бо одна й та ж літера була закодована під різними номерами. Тому для більшої зручності опрацювання українських текстів на ЕОМ і була запроваджена така зміна. Згодом вона знайде своє відображення в словниках, пока-

жчиках, каталогах і картотеках.

Уживання великої літери

Деяких змін у новому виданні правопису зазнали правила вживання великої літери у власних назвах. Зокрема, з великої літери, але без лапок тепер писатимуться назви культових книг Апостол, Біблія, Євангеліє, Коран, Псалтир, Часослов, а також назви релігійних понять: Бог (але боги), Божа Матір, Син Божий, Святий Дух. З великої літери відтепер належить писати назви релігійних свят і постів: Благовіщення, Великдень, Івана Купала, Петра й Павла, Покров, Різдво, Теплого Олексія, Успіння, Великий піст, Масниця, Петрівка, Пилипівка, Спасівка тощо. Такі зміни продиктовані екстралінгвістичними факторами. Вони пов'язані з духовним відродженням народу, з відмовою від войовничого атеїзму та від тих часів, коли права віруючих всіляко утискали й принижували, коли прищеплювали зневагу до релігії, а це стало однією з причин духовного виродження, морального спустошення, забуття історії свого народу, нехтування його традиціями. Написання ж наведених вище слів з великої літери засвідчує повагу й шанобливе ставлення до віри, до понять і явищ, які впродовж тисячоліть були і залишаються справжніми святинями нашого народу.

Перенос частин слова

Правила переносу частин слова з одного рядка в інший стали “демократичнішими”, менше стало в них обмежень, категоричних вимог, збільшилась варіативність переносів. В основі правил переносу, як і раніше, лежить принцип поділу слів на склади: частини слова з рядка в рядок переносять складами, якщо, звичайно, склади мають більш як одну літеру.

Допускається подвійний перенос у словах типу *життя, знання, зілля, суддя*, тобто коли подвоєння приголосних є наслідком подовження, а не збігу їх на межі кореня й суфікса, префікса й кореня. Отже, можна переносити: *жит-тя, знан-ня*, але не буде помилкою й такий перенос: *жи-ття, зна-ння*. Якщо в основі слова поряд стоять два приголосних звуки і більше, то вони при переносі можуть розриватися і не розриватися. Правильним буде перенос *Дні-про* і

Дніп-ро; Оле-ксандра, Олек-сандра і Олексан-дра, Олександр-ра; се-стра, сес-тра і сест-ра. Це правило поширюється й на суфікси: *видавни-цтво, видавниц-тво, видавницт-во; суспіль-ство, суспільс-тво, суспільст-во; бли-зький, близь-кий; галиць-кий, гали-цький.*

Із розділових знаків переносити в наступний рядок можна тільки тире. Усі інші розділові знаки не переносяться, а залишаються в попередньому рядку.

Правопис складних слів

Написання деяких складних слів зазнало помітного спрощення. Насамперед це стосується складних іменників з першою частиною **пів-**. Слова з **пів-** пишуться разом і коли твірна основа починається на приголосний звук: півмісяця, півкнижки, півслова (так було і раніше); і коли твірна основа починається на голосний звук: піваркуша, півогірка, півозера, півабрикоса (було *пів-огірка, пів-озера, пів-абрикоса*); і коли твірна основа починається буквами я,ю,є,ї (в таких випадках між пів- та твірною основою, за загальним правилом, пишемо апостроф); пів'яблука, пів'ящика (було *пів-яблука, пів-ящика*). Дефіс, як і раніше, ставимо лише тоді, коли твірною основою є власна назва: пів-Києва, пів-Америци, пів-Галактики.

Розділ про правопис складних слів доповнено й таким положенням: якщо іменники-власні назви поєднуються з часткою не, яка вживається як префікс, то між префіксом-часткою і власною назвою ставиться дефіс, щоб підкреслити однослівність таких утворень: не-Європа, не-Париж, не-Ріо-де-Жанейро (пор. у загальних назвах -*нелюдина, неїстота*).

Правопис іношомовних слів

Чи не найбільше змін сталося в правописі іношомовних слів. Зрозуміло, що слова, запозичені з інших мов, відрізняються від питомих слів мови і звучанням, і написанням. Але з часом слово-гість “звикає” до мови, в яку воно прийшло, уподібнюється до слів-господарів і поступово набирає рис, характерних для даної мови, стає в ній “своїм”, виростає в національний ʼрунт, “акліматизується” в нових умовах. Ця

акліматизація спочатку виявляється на рівні вимови, а потім узаконується і на письмі. Це цілком закономірний процес освоєння мовою запозичених слів, і саме його намагалися відобразити автори нового видання “Українського правопису”, вносячи зміни, іноді дуже суттєві, в написання іншомовних слів. Внесені поправки є кроком у наближенні правопису іншомовних слів до орфоепічної норми української мови. В чому ж суть основних змін?

По-перше, в загальних назвах іншомовного походження приголосні, як відомо, не подвоюються, оскільки подвоєння не відтворюється в українській вимові, напр.: *каса, маса, група, клас, шосе*. Це положення поширене тепер на ряд слів, написання яких раніше було винятком із правила. Отже, кількість винятків скоротилася. Без подвоєння тепер писатимуться слова: *анали* (було *-ни -*), *бароко* (було *-кк -*), *беладона* (було *-ни -*), *бравісимо* (було *бравіссимо*), *інтермецо* (було *-цц-*), *лібрето* (було *-тт-*), *піанісимо* (було *піаніссимо*), *піцicato* (було *-цц-*), *стакато* (було *стакатто*), *фортисимо* (було *фортіссимо*).

Збережено подвоєння в тих загальних назвах іншомовного походження, де воно, можливо, під впливом написання з подвоєнням, чується у вимові: *ванна* (*ванний*), *вілла*, *манна* (*манний*), *панна*, *пенні*, *тонна*, *нетто*, *брутто*. Подвоєння залишене також у деяких словах з метою уникнення небажаних паралелей з власне українськими словами або просто схожими словами, які мають відмінне значення: *бонна* (вихователька-іноземка в дореволюційній Росії) і *бони* (паперові гроші, що вийшли з обігу), *білль* (законопроект) і *біль* (страждання), *булла* (папська грамота) і *була* (дієслово жіночого роду), *мірра* (назва ароматичної смоли) і *міра* (одиниця виміру), *дурра* (назва рослини) і *дура* (лайлива назва нерозумної жінки), *мотто* (епіграф, дотепний вислів) і *мото* (частина складного слова, що означає: моторний, моторизований і под.).

Подвоєння маємо також при збігу приголосних префікса і кореня, причому в українській мові має бути паралельне непрефіксальне слово: *анперцепція* (бо є *перцепція*), *імміграція* (бо є *міграція*), *іrrраціональний* (бо є *раціональний*), *іrrреальний* (бо є *реальний*), *контрреволюція* (бо є *революція*), *сюрреалізм* (бо є *реалізм*). Подвоєні приголосні зберігаються, незалежно від вимови, в усіх словах, похідних від географічних, особових та інших власних назв, напр.,

марокканець (бо *Марокко*), *голландський* (бо *Голландія*), *боннський* (від *Бонн*).

По-друге. Відомо, що в загальних назвах іншомовного походження після букв *д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р* пишеться *и*, а не *і*, тобто діє так зване “правило дев’ятки”, напр., *диск, тир, цирк, шифр, ритм* та ін. Це правило існує тому, що саме вимова *и*, а не *і* природніша для української літературної вимови. В іншомовних власних назвах у цих позиціях за правилом писалося *і*, хоч існувало дуже багато винятків. А якщо в правила дуже багато винятків, то виникає сумнів: чи вдале воно, чи з достатньою точністю відображає мовну дійсність? Причому винятками з цього правила були слова, які характеризуються високою частотністю вживання і значним поширенням серед мовців. Серед винятків: *Америка, Африка, Антарктида, Балтика, Галактика*, а також *Рига, Рим, Париж, Британія, Єгипет, Єрусалим, Китай* і багато інших слів. Тому виникає думка, а може, це не винятки? Може, правило “дев’ятки” варто застосовувати і до власних іншомовних назв? Саме на цей шлях стали автори нового видання правопису, поширивши дію правила “дев’ятки” на ряд власних географічних назв та на деякі загальні назви, які досі не підлягали його дії. Отже, *бравісимо, піанісимо, фортисимо* (замість *бравіссімо, піаніссімо, фортіссімо*) – у загальних назвах; у власних назвах – *Алжир, Аргентина, Ба-стилія, Бразилія, Братислава, Вавилон, Ватикан, Вашингтон, Корсика, Мадрид, Мексика, Сардинія, Сирія, Сицилія, Тибет, Флорида, Чикаго, Чилі* (замість *Алжір, Аргентіна, Бастилія, Бразілія, Братіслава, Вавілон, Ватікан, Вашингтон, Корсіка, Мадрід, Мексіка, Сардінія, Сірія, Сіцілія, Тібет, Флоріда, Чікаго, Чілі*).

По-третє, прийнято рішення про те, що після шиплячого ж, який в українській мові твердий, слід писати *у* в словах *журі* (не *жюрі*), *Жуль Верн* (не *Жюль Верн*) і писати з *у* слово *парфюмерія* (не *парфюмерія*), бо *парфуми*.

По-четверте, зменшена кількість слів, у написанні яких присутня подвійна йотація. Є кілька слів іншомовного походження, в яких пишеться, по суті, два й: *фойє* [*фоййє*], *Фейсбах* [*Феййєрбах*]. Іноді цей буквенний збіг не відповідав вимові. Тому подвійне й усунуто в словах *конвеєр* (не *конвейєр*), *фєєрверк* (не *фєйєрверк*). Збережене традиційне написання

у власних назвах – *Гойя, Савойя, Фейєрбах* і словах *майя* (народність), *фойє*.

Зміни в морфології та словотворі

Суть основних змін у словотворі та морфології полягає в запровадженні єдиного терміна “відмінок” щодо граматичної категорії, званої раніше кличною формою, розширенні випадків уживання закінчень **-у, -ю** в родовому відмінку однини іменників другої відміни чоловічого роду, в спрощенні сполучень приголосних при творенні ряду прикметників від географічних назв.

Сьомим відмінком у системі іменника є **кличний відмінок**, який раніше називався кличною формою. У множині кличний відмінок формально збігається з називним, в однині ж у всіх чотирьох відмінах він має своє особливе вираження.

Розширена сфера вживання закінчень **-у, -ю** в родовому відмінку однини іменників другої відміни чоловічого роду. Слід, зокрема, писати **-у** в назві міста *Кривого Рогу* (не *Рога*), у збірних поняттях *березняку, вишняку, чагарнику* (було *-а*), в словах *каталогу, абзацу, уривку* (було *-а*).

При творенні прикметникових форм від географічних назв послідовніше втілено принцип спрощення приголосних на межі кореня та суфікса. За новими вимогами треба писати *гаазький* (не *гаагський*; від *Гаага*); *данцизький* (не *данцігський*; від *Данциг*); *лейпцизький* (не *лепцігський*; від *Лейпциг*); *карабаський* (не *карабахський*; від *Карабах*).

Такі основні зміни сталися в новій редакції третього видання “Українського правопису”. Як бачимо, їх не так уже й багато. В основному, правопис не зазнав кардинальних змін і залишився стабільним, що й має бути характерним для розвиненої унормованої мови. Окремі зміни є свідченням розвитку української мови, вдосконалення її правописних норм. Якщо мова не мертва, а жива, якщо нею користуються в усній та писемній практиці, то вона неодмінно має зазнавати змін (хоч і дуже поступових), бо там, де є зміни, рух, розвиток, там є і життя, відсутність же будь-яких зрушень для мови, як і для всього живого, рівнозначне загибелі.

Пропонуємо читачам перелік слів, правопис яких зазнав змін.

а'рус (було *агрус*)
Алжир (було *Алжір*)
анали (було *аннали*)
Аргентина (було *Аргентіна*)
Ассиро-Вавилонія (було *Ассіро-Вавілонія*)
бароко (було *барокко*)
Бастилія (було *Бастілія*)
беладона (було *беладонна*)
бравісимо (було *бравіссімо*)
Бразилія (було *Бразілія*)
Братислава (було *Братіслава*)
Біблія (було *біблія*)
Бог (було *бог*)
Божа Матір (було *божа матір*)
Благовіщення (було *благовіщення*)
Вавилон (було *Вавілон*)
Ватикан (було *Ватікан*)
Вашингтон (було *Вашінгтон*)
Велика французька революція (було *Велика Французька революція*)
Великдень (було *великдень*)
Великий піст (було *великий піст*)
вишняку (садка) (було *вишняка*)
В'яземський (було *Вяземський*)
В'ячеслав (було *Вячеслав*)
гаазький (було *гаагський*)
гінді (було *гінді* та *хінді*)
(Слова, які починаються літерою г, див. у статті).
данцизький (було *данцігський*)
двоярусний (було *двох'ярусний*)
джи'ун (було *джигун*)
дзи'лик (було *дзиглик*)
дит'ясла (нове слово)
Євангеліє (було *євангеліє*)
Жуль Верн (було *Жюль Верн*)
журі (було *жюрі*)

Жусьє (було *Жюсьє*)
зи' заг (було *зигзаг*)
Зинов'єв (було *Зінов'єв*)
Зиновій-Богдан (було *Зіновій-Богдан*)
інтермецо (було *інтермецо*)
карабаський (було *карабахський*)
Козеріг (було *Козерог*)
конвеєр (було *конвейєр*)
Конопницька (було *Конопницька*)
Коран (було *коран*)
Корсика (було *Корсіка*)
Кривого Рогу (було *Кривого Рога*)
лейпцизький (було *лейпцігський*)
лібрето (було *лібретто*)
Лідице (було *Лідице*)
Ліфшиц (було *Ліфшиць*)
Мавританія (було *Мавританія*)
Мадрид (було *Мадрид*)
Масниця (було *масниця*)
Мексика (було *Мексіка*)
параноя (було *паранойя*)
парфумерія (було *парфюмерія*)
Пилипівка (було *пилипівка*)
піанісимо (було *піаніссімо*)
піваркуша (було *пів-аркуша*)
півогірка (було *пів-огірка*)
пів'яблука (було *пів-яблука*)
піцикато (було *піцикато*)
Покрова (було *покрова*)
Пом'яловський (було *Помяловський*)
Псалтир (було *псалтир*)
Різдво (було *різдво*)
Сардинія (було *Сардинія*)
Святошин (було *Святошино*)
секвоя (було *секвойя*)
Сиракузи (було *Сіракузи*)
Сирія (було *Сірія*)

Сицилія (було *Сіцілія*)
Сіверськодонецьк (було *Северодонецьк*)
Скандинавія (було *Скандінавія*)
Спасівка (було *спасівка*)
стакато (було *стакатто*)
Тибет (було *Тібет*)
Турсунзаде (було *Турсун-заде*)
феєрверк (було *фейєрверк*)
Флорида (було *Флоріда*)
Юліус Фучик (було *Юліус Фучік*)
фортисимо (було *фортіссімо*)
чагарнику (було *чагарника*)
Чикаго (було *Чікаго*)
Чилі (було *Чілі*)
Чингісхан (було *Чінгісхан*)

Цікаво знати

АЛФАВІТ, АЗБУКА, АБЕТКА...

Багато століть відділяє нас від того часу, коли виникло піктографічне письмо. Воно полягало в тому, що людина висловлювала свою думку малюнками. Ось на дереві знято великий шмат кори, і на ньому видряпано записку: “Я спіймав лисицю і йду далі, зі мною собака”. Тільки це вже тлумачення, а насправді там хрестик, що позначає мисливця, горизонтальна рисочка – собака і щось довгасте з пишним хвостом – лисиця.

Скільки етапів пройшло письмо, доки стало в нас буквено-звуковим! Та не дивуйтеся, коли почувете, що піктографію використовують і тепер. Ви, певно, не раз бачили над проїжджою частиною вулиці круглий червоний знак, на якому зображено білий прямокутник (“цеглину”). Навіть не знаючи мови країни, кожний водій зрозуміє: “Стій! Їхати далі не можна”. Можливо, хтось бачив і таке зображення: чорний олень на білому трикутнику, обрамленому червоною смужкою, його легко збагнути: “Обережно! Тут дикі тварини”. Це дорожні знаки

– заборонні й попереджувальні.

Червоний хрест на білому фоні повідомляє, що поблизу пункт першої медичної допомоги; виделка й ніж на білому полі нагадують: їдальня, кафе або ресторан недалеко, а намальована телефонна трубка натякає, що можна поспілкуватися з рідними чи друзями. Це знаки сервісу. В тролейбусі здебільшого написано, що передні місця – для інвалідів та пасажирів з дітьми, але в деяких машинах відповідна вказівка виражена малюнками (червоний хрест, зображення малюка).

Сучасний український алфавіт, як і російський, бере початок з так званої *кирилиці*, пов'язаної з діяльністю Кирила і Мефодія – просвітителів слов'ян, проповідників православ'я.

Як вважають деякі вчені, Кирило створив кирилицю або глаголицю. За походженням один з двох давніх слов'янських алфавітів – кирилиця – пов'язаний з грецьким уставним письмом, з якого взято 24 букви з 38. Інші літери були створені для передачі специфічно слов'янських звуків.

Назва *глаголиця* утворилася від слова *глагол*, що по-старослов'янському означало мову, слово. *Глаголом* називалася й буква *г*. Цей алфавіт відрізняється від кирилиці складнішим накресленням літер. Глаголиця широко вживалася в 60-х роках IX століття в Моравії, потім у Болгарії та Хорватії, де проіснувала майже дев'ять століть. Проте східні слов'яни користувалися нею рідко, і вже через два століття вона зовсім вийшла з ужитку.

Походження слова *алфавіт* пов'язане з назвами літер *альфа* і *бета*, якими починається грецький алфавіт. Греки запозичили письмо від фінікійців, а ті – від давніх євреїв, у мові яких слово “алеф” – саме таку назву мала перша літера азбуки – означало “бик”. Чим же пояснити, що згадкою про бика починається алфавіт? Дуже просто – у фінікійців накреслення цієї букви нагадувало голову бика.

“А чому,– спитаєте ви,– *алфавіт*, коли друга буква в греків “*бета*”? Адже мало б бути *альфабет!*” Така форма, а ще *альфабетум*, справді, були зафіксовані в пам'ятках XVII століття. Обидві запозичені з латинського *альфабетум*, яке походить з грецького *альфабетос*. Так ось, *алфавіт* тому, що в пізньогрецькій вимові, за читанням у середні віки, “бе” звучало як “ві”, а слово це українською мовою було запозичене лише в XVII столітті, тобто вже з “ві”.

На основі грецького алфавіту було складено латинський і старослов'янський. З прийняттям християнства, завдяки церковним книгам, кирилиця прийшла в Київську Русь і була пристосована для передачі звуків давньоруської мови. На позначення звуків, властивих мові східних слов'ян, ввели додаткові літери. Кожна з букв алфавіту мала назву: *аз, буки, веди, глаголь, добро* та інші. Як бачимо, перші дві літери цього алфавіту й стали буквальним відповідником, як кажуть, – калькою – слова *алфавіт*. Первісне *азбуки* згодом прибрало форму *азбука*. Так виник синонім слова *алфавіт*.

Кирилична азбука вдосконалювалася, ставала простішою. До XIV століття писали уставом, потім поширився півустав, який з часом перейшов у скоропис. Та розвиток суспільного життя потребував ще простішого й швидкого письма. І ось на початку XVIII століття було проведено реформу азбуки, внаслідок чого з кириличного алфавіту вилучено вісім літер і спрощено накреслення самих букв – великих і малих, для письма і друку.

Після цієї реформи, проведеної Петром I 1708 року, новим шрифтом почали друкувати світську літературу, тобто цивільну, нерелігійну. Він отримав назву “гражданський шрифт”.

У новому, гражданському, алфавіті змінилися й назви літер, зокрема перші дві літери *аз, буки* тепер називалися *а, бе*. За їх вимовою, очевидно, під впливом назв *азбука, альфавет, польської abecadlo* (від вимови перших трьох букв – *а, в, с*) і виникла власне українська – її немає в інших мовах – назва *абетка*, ще один синонім слова *алфавіт*.

В українському алфавіті 33 букви, в письмі використовуються ще три знаки – вже згадуваний апостроф, знак наголосу і дефіс.

Слова *азбука, абетка* де в чому відрізняються від їхнього синоніма *алфавіт*. Крім значення, “сукупність літер якогось письма, розміщених у встановленому порядку”, вони мають ще одне: так називають буквар – книжку для початкового навчання грамоти. Вони також вживаються переносно – у значенні “основні, початкові відомості з якоїсь науки; найпростіші положення, основи чогось”, наприклад, *азбука землеробства, абетка математики*.

Слово *азбука* ввійшло до складу термінологічних словосполучень:

азбука Морзе, що означає систему умовних знаків для передачі літер на телеграфному апараті, і нотна азбука – сукупність нотних знаків, що позначають музичні звуки.

Питання для самоконтролю

1. Що таке мова? Як розвивалась українська мова?
2. Чи є підстави стверджувати про спільність “давньоруської” мови із українською, білоруською, російською мовами?
3. Яке місце української мови серед інших мов світу?
4. Кого ми вважаємо зачинателями і основоположниками української мови? Чому?
5. Назвіть науки про мову, які тісно пов’язані з професією медика.
6. Які функції виконує мова?
7. Які етапи становлення українського правопису?
8. Яких змін зазнав український правопис 1990 року?

Практичні завдання

1. Прочитайте висловлювання про мову, виберіть ті, які припали до душі, запишіть їх, розкрийте значення.

Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова, бо вона не що інше, як жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування.

(Панас Мирний)

А мова й історія – це ж єдине ціле, один кровообіг, тож і відроджувати їх маємо водночас.

(Олесь Гончар)

Мова – це втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, розвиваймо її.

(М. Рильський)

Слово, як і злак хлібний, виростає з тієї землі, на якій живеш і в яку ляжеш.

(І. Федорів)

Людина, яка не любить мови рідної матері, якій нічого не промовляє рідне слово, – це людина без роду й племені.

(В. Сухомлинський)

Мово рідна, слово рідне,

Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має.

(С. Воробкевич)

2. Прочитайте. Запишіть літературною мовою. Вкажіть на різницю у вимові, у формах слів, у будові речень.

Война чотирнадцятого года ся начала, як я не мав іши туди лем девятнадцять, но мйне взяли! Два місяці учили нас военної служби, по батальйонам поділили, і я там був точно у перві лінії. У перві наступки би наступати усяко, але кажім, кому яка судьба. Бивім я за два роки, альбо (але) куля не драбенула, платя било пошито, як на решиті... (Записано від П. Н. Гонаха, 75 р., с. Лавки, Мукачівського району, Закарпатської області).

3. Прочитайте. Чи правильно буде сказати, що діалектизми вживаються у художніх творах, надаючи їм місцевого колориту, правдиво показуючи деякі особливості усного мовлення персонажів?

1. Кожний плай закуривсь. (*І. Франко*)
2. Стогнуть пугачі, регочуть сови, уїдливо хавкають пушки.
3. Пісня замовкла, спочатку було якось варівко.
4. Купчаки були аж чорні од пилу. (3 творів *Лесі Українки*.)
5. Їх припрошували до столу, на гарячу ковбаску, а то навіть і на ітерниці.

(*В. Земляк*.)

6. Наступної ночі він наладнав крилатки і подався до Вавилону.

(*В. Земляк*.)

7. Такі веселі, такі файні хлопці визиранють з танків. Та молоді-молодюсінькі, ще й лица рум'яні! "Мої ви голуб'ята, – кажу по-простому, – а най вашим батькам і матерям ласка з неба падає за таких синів! Най їм жити буде легко!

(*Ю. Яновський*)

Довідка: сичі, кров'янку, гвоздики, ніяково, незручно, гірська стежка, легенькі санчата з дугою, гарні.

Контрольна робота

Диктант або творча робота на одну із тем:

1. Мої враження від перших днів навчання в академії.
2. Чого я чекаю від навчання в академії.
3. Мій ідеал лікаря.

Джерела інформації

1. Іванишин Василь, Радевич-Винницький Ярослав. Мова і нація. – Дрогобич, 1994.– 218 с.
2. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови.– К., 1995.– 296 с.
3. Півторак Григорій. Українці: звідки ми і наша мова.– К., 1993.– 290 с.
4. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. – Дрогобич, 1997. – 359 с.
5. Українська мова: з минулого в майбутнє: Матеріали наукової конференції на відзначення 200-річчя виходу в світ “Енеїди” І.Котляревського.– К., 1998.– 220 с.
6. Український правопис. – 4-те вид. – К., 1993. – С. 3 – 6.
7. Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення. – Львів, 1996. – 161 с.
8. Український правопис: так і ні. – К., 1997. – 181 с.

Тема №2

Базові поняття культури мови

*Найбільше і найдорожче добро
в кожного народу – це його мова,
ота жива схованка,
в яку народ вкладає і своє життя,
і свої сподіванки, розум, досвід, почування.*

Панас Мирний

Мова і мовне спілкування. Культура мови і її зв'язок з іншими дисциплінами

Мова, як відомо, є не лише засобом спілкування. Це також спосіб сприймання світу, відтворення його в свідомості людини. Кожен народ сприймає світ не зовсім так, як інші народи, тому в усіх мовах є щось неповторне, оригінальне. Кожна мова має власне світло, яке виблискує в безмежному океані мов Землі. “Світ Божий великий і складається з окремих народів чи націй, і кожен народ – окреме закінчене ціле. І в тому й краса Всесвіту, що народи зберігають свою окремішність, як на пишній луці кожна окрема квітка має свій окремий колір і запах” (Іван Огієнко).

Мова має два потужні крила, які дають їй повнокровне життя, – океан слів і граматику. Океан слів – це безмежжя, незліченність, найтісніший зв'язок із життям суспільства, найчутливіший нерв, найшвидша змінюваність, схильність до необ-меженого поповнення. Він – велетенське громаддя, складники якого жодна людина не спроможна полічити.

Люди спілкуються між собою за допомогою мови. Обмін думками, життєвим досвідом здійснюється в процесі мовлення.

Нема нічого такого, про що не можна було б розповісти, тому мова – найдосконаліший засіб спілкування людей. Кожна людина навчається мови від тих, хто її оточує. Суспільство (сім'я, знайомі, дитячий садок, школа) вчить дитину мови. Якщо дитина виросте не серед людей, а, наприклад, серед тварин, то вона не навчиться говорити.

Мова – засіб спілкування не тільки між людьми, що живуть в один

час, а й між поколіннями. Завдяки мові відомі думки, спосіб життя людей, що жили в сиву давнину. Мова – величезне надбання людського суспільства.

Скільки у світі мов, стільки разів у них відбився історичний досвід різних етносів у пізнанні світу й людини зокрема. Тому, звичайно, мову недаремно називають засобом творення національної культури.

На думку Є. М. Верещагіна і В. Г. Костомарова, “національна мова входить у поняття національної культури, бо природні умови, географічне положення, рівень і спеціалізація народного господарства, тенденція суспільної думки, науки, мистецтва – всі великі й малі особливості життя народу знаходять відбиття у мові цього народу”.

Будучи творінням людини, мова весь час перебуває під її впливом. Традиції нормування мови існують, мабуть, стільки ж, скільки існує людство.

Кожному конкретному історичному типові культури відповідає певний спосіб використання мови як засобу розвитку культури. Наприклад, у період феодалізму твори словесної культури пригнічених і панівних класів були протиставлені за мовною ознакою: перші творилися на базі простої народної мови (переважно словесний фольклор), другі послуговувалися писемними літературними мовами, що нерідко мали міжнародне вживання (латинь у Західній Європі, старослов'янська мова в Східній Європі та на Балканському півострові тощо). Чому? Тому що словесна творчість у середньовіччі (крім фольклору) була невіддільна від релігії. А оскільки церква послуговувалася для своїх відправ лише кількома мовами, то й література творилася ними ж. Чим старіша нація, тим визнанішою в народі є її літературна мова, тим тісніший її зв'язок з традиціями.

Мова – це найбільш специфічний матеріал культури, який досить часто, хоч і не завжди, визначає її національну приналежність.

Мова – неоціненний скарб народу, найповніший літопис його духовного життя. У її глибинах – філософський розум, витончений естетичний смак, багато справді поетичного чуття, сліди праці дуже зосередженої думки, сила надзвичайної чутливості до найтонших переливів у явищах природи, багато найсуворішої логіки, високих духовних злетів. Виховувати в собі повагу до мови, якою розмовляєш, – це, передусім, шанувати себе, виявляти повагу до народу, його історії,

культури і традицій.

Слово – одне з наймогутніших комунікативних знарядь людини. Безсиле само по собі, воно стає могутнім і нездоланим, дієвим і привабливим, якщо сказане вміло, широко і вчасно.

Речення – основна одиниця спілкування.

Мовлення – це сукупність мовленнєвих дій, кожна з яких має власну мету, що впливає із загальної мети спілкування. Основу мови і мовлення становить **мовленнєва діяльність**. Тільки у ній народжуються, формуються і мова, і мовлення. Мовленнєва діяльність можлива лише в суспільстві, зумовлюється його потребами.

Усі здобутки культури в найрізноманітніших галузях науки, виробництва, мистецтва, народного господарства знаходять своє відображення в мові народу.

Видатні мовознавці застерігали, що мова – це не випадковий засіб спілкування, а особлива, притаманна саме цьому народові форма мислення, втрата якої нічим не може бути компенсована. Втративши свою мову, народ гине як окрема історична величина. Ось як про це говорив відомий мовознавець В. Гумбольдт: “Різні мови ... є в дійсності різними світоглядами... Своєрідність мови впливає на сутність нації як тієї, яка розмовляє нею, так і тієї, для якої вона чужа, тому уважне вивчення її повинно включати в себе все, що історія й філософія зв’язує з внутрішнім світом людини.”

“За ставленням кожної людини до своєї мови можна абсолютно точно говорити не тільки про її культурний рівень, але й про її громадську цінність. Істинна любов до своєї країни немислима без любові до своєї мови. Людина, байдужа до рідної мови, – дикун. Вона шкідлива за самою своєю суттю тому, що її байдужість до мови проявляється найповнішою байдужістю до минулого, теперішнього і майбутнього свого народу”, – так сказав про рідну мову – основу духовного розвитку людини – Костянтин Паустовський.

Це суворі слова, але вони справедливі. Проблема ставлення до української мови на території України в минулі роки й сьогодні, як бачимо, має два аспекти: об’єктивний, зовнішній (ставлення суспільства, його інституцій, нові закони тощо) і суб’єктивний, внутрішній (ставлення кожного українця до української мови як рідної). Ці два аспекти дуже тісно пов’язані, і статус української мови в

нашому суспільстві залежить однаковою мірою від обох названих аспектів.

І до того часу, поки кожен із нас не усвідомить для себе всю глибинну сутність звання рідної мови як носія здобутків культури свого народу, доки не усвідомить себе часткою цього народу – через мову, – до того часу ставлення до мови в суспільстві нашому буде досить строкатим і неоднозначним. Для кожної людини це не простий процес, він потребує значної внутрішньої роботи, зусиль, починаючи від роботи над власною мовною культурою (а це означає навчання: запам'ятовування, помилки й виправлення...) Але разом із підвищенням мовної культури зростає й загальна культура, а це вже великий здобуток.

Що таке культура мови? Це володіння нормами літературної мови, вміння користуватися всіма її засобами залежно від умов спілкування, мети і змісту мовлення. Глибина мовної культури визначається не глибиною засвоєння норм, а глибиною оволодіння всіма багатствами літературної мови. Адже говорити правильно – це ще не все.

Висока культура мови неможлива без високої загальної культури: можна навчитися говорити без грубих помилок у вимові, в наголошенні слів, навіть у доборі слів. Але якщо у людини інтелект спить, то у неї бідний словник, штамповані стереотипні фрази, убога уява й примітивне мислення. Для висловлювання найпростішої думки така людина, як правило, вживає втричі більше слів, ніж потрібно. Між мовною убогістю й багатослів'ям – прямий зв'язок: чим менший запас слів, тим більше їх піде на висловлення, здавалося б, зовсім простенької думки. Уміння чітко мислити, багата уява, достатній запас слів – ось що дає змогу людині стисло й небагатослівно висловлювати досить складні думки.

Звичайно найбільше уваги приділяється культурі писемного мовлення – уже хоча б тому, що помилки в писемному мовленні не тільки наочні, а й довговічні (залишаються нащадкам як речовий доказ нашої неграмотності).

Офіційна сфера, в якій функціонує писемне мовлення (діловодство, закони, наука, преса), перебуває в полі зору громадськості, а тому й зазнає постійної критики, а значить, і вдосконалення.

Усне мовлення, його культура теж досліджується й коригується, але переважно це стосується вимови й наголошення слів і значно рідше – і безсистемніше – лексики й синтаксису.

А тепер спробуємо дати визначення кількох понять, назва яких містить слово “культура”:

Культура суспільства – рівень досягнень, ступінь розвитку розумового, духовного і громадського життя суспільства.

Культура мови – це володіння нормами літературної мови на всіх мовних рівнях, в усній і писемній формі, уміння користуватися мовностилістичними засобами і прийомами відповідно до умов і цілей спілкування.

Культура людини, культурна людина – це людина насамперед освічена, але не тільки: це складна сума поведінки, звичок, смаків і уподобань; це людина у всій сукупності не лише зовнішніх проявів, але й внутрішніх якостей; людина на рівні найвищих здобутків суспільства, в якому вона живе.

Культура спілкування – це вміння встановлювати зворотний зв’язок, відгукнутися на думки, почуття, турботи і проблеми іншої людини.

Культура поведінки об’єднує внутрішню культуру людини й зовнішні її прояви: це правила спілкування, це культура побуту й побутове спілкування, естетичні смаки (в одязі й інтер’єрі).

Культуру володіння рідною мовою людина вдосконалює протягом всього свого життя, адже предметом курсу української мови, по суті, є тільки перший ступінь культури мови – правильність. Вольтер говорив, що всі головні європейські мови можна вивчити за шість років, а свою рідну треба вчити все життя.

Культура мови як наука пов’язана з багатьма лінгвістичними і суміжними дисциплінами. Вона належить до сфери прагматики мови (вивчає функціонування мовних знаків), пов’язана з такими дисциплінами, як фонетика, лексикологія і фразеологія, морфологія і синтаксис, стилістика, психолінгвістика, лінгвістика тексту, лексикографія, термінознавство, соціолінгвістика, психолінгвістика, нейролінгвістика, паралінгвістика, історія літературної мови, сучасна українська літературна мова, літературознавство, семасіологія, педагогіка, психологія, логопедія, логіка, риторика, етика, естетика, загальна теорія культури.

Фонетика як розділ науки про звуки і букви мови, звичайно, пов’язана з розділом фізики, що називається акустикою, наукою про звуки.

Завданням морфології є вивчення словозміни і словотворення, тобто вивчення парадигм флексії та деривації. Парадигми – це малі системи форм, що складають у цілому велику морфологічну систему мови.

Морфологічна система організовує словниковий склад мови, її лексику. Словозміну таких частин мови, як іменники, прикметники, займенники, дієприкметники, числівники ми називаємо їх-нім відмінюванням за відмінками та числами. Морфологічна система мови визначає існування у ній певної кількості відмінків та чисел.

Якщо морфологія – це наука про словоформи, тобто форми слів, про їхні зміни при відмінюванні чи дієвідмінюванні, про частини мови – відмінювані й невідмінювані, то синтаксис – це наука про види сполучення слів, про їхній порядок у мовленнєвих текстах. Найчастіше ми виражаємо свої думки і почуття не окремими словами, а сполученнями слів і речень. У синтаксисі визначаються правила сполучення й розташування слів для передачі повідомлення. Повідомлення можуть бути неповними і повними. Неповні повідомлення ми називаємо висловлюваннями. Вони вимагають уточнення змісту через запровадження їх до тексту з присудком або в ситуації передачі повідомлення. Повідомлення – це речення з дієслівними або іменними присудками.

Людська мова – це повідомлення в звуковій формі про щось або про когось, повідомлення для когось і навіть для самого себе, тобто монолог при відмітності слухачів, а діалог – це обмін промовами, розмова, бесіда. Мовлення складається з повнозначних слів, тобто таких, що мають значення не лише в сполученні з іншими словами, але і незалежно від інших слів, і тих, що уточнюють їхні стосунки з іншими словами, – з так званих службових слів. Перші можна назвати власне лексичними елементами, а другі – граматичними. Інакше кажучи, перші можна назвати автосемантичними, тобто такими, що мають самостійне значення, а другі – синсемантичними елементами, бо тут можна сперечатися, чи правильно їх називати словами. Синсемантичні елементи мовного тексту можуть бути нерухомими (афікси, словозміни та словотворення) і рухомими (прийменники, займенники, сполучники).

Наука, яка вивчає лексичний склад мов, – *лексикологія* – охоп-

лює такі дисципліни: 1) семасіологія – наука про значення слів, її іноді називають також семантикою (грецьке дієслово *semainein* означає “давати знак, давати сигнал, сигналізувати”); 2) словотворення, або деривація; 3) етимологія (у значенні “етимологічні дослідження”) – це, власне кажучи, історична лексикологія; 4) фразеологія – тобто наука про так звані фразеологізми – сполучення слів, що мають пряме і переносне значення, а також про стійкі словосполучення, властиві даній мові; 5) лексикографія – наука про типи словників та принципи їх укладання. Вихована людина повинна знати про походження слів, значення слів, про типи словників.

Фразеологія – це галузь лексикології, в якій вивчаються не окремі слова, а сталі сполучення слів, часто вживані в мовленні. За змістом вони можуть відповідати окремим словам, наприклад, займатися господарством – господарювати, робити натяжки – натякати, відчувати ненависть – ненавидіти, почувати цікавість – цікавитися, вести розмову – розмовляти, виражати сумнів – сумніватися, дати відповідь – відповісти.

Різні подібні сталі або постійні в даній мові сполучення слів називають досить громіздким терміном **фразеологізмами**. Від звичайних фразеологізмів або сполучень відрізняються словосполучення, які мають і пряме, і переносне значення – алегоричні словосполучення. При бажанні ми можемо знайти безліч їх у своєму повсякденному мовленні. Ось хоча б такі: заварити кашу; заблукати межі хатою й коморою; у лісі бути, а дров не бачити; ліс рубають – тріски летять; мати зуб на когось; брати когось за горло.

Ще одним різновидом словосполучень, неповторних в інших мовах, таких, що не можна перекласти іншими словами, є так звані ідіоми або ідіоматичні, характерні тільки для даної мови вирази. Ми кажемо: іде дощ, настав ранок, ходять чутки, розбити вщент, розбити в пух і прах, збити з пантелику, байдики бити, ламати голову, споконвіку, ні світ ні зоря тощо. Українська мова дуже багата. Фразеологізми зустрічаються в літературній і розмовній мові культурної людини. Потрібно знати, коли саме і який фразеологізм доцільніше використовувати.

Культура мови нерозривно поєднана з такою наукою, як **психологія**. Із цим пов’язані люди будь-якої професії, але найбільше лікарі.

Недаремно кажуть в народі: “Не ліки лікують, а добре слово”. Усі люди різні, у всіх різна психіка, вони по-різному сприймають свою хворобу, по-різному ставляться до неї. Іноді хворі відмовляються від оперативного втручання, коли це вкрай необхідно. Лікар в такому випадку зобов’язаний пояснити хворому хибність його думки, заспокоїти його, довести доцільність операції, переконати в позитивному результаті лікування. Порушується психіка і у вагітних. Вони стають дратівливі, на все бурхливо реагують. Тільки добре, лагідне слово може заспокоїти вагітну жінку, що вкрай необхідно в її стані.

До кожної людини повинен бути інший підхід, але культури мови повинні ми дотримуватись у будь-якому випадку.

Отже, як бачимо, культура мови нерозривно пов’язана з іншими науками. Коли людина дотримується культури мови, то вона дотримується і правил фонетики, і морфології, і синтаксису, і лексики.

Зв’язок культури мови з психологією і логікою демонструє така ознака, як логічність мовлення, що здебільшого реалізовується точністю.

Оволодіння культурою мовлення потрібне не лише на діловому рівні, а й на побутовому. Адже, наприклад, вміння привітатися і попрощатися, звернутися за допомогою чи подякувати, розмовляти з ровесником чи звернутися до старшого має велике значення. Отже, культура мови пов’язана з етикою та естетикою, бо етика – це наука про мораль та норми поведінки, а естетика – наука про мистецтво та форми прекрасного. Основними поняттями цих наук, як і культури мови, є добро, краса. За допомогою культури мови і оволодіння етикетом ми будемо ввічливі, чемні, доброзичливі і стримані.

Мовна норма. Типи мовних норм

Поняття культури мови розкривається різними своїми гранями залежно від того, про що йдеться: чи це літературна, усна чи писемна мова, чи народнорозмовна. Різниця між ними – й досить значна – у ставленні до норм: лексичних, граматичних, стилістичних, орфоепічних та орфографічних.

Норма – це сукупність загальноприйнятих правил, якими користуються в усному і писемному мовленні, які оберігають літературну мову від проникнення в неї того, що може розхитати її структуру. Ці норми склалися поступово, вони – явище історично змінне. Місцем, де твориться мовна норма, є практика, постійне спілкування людей у різних сферах їх діяльності. Саме тут відбуваються й зміни в нормах: виникають порушення існуючої форми, що призводить до її розхитування; стара норма поступово відмирає, твориться нова; пізніше вона узаконюється, якщо мова і мовці прийняли цю зміну (ми прийняли, наприклад, відмінювання слова пальто, але не відмінюємо кіно).

Є такі норми літературної мови:

1. Орфоепічні норми регулюють правильну вимову звуків і наголосу в словах.

2. Лексичні норми регулюють вживання слів у властивому їм значенні та правильне поєднання слів за змістом у реченні і словосполученні.

3. Граматичні норми: правильне творення і вживання слів та їх форм, правильна побудова речень.

4. Стилiстичні норми: вживання мовних засобів відповідно до їх стилістичного забарвлення та стилю мовлення.

5. Пунктуаційні норми: правильна розстановка розділових знаків.

6. Орфографічні норми регулюють правильне написання слів.

Для літературної мови дотримання норм є обов'язковим, оскільки вона виконує в суспільстві надзвичайно важливі функції і забезпечує спілкування в усіх сферах духовного, економічного й політичного життя нації, виражає й фіксує найновіші досягнення науки, техніки, художньої літератури; через неї здійснюються контакти з іншими мовами та народами – їх носіями.

У межах усного мовлення розрізняють звичайно літературне розмовне мовлення і мовлення розмовно-фамільярне, в якому саме й зустрічається найбільше відступів від норми. Що ж до усного ділового мовлення, то воно належить до літературного усного мовлення, а в особливо офіційних, відповідальних монологах наближається до писемного літературного мовлення.

Комунікативні якості культури мови

У своїй комунікативній функції культура мови регулює стосунки між людьми, а в естетичній – впливає на почуттєву сферу людини, корегує її поведінку, психічний стан. Мовлення ж встановлює і підтримує контакт (емотивна функція мовлення), уточнює і доповнює ту чи іншу ситуацію спілкування. У цих випадках недостатньо оволодіти системою мови – треба засвоїти, довести до автоматизму механізм позамовних виражальних засобів (міміка, жест, темп, висота тону), які можуть бути і загальнолюдськими, і національними, і навіть локальними (властивими для певного соціального середовища).

Культура мови формується багатством словника, досконалим володінням способами поєднання слів у речення, умінням розрізняти нейтральні і стилістично марковані мовні одиниці, недопущенням стильового й експресивного дисонансу, фонетико-інтонаційною виразністю (в тому числі і володіння темпом, ритмом, силою голосу), знанням психологічних особливостей народу, якому належить дана мова. Мова – не просто інформатор про набуті знання і перспективу збагачення, доповнення, уточнення цих знань – вона і барометр людських стосунків: апелюючи не тільки до мозку, а й до серця (емоційні сфери психіки) людини (можливо, спочатку до почуттів, а через них – до інтелекту), мова через акт мовлення спонукає адресата до відповідної реакції на волю відправника інформації. “Мовна глухота є свідченням глухоти духовної”. Отже, добре мовлення – це не просто лад слів, а й лад думок та почуттів (навіть коли мовлення афективне, у ньому повинен бути хай особливий, та все ж лад).

Тому, визначаючи якісні ознаки культури мовлення (а саме поняття “культура мовлення” вже передбачає якісну характеристику), враховуємо як суто умовні його особливості (ступінь оволодіння діючими в конкретну епоху нормами), так і позамовні (знання законів мислення, практичний досвід мовця – життєвий, віковий і мовленнєвий, психічний стан мовця, мету, націленість спілкування).

З огляду на це основними комунікативними якостями культури мови є: правильність, точність, логічність, змістовність, стислість, ясність і доступність, чистота, багатство (різноманітність), доречність,

виразність, естетичність, дієвість.

Правильність мови – це відповідність мовної структури висловлювання чинним мовним нормам.

Точність мови – повна відповідність вжитих слів їхнім мовним значенням – значенням, що усталились у мові в даний період її розвитку.

Логічність мови – смислова погодженість частин висловлювання і тексту.

Змістовність – насиченість висловлювання об'єктивно цінною інформацією, яка відповідає темі спілкування.

Стислість мови – прагнення виразити максимальну за обсягом інформацію мінімальною кількістю усіх мовних засобів.

Ясність мови – зрозумілість для адресата вираженої мовою думки. Близько до ясності є доступність мови, яке поєднує ясність, простоту, дієвість. Доступність мови – така організація мовних знаків, яка полегшує сприймання адресатом вираженої мовою інформації.

Чистота – відсутність у мові нелітературних елементів (в орфоєпії – правильна літературно-нормативна вимова, відсутність інтерферентних явищ; у слововживанні – відсутність діалектизмів, вульгаризмів, канцеляризмів, плеоназмів, штампів, слів-паразитів; в інтонаційному аспекті – відповідність інтонації змістові та експресії висловлювання, відсутність лайливих, брутальних та лицемірних ноток).

Багатство мови – максимально можливе насичення висловлювання різними неповторюваними засобами мови, необхідними для вираження змістової інформації.

Доречність – такий добір, така організація засобів мови, які сприяють тому, щоб висловлювання відповідало меті й обставинам спілкування. Доречна мова відповідає темі повідомлення, його логічному та емоційному змістові, складу слухачів або читачів, інформативним, виховним естетичним й іншим завданням. Доречність є стильова, контекстуальна, ситуативна, особисто-психологічна.

Виразність мови – такі особливості структури висловлювання, які підтримують увагу або інтерес у слухача або читача.

Естетичність мови – оптимальність мовного оформлення

висловлювання, його гармонія і цілісність, повнота реалізації стилістичних можливостей мови, її загальнолюдської сутності.

Дієвість мови – такий добір, така організація мовних засобів, які сприяють здійсненню очікуваного впливу на свідомість і підсвідомість слухача або читача, досягненню мети спілкування.

Для досягнення високого рівня культури мови необхідно: постійно тренувати пам'ять, удосконалювати навички логічного мислення; ніколи не припиняти процес пізнання; навчитись чути себе, слухати співрозмовника; багато читати текстів різних стилів; бездоганно засвоїти лексичні, граматичні норми літературної мови.

На жаль, сама мова не може бути правильною чи неправильною, багатою чи одноманітною, логічною чи нелогічною, точною чи неточною у якомусь стильовому вияві – ту чи іншу з названих ознак може мати мовлення. Тому слід говорити про культуру мовлення. Пам'ятаючи, що культура мовлення виховується культурою розумовою, культурою мислення, людина прагне досягти належного рівня мовленнєвої культури, тому на все життя зберігається здатність учитися мови.

Знати мову – ще не означає володіти нею.

Отже, культура мовлення – це культура мислення і культура суспільних і духовних стосунків людини.

Стилi мови. Визначальні риси стилів

Що таке стиль? Це тривалою практикою відібрані мовні засоби, покликані обслуговувати певні сфери людського спілкування.

Розрізняють такі **стилi мови**:

1. Розмовний.
2. Науковий.
3. Офіційно-діловий.
4. Публіцистичний.
5. Художній.

Розмовний стиль. Основна його функція – функція спілкування, обміну думками між двома або кількома мовцями. Він має своєрідні мовні особливості. В ньому широко використовуються розмовні,

просторічні, експресивні та емоційно забарвлені слова і звороти. Розмовний стиль як один з найдавніших відіграє надзвичайно велику роль у формуванні мовленнєвих навичок.

Розмовний стиль погано підтримує таку якість мови, як правильність. Самі обставини розмови (потреба моментального вибору слова, словосполучення, схеми речення) сприяють тому, що тут виникають численні порушення форми, насамперед синтаксичної: структурні збої, повернення до початку конструкції і зайві вставлені елементи. З цих причин розмовний стиль помітно послаблює такі якості, як змістовність, логічність, точність, – особливо в тих випадках, коли під час побутового спілкування виникає потреба виразити поняття науки, політики. У розмовній мові (під впливом тих самих умов, а також нетактовності, невихованості, недостатньої культури взаємного спілкування) може послаблюватись і навіть перетворюватись на повну протилежність така якість, як доречність, породжуючи великі й малі психологічні конфлікти.

Підтримує розмовний стиль виразність і багатство (звичайно, якщо мати на увазі не мову окремих людей, яка може бути бідною, а функціонування розмовного стилю взагалі). Постійний зв'язок цього стилю з повсякденним багатим психологічним світом людей постійно породжує емоційно-експресивні властивості живої мови.

Розмовне мовлення, на відміну від літературного, включає жаргонізми, діалектизми, запозичення, і це стосується не лише української розмовної мови, а й інших мов. Проте недоладна мішанина зіпсованої української та зіпсованої російської – оце і є той “суржик”, який не одній діловій людині зіпсував репутацію. І знову ж таки: це не специфіка ділового стилю, це рівень мовної культури ділової людини.

Науковий стиль займає чільне місце в системі стилів мовлення. Він функціонує у різних формах вираження наукової думки – писемній та усній, застосовується в сучасній українській мові як величезний потік інформації. Мова наукових праць відзначається досить високим ступенем стандартизації і в свою чергу визначає основні риси наукового стилю.

Науковий стиль має кілька різновидів:

- власне науковий стиль;
- науково-публіцистичний;

- науково-популярний;
- науково-навчальний;
- виробничо-технічний.

Науковий стиль мови заохочує і підтримує, насамперед, такі комунікативні якості мови: змістовність, логічність, точність, чистоту, доречність, дієвість, меншою мірою – виразність і багатство. Вчені не схильні застосовувати зображувально-виражальні засоби мови, обговорюючи свої професійні проблеми. Виразність наукової мови підтримується не цими засобами, а чіткістю, ясністю синтаксичних структур, точністю і логічністю застосування лексики. Багато спільних рис з науковим має офіційно-діловий стиль.

Офіційно-діловий стиль. Основна його функція – повідомлення. Він обслуговує адміністративно-господарську діяльність, законодавство і потрібний для зв'язку державних і громадських установ як між собою, так і з населенням для оформлення різних постанов, обліку фактів, подій. Найголовніші ознаки цього стилю – офіційність, стандартизованість. Суттєвими ознаками його є стислість і чіткість. Основним видом офіційно-ділового стилю є документ. Так, сферою офіційно-ділового спілкування є ділові стосунки між членами суспільства, між організаціями та установами, між урядовими установами та представниками суспільства.

Основні риси цього стилю – точність, стислість, впливовість. Досягаються вони відповідним добром слів, граматичних конструкцій, синтаксису, стандартизацією цілих блоків ділового тексту.

Є ще один забобон, міцно пов'язаний із діловим стилем в уявленні людей, далеких від нього. Це штампи. Дехто вважає, що вони приходять у мову із ділового мовлення.

А що таке штамп? Це колись живі, цікаві, образні, навіть влучні вислови, які виникають у художньому мовленні та в публіцистиці, а з часом, від багаторазового повторення у не завжди відповідних, доречних мовних ситуаціях перетворюються в “заготовки” на всі випадки життя – зміст їх стерся, зблід, вивітрився. Сьогодні вже заштампувалися нові словосполучення: блок пропозицій, блок пісень, блок рекламних стрічок, пакет пропозицій, пакет законів та ін. Виходить, що штампи – явище нетипове, чуже для ділового стилю. Якщо вони й потрапляють в усне ділове мовлення, то це чужорідні

там вкраплення. А те, що типове для ділового стилю, – це стандартизовані словосполучення, які не мають в основі своєї образності й служать зовсім іншим цілям.

Оскільки мова зайшла про образність, то вяснимо, чи можливі образні вислови в діловому стилі? Оскільки в межах ділового стилю є значна кількість жанрів, то в деяких жанрах образність цілком доречна: це публічне ділове мовлення, де можливе використання прислів'їв, приказок, крилатих висловів, порівнянь та ін.

Серед запозичених слів, які вживаються в діловому стилі, є терміни або складові частини термінів (адміністрація, виконавчий документ, дисциплінарна відповідальність та ін.). Вживання цих запозичень не викликає заперечень, якщо вони вживаються правильно і доречно і якщо ними не зловживають.

Проте в різних стилях мови, а серед них і в діловому, багато запозичених слів вживаються або без потреби, або неправильно. Особливо прикро чути такого типу помилки з уст ділових людей, офіційних осіб, керівників, які, виступаючи перед своїми колективами, часто некритично, не замислюючись, вкраплюють у свою мову десь почуті або прочитані слова, значення яких вони доладу не знають.

Отже, це не специфічна риса ділового стилю, але для ділового стилю, для ділового мовлення, риса надзвичайно обтяжлива: вся біда в тому, що неправильного вживання запозичень не можна позбутися легко й швидко: для цього кожне незнайоме слово треба перевіряти за словником.

Публіцистичний стиль – один із найбільш широковживаних. Основна його функція – діяння, вплив. Він забезпечує різні потреби суспільства, пов'язані з політикою, адміністративною і господарською діяльністю. Його завдання – агітація, активний вплив на читача і слухача. В ньому широко використовуються суспільно-політична лексика, політичні гасла, заклики, урочисті фрази, риторичні запитання, засоби сатири й гумору.

Художній стиль. Мова художніх творів визначається своєю різноманітністю, багатоплановістю, особливим естетичним призначенням. Основна функція – діяння, вплив, але засоби його інші, ніж у публіцистичному стилі. Художнє мовлення – це зразкове мовлення.

Найістотнішою рисою художнього стилю є образність. Стиль поєднує в собі окремі ознаки інших стилів. Основна його форма – писемна. Основним завданням художнього стилю є творення за допомогою мовних засобів, художніх образів.

Художній стиль заохочує і розвиває такі комунікативні якості, як змістовність, правильність, точність, логічність, виразність, багатство й естетичність. Потрібно відмітити, що змістовність, точність і логічність у художніх творах своєрідні, вони підпорядковані створенню художнього образу. Тому в справжньому творі мистецтва кожен мовний засіб є змістовним, працює на творення літературно-художнього образу, а будь-які порушення логічної структури тексту тільки увиразнюють художню мову і є виявом “художньої логіки”.

Питання для самоконтролю

1. Що таке мова і мовне спілкування?
2. Які функції мови мають зв’язок з медициною?
3. Чому не можна порушувати мовні норми?
4. Які є стилі мовлення? За якими ознаками вони розрізняються?
5. До якого стилю мовлення належить приватне листування, ділове листування, ділові розмови? Об’рунтуйте відповіді.
6. Які комунікативні якості мови насамперед важливі для професійної діяльності лікаря?

Практичні завдання

1. Доведіть, що кожна комунікативна якість культури мови має свого антипода (протилежність). Назвіть і запишіть антиподи основних комунікативних якостей культури мови:

2. Заповніть таблицю:

3. Зробіть аналіз контрольної роботи, заповнивши таблицю: Повторюємо мовні норми

Форми родового відмінка іменників II відміни

Запам'ятайте правила правопису іменників II відміни у родовому відмінку.

До II відміни належать іменники чоловічого та середнього роду без закінчень та із закінченнями - **о**, - **е**, - **я**.

У родовому відмінку однини закінчення - **а** (-**я**) мають:

а) усі іменники середнього роду: вікно - вік**на**, прізвище - прізви**ща**;

б) усі іменники чоловічого роду, що означають назви істот (осіб, тварин): хірург – хірург**а**, акушер – акушер**а**;

в) іменники, що означають назви чітко окреслених предметів і понять: мікроскоп – мікроскоп**а**, шприц – шприц**а**;

г) іменники, що означають назви річок, якщо наголос падає на закінчення: Дніпро – Дніпр**а**, Збруч – Збруч**а**;

д) назви термінів іншомовного походження: атом – атом**а**, реформатор – реформатор**а**;

е) назви днів тижня, мір простору, довжини, ваги, часу, будівель, споруд, приміщень: понеді**лка**, сантиметр**а**, грам**а**, коридор**а**, листопад**а** (листопаду - з іншим значенням).

Закінчення - **у**, (**ю**) мають іменники чоловічого роду, що означають:

а) назви нечітко окреслених предметів і понять, речовин, маси, матеріалу, переживань, почуттів: сон - сн**у**, аспірин**у**, укол**у**, болю, нежит**ю**;

б) назви збірних понять: колектив**у**, оркестр**у**;

в) назви установ, закладів, організацій: університет**у**, профілакторі**ю**;

г) назви процесів, станів, властивостей, ознак: відпочинк**у**, експеримент**у**, характер**у**;

д) назви явищ природи, річок, озер, гір, островів: гром**у**, вітр**у**, Буг**у**.

Виконайте вправи

1. Поставте у формі родового відмінка однини подані іменники:

абсцес – _____

акушер – _____

авітаміноз – _____

кальцекс – _____

параліч – _____

ларингіт – _____
 алерген – _____
 алкоголік – _____
 катетер – _____
 ортопед – _____
 тютюн – _____
 склероз – _____
 уролог – _____
 тубдиспансер – _____
 хлор – _____
 апендикс – _____
 апендицит – _____
 аналіз – _____

груп – _____

№ за п	Моя помилка	Яку норму чи комунікативну ознаку порушено	Приклади правильного написання

цистит – _____
хребет – _____
живіт – _____
ефір – _____
вірус – _____
шип – _____

2. Поясніть значення наведених слів, складіть з ними словосполучення:

попадати/потрапляти _____
притаманний/властивий _____
закривати/зачиняти _____
запитання/питання _____
відношення/ставлення _____
брати/приймати _____
протягом/на протязі _____
наступний/подальший _____
заступник/замісник _____

3. Зробіть переклад словосполучень українською мовою:

следующий пациент _____
запомните следующее _____
на следующий день _____
следующий параграф _____
считать деньги _____
считать своим другом _____
по счету первый _____
известный врач _____
в тот же момент _____
неотложная помощь _____
отпуск по болезни _____
капризный ребенок _____

4. Випишіть із орфографічного словника 15 медичних термінів, поставте їх у родовому відмінку однини.

Засоби милозвучності української мови

Серед величезного розмаїття мов українська мова перебуває у самому їх осерді як одна з найбільш розвинених і милозвучних. Засобів милозвучності української мови існує багато, зокрема:

- спрощення в групах приголосних, коли важкий для вимови середній приголосний випадає (радість – радісний, кількість – кількісний);
- злиття двох важких для вимови приголосних в один, що теж полегшує вимову (козак – козацький, товариш – товариський);
- варіанти префіксів **з-, зі-, між-, меж-, роз-, розі-, під-, піді-, над-, наді-** (розігріти, підійти, зібрав);
- варіанти прислівників **знову – знов;**
- варіанти часток - **ся, - сь, ж, же, б, би** (Хотіла **б** я піснею стати у цюю хвилину ясну) (Л. Українка);
- варіанти прийменників **у – в, над – наді, зі – з – із, під – піді, перед – переді;**
- варіанти сполучників **і - й.**

Серед названих засобів милозвучності української мови важливе місце посідає надзвичайно поширена в нашій мові варіантність прийменників, зокрема чергування прийменників **у-в**, які врівноважують систему голосних і приголосних. Чергування **у-в** залежить від позиції їх у реченні та від темпу й ритму вимови. Наприклад, між голосними пишемо **в**, а між приголосними – **у** (записав **у** зошит; зазирнула **в** очі).

Після голосного перед приголосним пишеться як **у**, так і **в**, це залежить від темпу, ритму мовлення.

Перед наступним **в** частіше вживається **у** залежно від значення попереднього слова.

На початку речення перед приголосним пишеться **у**, а перед голосним – **в**.

В українській мові є досить велика частина слів, у яких початкові **у - в** не чергуються. Такі слова завжди вживаються з початковим **у** або **в** і мають різне значення (Вдома ми виконували **в**праву. Батьки не могли знайти **у**праву на свою дитину).

Вправи і завдання

1. Визначте порушення милозвучності (евфонічності) у поданих

словосполученнях, запишіть їх правильно:

в зв'язку зі хворобою _____
над мною розкинулось небо _____
ввійшов в палату _____
була учора на прийомі _____
прийняв всі ліки _____
областна лікарня _____
пішла би у кіно _____
в старшого брата _____
сподіваюсь приїхати _____
із мною зустрілась _____
в лікарні _____
зайшов вчитель _____

2. Прочитайте речення, вкажіть порушення милозвучності, запишіть правильно, розкривши дужки.

Життя людини тісно пов'язане (із, з) навколишнім середовищем. На сьогоднішній день (У,В)країна знаходиться (у, в) стані екологічної кризи. (В,У) свідомості людей (в, у) се більше стверджується думка, що припинити наростання екологічної кризи можливо за умов перебудови моральних основ свого життя, поширення етичних норм на природокористування. Хірургічне мистецтво (в, у) нас розвивалось ще (із, з) давніх-давен. Професійна підготовка лікарів почала здійснювати(сь, ся) (з, із) моменту відкриття вищих навчальних закладів – Острозького (і, й, та) Львівського колегіумів, Києво-Могилянської академії. Значна увага хірургії приділяла(ся, сь) (в, у) шпитальних школах, які почали розвивати(ся, сь) (в, у) XVIII столітті. Здоров'я – це перша умова для людського щастя (і, й, та) (в, у) сієї нації.

Зверніть увагу!

Синоніми в діловому мовленні

Синоніміка означає у мові наявність близьких, але не тотожних способів висловлювання. Незнання синонімічних можливостей слова часто призводить до помилок. Ускладнення виникають особливо тоді, коли в російській мові на позначення певних понять існує одне слово, а в українській мові – кілька. Деякі слова відрізняються лише префіксами, і тут треба бути надзвичайно обережними, бо заміна однієї букви може позначитись на значенні слова та всього тексту.

Запам'ятайте значення деяких слів: **квиток/білет**.

Квиток – вживається в словосполученнях: театральний квиток; залізничний квиток, студентський квиток.

Білет – кредитний, банківський, екзаменаційний.

Спиратися/опиратися.

Спиратися на знання, досвід, уміння.

Опиратися – чинити опір.

Розрізняйте значення слів

заважати – створювати перешкоди в чомусь;

мішати – повертати круговим рухом якусь рідину чи масу;

заступник – особа, що заступає керівника;

замісник – людина, що з якихось причин тимчасово виконує обов'язки;

здібний – обдарований, такий, що має здібності;

здатний – спроможний, такий що має можливість, силу, певні дії;

компанія – товариство, група людей;

кампанія – заходи для здійснення якогось завдання;

континент – материк;

контингент – склад людей якогось колективу.

Складіть словосполучення із поданими словами.

Як ми говоримо Джерела інформації

1. Пентилок М.І. Культура мови і стилістика. – К., 1994. – С. 3-18, 29-77, 100-138, 149-151, 164-166.
2. Пономарів О.Д. Стилiстика сучасної української мови. – К., 1993. – С. 5-36.
3. Юкало В. Я. Культура мови. – Тернопіль, 1999. – С.5-6.
4. Ющук І.П. Практикум з правопису української мови. – 3-тє вид. – К.: Освіта, 1997. – 254 с.

Неправильно

Баня
Хворіти грипом, діабетом
Бувший
В значній мірі
Бувший у користуванні
Виписка з лікарні
Виписка з протоколу
Запущена хвороба
Ділова переписка
Лічити хворого
Малокрів'я
На протязі неділі
Очнутись
Перевести на українську мову
Підняти питання
По крайній мірі
Принімати лікарства

Приймати участь
Слідуючий

Правильно

Лазня
Хворіти на грип, на діабет
Колишній
Значною мірою
Уживаний
Виписування з лікарні
Витяг з протоколу
Задавна хвороба
Ділове листування
Лікувати хворого
Недокрів'я, анемія
Протягом тижня
Отямитись, опам'ятатись
Перекласти українською мовою
Порушити питання
Принаймні, щонайменше
Приймати ліки, приймання ліків
Брати участь
Наступний

Тема №3

*Кожній людині, яка прагне просто,
чітко і дохідливо сформувати
думку, слід постійно вчитися
розрізняти відтінки в значеннях
слів, правильно вживати їх в усній
і писемній мові.
Культура української мови*

Текст, його визначальні риси

Термін “мовлення”, як вже відомо, має кілька значень: мовлення як процес, мовлення як результат тощо.

Результатом мовлення є текст, який буває усним, писемним, мисленнєвим. Слово “**текст**” походить від латинського *textum* – тканина, зв’язок, побудова. Над точним визначенням поняття “текст” працюють багато мовознавців. Ми ж скажемо, що **текст** – це висловлювання, яке складається з одного чи кількох речень, що пов’язані змістом і мовними засобами. У кожному новому реченні використана попередня інформація, змістовий зв’язок; у кожному реченні узгоджуються форми часу і способу дієслів, використовуються синоніми, сполучники, займенники. Звичайно текст створюється заради передачі якоїсь інформації, тобто, має **тему** – те, про що у ньому говориться (визначивши тему тексту, можна дати йому заголовок).

Тема – ознака будь-якого тексту. Крім того, у кожному тексті є головна думка, те, заради чого твориться текст (**ідея**).

Речення в тексті поєднуються за допомогою “даного”. У даному використовуються повтори слів, займенники, синоніми. Саме вони і є засобами зв’язку у тексті.

“Нове” в реченні містить основне повідомлення (виділяється логічним наголосом).

“Дане” в тексті служить для зв’язку речень. У ньому повторюється якась частина попереднього речення.

У тексті може бути послідовний (“ланцюжком”) і паралельний

зв'язок. При послідовному зв'язку речень “даним” наступного речення стає “нове” попереднього. Паралельний зв'язок полягає в тому, що “дане” залишається одним і тим же.

Послідовний зв'язок речень використовується у всіх стилях мовлення. Він допомагає уникнути невиправданого повторення слів. Послідовний зв'язок з повторенням слів широко використовується в науковому і діловому мовленні, забезпечуючи точність мовлення.

Паралельна будова речень у тексті надає мовленню урочистості, піднесеності. Якщо ж зміст тексту не відповідає урочистому тону, то паралельний зв'язок може спричинити монотонність тексту. Повтор слова при паралельному зв'язку є засобом підсилення, підкреслення чого-небудь. Узагальнююче речення в такому тексті виконує роль експресивного повтору.

У тексті ще існує таке поняття, як рема. Рема (від грецького – складене) – головний зміст речення. Нове, тобто те, що повідомлене про тему, створює закінчене вираження думки. Рема у спокійній монологічній мові звичайно містить на практиці речення. Тема менш значуща, ніж рема. Тема служить для зв'язку речень у тексті, у ній повторюється якась частина попереднього речення. Для того, щоб визначити склад реми, треба поставити запитання до даного речення. Та частина інформації з речення, яка буде у складі запитання, належить до теми, а частина інформації, яка безпосередньо відповідає на питальне слово, належить до реми.

У тексті розрізняють *текстовий, затекстовий і підтекстовий* зміст.

Текстовий зміст – це безпосереднє значення повідомлення. Він оформляється переважно за допомогою лексичних засобів і зовнішньої будови тексту.

Затекстовий зміст включає в себе все те, що має бути заздалегідь відоме адресатові. Великий затекстовий зміст звичайно мають власне наукові, науково-навчальні тексти, які спираються на певний об'єм наукових знань. Значний затекстовий зміст мають офіційно-ділові тексти, що ґрунтуються на законодавчих актах.

Підтекстовий зміст спирається на натяк, про який адресат може чи повинен здогадатися. Підтекстовий зміст виникає лише

при сприйнятті інтерпретації тексту, він не може бути приписаний цьому тексту як повній реальності, залежить від реципієнта (слухача, читача), формується у його свідомості. Підтекстовий зміст – це те, що водночас виражене і невиражене.

Кожен текст має певну структурну організацію. Починається він, як правило, *вступною частиною*, яка готує до сприйняття подальшої інформації. Далі йде *основна частина* (розробка теми), а потім – *закінчення*, яке містить основну думку тексту. Тут йдеться про мінімальний текст, один мовний блок, складне синтаксичне ціле, у якому розкрита підтема (*мікротема*), яка на письмі виділяється абзацом. Композиційно тексти можуть бути поділені на *розділи, частини, параграфи*, комунікативно – на *оповіді, описи, міркування*, стилістично – на *наукові, художні, публіцистичні, офіційно-ділові, розмовно-побутові*, за жанрами – на *віршовані, прозові та драматичні*.

Підсумовуючи сказане вище, робимо висновки.

1. Текст – це повідомлення на певну тему в усній чи писемній формі.

2. Текст має виражати авторський задум, тобто мати основну думку (ідею).

3. Текст реалізується в одній із форм – розповіді, роздумі, описі.

4. Текстові притаманні:

- а) смислова завершеність;
- б) логічний зв'язок і послідовність;
- в) мовний зв'язок;
- г) певна композиція;
- д) синтаксична будова;
- е) стилістичні ознаки;
- є) жанрові ознаки.

Смислові типи текстів

Залежно від комунікативної мети, змісту і будови, текст або його частини діляться на три смислові типи:

- розповідь;
- роздум;

- опис.

Розповідь – найпоширеніший тип мовлення, повідомлення про події, які розгортаються в часовій послідовності. Загальна структура розповіді така: початок дії, хід дії, кульмінація – кінець дії. Речення пов'язані переважно ланцюговим зв'язком, при якому зміст другого речення залежить від першого, третього – від другого і т.д. (1 – 2 – 3 – 4 – 5...).

Розповідь має такі різновиди: власне розповідь, повідомлення, відповідь, перелік, найменування, оголошення.

Опис – словесне зображення предмета, особи, явища, процесу шляхом перелічення їх ознак.

Структура опису: загальна характеристика описуваного – детальна характеристика – власне ставлення до зображуваного.

Речення в описі пов'язані переважно паралельним зв'язком, при якому друге, третє, четверте та інші речення залежать від першого.

Опис може бути художнім і науковим. У художньому описі подаються ознаки даного конкретного предмета, а в науковому – предмета взагалі.

Роздум – розгорнута відповідь на якесь питання з об'рунтуванням того, чому відбулася подія, чому хтось вчинив так, а не інакше, чому бачимо предмет саме таким.

Структура роздуму така: *теза* (необхідна для доказу думка) – доказ (міркування, які підтверджують або спростовують думку) – висновок, який містить оцінку, враження, підсумок сказаного. Роздуми, як розповіді та описи, бувають різних видів: індуктивні та дедуктивні.

Прийоми згорання тексту

Для того, щоб відтворити у пам'яті прочитаний кимось текст чи створити власне висловлювання, мовці користуються робочими матеріалами, які можуть бути більше або менше розгорнутими. Залежно від висловлювання, підготовленості до нього в робочих матеріалах фіксуються основні моменти розгортання теми, початок і кінець висловлювання, переходи від однієї частини до іншої, комунікативно значущі мовні засоби тощо.

Як же складати план, тези і конспект? Загальні правила

такі:

1. Прочитати текст, визначити його тему та основну думку.
2. Поділити текст на логіко-сміслові частини.
3. Дібравши заголовок до кожної частини, матимемо план тексту.
4. Поставити до кожної логіко-сміислової частини тексту запитання: “Про що говориться в цій частині?”
5. Знайти в тексті відповідь. Записавши її стисло власними словами або словами автора, матимемо тези.
6. Доповнивши тези конкретним матеріалом, фактами, взятими з тексту цитатами, матимемо конспект.
7. Складаючи план, тези чи конспект, записати прізвище автора, повну назву роботи, рік, видавництво, назву журналу чи газети, в якому вона надрукована.
8. Виділяти в конспекті розділи, параграфи, пункти, відокремлювати їх один від одного.
9. Після кожної закінченої частини робити інтервал (сюди можна вписати нові замітки).
10. Виділяти основні тези, ідеї різними кольорами, підкресленням, значками та ін.
11. Скористатися таким розташуванням матеріалу:

Під час подальшої роботи над конспектами з метою використання цих матеріалів для підготовки повідомлення до семінарського заняття, доповіді, виступу на зборах та ін. користуйтеся загальноприйнятою системою виділення основних тез, ідей:

а) підкреслення окремих фраз у тексті:

— пряма лінія – виділення важливої думки;

~ хвиляста лінія – незрозуміле або те, проти чого будете виступати;

| вертикальна лінія на полях – особливо важлива думка;

б) виділення на полях:

Поля для наступної роботи над записом	Конспект роботи
---------------------------------------	-----------------

? – питання; ?? – сумнівно; !!! – цікаво, звернути увагу; > – більше;
< – менше; = – рівність;

~v~ – вставка, доповнення та ін.

Першим із прийомів згортання тексту є план – короткий послі-

довний перелік основних питань або тем тексту, що передує тезуванню і конспектуванню – більш складним формам запису.

Основні правила складання плану:

1. Прочитати текст, визначити його головну думку.
2. Поділити текст на смислові частини, визначити мікротеми.
3. Дати лаконічну і чітку назву мікротемам, щоб вони були пов'язані між собою.

План може бути простим і складним. Простий можна скласти до будь-якого тексту, складний – до текстів, які мають чітку структуру.

Оформляється простий план так:

1. Назва підтеми.
2. Назва підтеми:
 - а) назва мікротеми;
 - б) назва мікротеми.
3. Назва підтеми.

Оформлення складного плану:

- I. Назва вступу.
- II. Назва основної частини.
 1. Назва підтеми.
 2. Назва підтеми:
 - а) назва мікротеми;
 - б) назва мікротеми.

III. Назва висновку.

Отже, **план** є попередньою формою запису прочитаного. Він передує тезам та конспекту – більш складним та змістовним формам нотування. Змістовні тези неможливі без попередньо складеного чіткого плану, хоча зміст і обсяг плану та тез можуть відрізнитися. Вдало сформульовані тези включають у себе всі основні питання, які має відбивати план. Ці питання у тезах доповнюються положеннями, що розкривають окремі аспекти мікротем.

Отже, **тези** – це стисло сформульовані основні положення прочитаного тексту, що вбирають суть висловленого. Якщо план допомагає представити структуру тексту та назвати його основні теми, то тези розкривають суть всієї текстової інформації.

Розрізняють **два види тезування** – відбір авторських тез із тексту; формулювання основних положень статті чи розділу книжки власними

словами.

Складання тез – важливий засіб підвищення рівня самостійної роботи розвитку логічного мислення, мовленнєвої культури.

Конспект – короткий письмовий виклад змісту статті, книги, лекції, доповіді.

Конспект передбачає і нотатки, і власне ставлення до записаного. Для цього сторінки ділять на дві частини: власні думки і виклад змісту.

Конспект може бути текстуальним і вільним.

Конспект – це короткий, але зв’язний і послідовний переказ змісту статті, розділу книжки, брошури, лекції тощо. Іншими словами – це універсальна форма запису почутого і прочитаного, в якій знаходять місце і план, і тези, і виписки, і цитати, і самостійні спостереження, зауваження. Основною особливістю конспекту є його лаконічність, стислість.

Цінність конспекту полягає в тому, що він сприяє кращому запам’ятовуванню прочитаного, дає можливість швидко встановити в пам’яті вивчене, узагальнити нагромаджений матеріал.

Щоб конспект був якісним, потрібно провести попередню роботу, виділити головне в прочитаному, встановити зв’язок між окремими положеннями роботи, подумати, які місця доцільніше процитувати. Тому найкраще складати конспект після читання.

Розрізняють такі види конспектів: текстуальні, вільні, змішані.

Під час роботи над текстуальним конспектом потрібно знайти в праці текстуальну відповідь на поставлене запитання. Вільний конспект вимагає вміння висловити думку своїми словами, уникнути другорядного, зупиняючись лише на основних фактах.

При змішаному конспектуванні вільний виклад змісту поєднується з цитуванням.

Записи в конспекті не повинні бути одноманітними, тому потрібно навчитися застосовувати різний шрифт, підкреслення, великі літери; для виділення ключових слів, думок – різні кольори, прямокутні рамки, підкреслення, схеми тощо.

Конспект – найбільш досконала форма запису в процесі самостійної роботи над книгою.

Конспектування висловлювання, що сприймається на слух

Повсякденне життя кожного з нас пов'язане з наполегливим оволодінням новими знаннями, з умінням спілкуватися, чітко, лаконічно формулювати й висловлювати думку про почуте, прочитане та побачене. Треба виробити для цього певні вміння й навички, набути відповідного досвіду.

Треба вміти законспектувати статтю або лекцію, виділити і зафіксувати тези свого або чужого висловлювання, скласти план прочитаного або почутого.

Запитайте у своїх старших товаришів, які вже давно стали студентами, що є незмінним атрибутом їхнього студентського життя, і вони поряд з лекціями, семінарами, заліками назвуть і конспекти, передусім конспекти почутих лекцій.

Вам вже відомо, що конспект складається з плану, стисло викладених основних положень, фактів і прикладів. Проте у конспекті можна не лише зафіксувати почуте й прочитане, а й висловити своє ставлення до нього, записати власні думки.

Звичайно, скласти тези чи законспектувати друкований текст легше завдяки наявності зорових образів-слів. Сприймаючи чужі висловлювання на слух, треба водночас аналізувати почуте і записувати в такій послідовності, в якій ми його сприймаємо.

Конспект почутого, як правило, ведеться в окремому зошиті, проте записи почутих теле- і радіопередач, інтерв'ю можна занотувати на окремому папері.

На відміну від конспекту прочитаного, конспектування висловлювання, що сприймається на слух, значно обмежене в часі, а тому з цією метою часто вдаються до скорочень окремих слів, словосполучень. Це насамперед часто вживані слова або терміни, які повторюються в тексті, а також різні умовні позначення.

Так, правила вимагають, щоб у скороченнях слів не було букв на позначення голосних та м'якого знака. Повторювані терміни позначаються першою великою літерою слів, що входять до її складу (наприклад, СР – складносурядне речення), а нові терміни записуються повністю.

Треба пам'ятати, що однаково погано і детально конспектувати почуте, і зовсім не робити заміток. Детальне конспектування створює ілюзію роботи, адже під час такого конспектування ніколи аналізувати

текст, виділяти основні положення, робити висновки. А відсутність записів призводить до значної втрати тексту, оскільки сприйняття дуже вибіркоче. Ми чуємо в основному те, що хочемо почути. У всіх інших випадках, як правило, увага знижується. А для цього необхідно робити записи.

Отже, у конспекті найголовніше – доцільність і зрозумілість.

Пам'ятка

Як працювати з книгою

1. Для ознайомлення в загальних рисах зі змістом книги необхідно:
 - а) прочитати титульну сторінку – прізвище автора, заголовок, рік видання;
 - б) прочитати анотацію (коротку інформацію про цю книгу), вміщену на зворотному боці титульної сторінки;
 - в) уважно ознайомитися зі змістом, вміщеним або в кінці книги, або після титульної сторінки;
 - г) прочитати передмову або вступ.
2. Під час читання звернути увагу на:
 - а) назви окремих розділів, частин, параграфів і т. ін.;
 - б) вдумливо ставитись до слів і словосполучень, виділених різними шрифтами (розрядкою, курсивом, півжирним та ін.);
 - в) з'ясувати значення незрозумілих слів за допомогою словників та енциклопедій;
 - г) звернути увагу на посилання (позначаються зірочкою або цифрою) і зразу ж уважно прочитати пояснення (внизу сторінки).
3. Для засвоєння змісту прочитаного необхідно:
 - а) поділити прочитаний матеріал на частини, виділити в них найголовніше;
 - б) скласти план (простий, складний), тематичні виписки, тези або конспект.

Питання для самоконтролю

1. Що таке текст і яка його будова?
2. На які смислові типи ділиться текст?

3. Як ви розумієте поняття „змістовий зв'язок між частинами тексту”?

4. Що таке тема і мікротема тексту?

5. Як визначити основну думку тексту?

6. Яку роль відіграє заголовок у тексті?

7. Чому в тексті виділяються абзаци?

8. Що таке тип мовлення?

9. Від чого залежить вибір типу мовлення?

Практичні завдання

1. Розчленуйте текст на абзаци. Об'рунтуйте свою думку. Визначте тему та ідею.

ТАТАРСЬКЕ ЗІЛЛЯ

Було це давно. Ще за часів татарської навали. У Карпатах, отам, де нині розташувалося селище Войнилов, під лісом било джерело з цілющою водою. Перехожі тамували спрагу, решта води в Дністер-ріку спливала. Дбали люди про джерело. А воно, кажуть, навіть говорить вміло людською мовою. Замулять його весняні дощові води, засиплють глиною чи камінням, джерело й заговорить до перехожого чоловіка: “Змилуйся, речний ‘аздо, вичисти мене”. І добрі люди прислухалися до його голосу: спускали в джерелі воду, чистили дно і стіни від намулу. І знову пили цілющу воду. І було так доти, доки хмари татар і турків не насунули на Русь. Кістками позасипали, кров'ю позаливали не тільки це, а й інші джерела і криниці, озера і ріки по всьому Підгір'ї. Хоч спрагу свою і вони хотіли втамувати. Та й коней треба було напувати, і страви не звариш без води. Ото прийде, було, зайда татарський до джерела, припаде до води цілющої спраглими устами. А джерело йому мову відбирало або голову корчило, а то й дух запирало. Тоді й почали татари якесь коріння з собою возити, що аїром у них називалося. Нібито те коріння водойми очищає. Де розкидають його; воно зеленню проростає. Вважали, що лиш у тих місцях, де аїр виростав, можна воду пити і коней напувати, не ризикуючи нічим. Накидали того коріння і довкола джерела з цілющою водою. І воно розрослося аж до самого Дністра. Минув час. Тікали татарські орди різними дорогами на південь, порядку шукали. І знову не обминули того джерела, бо довелося вибиратися тією ж дорогою. Але вже не мали ні їжі, ні питва ніякого. Нагнувся котрийсь татарин до джерела водиці напитися. А воно йому: “Не напою тебе, вороже клятий, бо багато лиха ти мені й народові нашому заподіяв”. І розлилося на всі чотири сторони. Поміж тієї буйної зелені, що повиростала з татарського коріння, розтеклася вода, утворивши грузьке болото, трясовину. І чим далі тяглися до води татари, тим

далі вело їх джерело у трясовиння. Зайшли так, що вже й не вибратися. Засмоктала їх багнука. А ту зелену й пахучу рослину найменували татарським зіллям. Так воно називається й донині. Аїр тростинний – багаторічна трав'яниста рослина. Має ще народні назви: татарське зілля, лепеха, ірний корінь, явір. Широко застосовується в побуті. В Україні пахучим листям аїру застеляють у хатах глиняні долівки, прикрашають житла, вважаючи, що своїм приємним запахом лепеха вбиває бліх та інших комах-паразитів. Мабуть, ніхто не задумувався над тим, що батьківщиною цієї рослини є Китай та Індія. Аїрний корінь використовувався там для приготування чудових східних ароматів.

2. Прочитайте текст, визначте, до якого стилю мовлення він належить, складіть план цього тексту.

СЛАВЕТНИЙ ЛІКАР АГАПІТ

Тяжко захворів князь Володимир Мономах. Різні знахарі й цілителі бували в нього, але ніхто нічим не годен був допомогти. Здавалося, настала судна пора прощатися князеві з цим світом. Та ось хтось сказав, що в монастирі Феодосія Печерського живе незвичайний чернець на ймення Агапіт, який лікує всі хвороби й повертає всіх з лабет смерті до життя.

Послали з Чернігова до Києва гінців. З'явилися вони до ігумена монастиря й прохають негайно відпустити знахаря-чудотворця Агапіта до Чернігова. Той відповів, що не владен над Агапітом і не може давати йому ніяких наказів. Агапіт учинить так, як сам вважає за потрібне.

Попрохали покликати Агапіта. Прийшов він, уважно вислухав Мономахових послів. Зітхнув і відповів на їхнє прохання, що наклав на себе обітницю, запрявся перед Богом ніколи не кидати стін святої обителі, а тому й не може рушити з ними на Чернігів. Мономахові послали гнівались на Агапіта, всовіщали його і благали зламати присягу в ім'я порятунку князя. Але Агапіт був невблаганний. Сказав, що слово його перед Богом – тверде, і він ніколи і нізачо не порушить його. Однак обов'язок лікаря не дозволяє йому лишити Мономаха без допомоги. І не тому, що то славетний князь, великий син Руської землі. Для Агапіта всі хворі рівні, всі однакові, ніколи й нікому не надає він переваги, всіх прагне цілвити від недуги. І передав через посланців чудодійне зілля для Мономаха. Ще й запевнив, що той скоро стане на ноги.

І сталося диво. Князь Володимир Мономах, який сумно думав, що йому вже ніколи не топтати рясту, одужав. Радість його була невимовна. Він вирішив озолотити ченця на віддяку за його медичне мистецтво. І знову мчали Мономахові посланці до Києва, до монаших печер. Везли Агапітові багато золота. Але він, дізнавшись про мету їхнього приїзду, навіть не вийшов до них.

Переказав, що не торкнеться того золота, і звелів його роздати убогим біля воріт монастиря. Тоді вважатиметься, що він одержав княжу винагороду. Ошелешені посланці виконали Агапітове побажання.

Чимало таких епізодів в Агапітовій біографії. Славетний лікар, з яким на той час ніхто не міг зрівнятися у мистецтві повертати людей до життя, ніколи не брав ніяких винагород за свою роботу. І навіть саму думку про них вважав гріховною. Всі дивувалися йому, навіть ченці з печер, бо не було меж його безкорисливості. Не випадково він вважався одним із найближчих учнів славетного Феодосія Печерського. Завжди і жив, і діяв за його заповідями.

Він зміляв недугу зіллям і словом. Знався на травах, на їхніх чудодійних властивостях і давав хворим різні відвари. А слово його, як сказали б, мабуть, сучасні медики, було словом талановитого гіпнотизера. Те слово також благотворно впливало на людей, заспокоювало їх, одганяло переляк і тривоги, викликані недугою, переконувало кожного, що неодмінно переборе свою хворобу.

Але найбільша слава йшла по всій Руській землі саме про Агапіта. Про нього з великим захопленням оповідають давні хроніки. Його ім'я для літописців не менш славетне, аніж імена князів, видатних державних діячів чи полководців. І це зрозуміло: людина досягла виняткових успіхів у своєму благородному, потрібному всім на землі ремеслі.

(М. Слабошпицький)

3. Прочитайте текст. Визначте його основну думку, стиль і тип мовлення. Дайте заголовок. Визначте рему в першому реченні. Складіть план.

Викрадач розуму – так називають алкоголь з давніх-давен. Про п'янки властивості спиртних напоїв люди знали не менш як за 8000 років до н.е. – з появою керамічного посуду, що давав можливість виготовляти алкогольні напої з меду, плодів соків і дикого винограду. Можливо, виноробство виникло ще до початку культурного землеробства. Так, відомий мандрівник М.М. Миклухо-Маклай спостерігав за папуасами Нової Гвінеї, які не вміли ще добувати вогонь, але вже знали прийоми приготування хмільних напоїв.

Чистий спирт почали добувати в VI-VII століттях араби і називали його “алькоголь”, що означає “одурманюючий”. Першу пляшку горілки виготовив араб Рагез у 860 році. Перегонка вина з метою одержання спирту різко посилила пияцтво. Не виключено, що саме це й стало приводом для заборони вживання спиртних напоїв, до якої вдався основоположник Ісламу Мухаммед. Ця заборона увійшла потім і до зведення мусульманських законів – Корану. Відтоді протягом 12 століть у мусульманських країнах алкоголю не вживали, а

відступників цього закону жорстоко карали.

За часів Середньовіччя в Західній Європі також навчилися добувати міцні спиртні напої, переганяючи вино та інші цукристі рідини, які мають властивості бродити. За легендою, уперше цю операцію здійснив італійський чернець, алхімік Валентіус. Випробувавши новодобутий продукт і дуже сп'янівши, алхімік заявив, що він відкрив чудодійний еліксир, який старого робить молодим, стомленого – бадьорим, зажуреного – веселим.

Напевно, ви не раз чули вислів: “Вип’ємо і зігріємось”. Побутує думка, що спирт є добрим засобом для зігрівання організму. Недарма про вина часто говорять як про зігрівальні напої. Вважають, що спирт має лікувальну дію не тільки при застудних, а й при цілому ряді захворювань, наприклад, при виразці шлунка. На думку ж лікарів, навпаки, хворому на виразку категорично не можна вживати алкоголю. Де істина? Адже невеликі дози спиртного справді збуджують апетит.

Побутує серед багатьох людей і таке переконання: алкоголь збуджує, збадьорює, поліпшує настрій, самопочуття, робить жвавішою і цікавішою розмову. Більше того, існує думка, що алкоголь є висококалорійним “продуктом”, який швидко забезпечує енергетичні потреби організму, що важливо, наприклад, в умовах походу. А в пиві й сухих виноградних винах до того ж є цілий набір вітамінів та ароматичних речовин. У медичній практиці використовують бактериостатичні властивості спирту, застосовуючи його для дезінфекції, приготування ліків та з іншою метою, але аж ніяк не для лікування хвороб.

Часто деякі люди з гордістю відзначають у своїх товаришів підвищену стійкість до спиртного, вважаючи, що це пов’язано з фізичним здоров’ям, а насправді підвищена стійкість до горілки – перша ознака алкоголізму – тяжкої хронічної хвороби, здебільшого важковиліковної. Є дані, що тривалість життя жінок-алкоголіків на 10 %, а чоловіків-алкоголіків – на 15 % менша ніж непитуючих. Але не тільки в цьому шкідливість алкоголю.

Авторський колектив книжки “Алкоголізм – шлях до злочину” встановив, що у нетверезому стані вчинено 55 % усіх крадіжок, 79% пограбувань, 69 % нападів. Злочини серед неповнолітніх здебільшого теж є результатом пияцтва. Понад 80 % хуліганських дій припадає на підлітків у нетверезому стані.

Алкоголь має токсичну дію на організм і водночас формує психологічну та фізичну залежність від нього. Шкідливій дії алкоголю спочатку піддається ротова порожнина, потім стравохід, шлунок. Подразнюється слизова оболонка цих органів. У шлунку під впливом алкоголю виділяється велика кількість травного соку, який містить більше соляної кислоти, слизу і менше пепсину. Такий сік подразнює слизову оболонку і нерідко спричиняє гастрит. Постійне виділення великої кількості соляної кислоти призводить до виснаження залоз,

що її продукують, тому підвищена кислотність шлункового соку змінюється на понижену. Внаслідок цього погіршується травлення білків, зменшується бактерицидна дія шлункового соку. Зловживання алкоголем сприяє виникненню раку ротової порожнини, гортані, стравоходу, шлунка. Із шлунково-кишкового тракту алкоголь всмоктується в кров і надходить до печінки, де спеціальні ферменти частково окислюють його до оксиду вуглецю (IV) і води. При цьому утворюються проміжні продукти, які отруюють клітини печінки. Частина спирту, що затримується в ній у незмінному стані (до двох тижнів), знижує її життєві функції, регуляцію обміну кровотворення, утворення жовчі, знешкодження отруйних продуктів обміну. З печінки алкоголь і продукти його розпаду потрапляють у загальний кровотік і розносяться по всіх органах, порушуючи їхні функції. Найчутливіша до дії алкоголю нервова система, особливо у дітей. У мозку він затримується до 20 днів. Потрапляючи у його клітини, діє токсично, забирає кисень, внаслідок чого після прийняття спиртних напоїв гинуть десятки тисяч нервових клітин.

Шкідлива дія алкоголю позначається на серцево-судинній системі. При постійному вживанні алкоголю життєдіяльність серцевого м'яза зменшується. Стінки кровоносних судин втрачають еластичність, стають ламкими і руйнуються. На внутрішніх стінках судин відкладаються жироподібні речовини і солі кальцію, звужуючи їх просвіт. Це утруднює кровообіг. Алкоголь значно підвищує здатність крові зсідатися, що призводить до утворення тромбів, внаслідок чого припиняється кровопостачання окремих ділянок тканини і відбувається їх омертвіння.

Шкідливо діє алкоголь на запліднення. Зачаття, коли хоча б один з батьків був у нетверезому стані, може мати трагічні наслідки для майбутньої дитини. Вживання алкоголю найбільш небезпечно в перші 7-8 тижнів вагітності, коли відбувається закладання внутрішніх органів дитини. Однак і пізніше через плаценту і навколоплідні води алкоголь і токсичні продукти його розпаду (наприклад, оцтовий альдегід) потрапляють у кров плода. У результаті народжуються фізично і психічно неповноцінні діти з різними вадами розвитку.

У період вигодовування алкоголь потрапляє в організм немовляти з молоком. Він може стати причиною судом і навіть епілептичних нападів, нервових розладів, захворювань органів травлення, печінки, нирок, легень, затримки розумового розвитку.

Дуже шкідливо діє алкоголь на організм дітей і підлітків. Навіть невеликі дози спиртного можуть спричинити гостре алкогольне сп'яніння. Воно розвивається бурхливо і наслідки будуть трагічними. Так від 60-70 г горілки може померти дитина 6-8 років, а від 250 г – підліток.

Отож, робіть висновок: алкоголь – отрута!

4. Чи можна подану нижче статтю вважати текстом? Аргументуйте свою точку зору.

ШЛЯХ ДО МІЦНОГО ЗДОРОВ'Я ТА АКТИВНОГО ДОВГОЛІТТЯ

Микола прокидається рівно о шостій. Потягується, продуває грудну клітку методом форсованого дихання з паузами, як рекомендують йоги, від'єднує ліву ногу від мідного дроту, яким заземлюється перед сном. Зрозуміло, що спить Микола головою на схід. Потім виконує комплекс фізичних вправ, енергійно підскакує на п'ятах за системою Микуліна, приймає контрастний душ та розтирає тіло сухим рушником. На сніданок – цибуля, часник і хрін з редькою (для знищення бактерій), нежирний сир (для поліпшення функцій печінки), біокефір з олією (для нормалізації мікрофлори кишечника), трівіплюс (для нейтралізації радіонуклідів). Останні роки не бігає вранці, і страшенно переживає, що це негативно відіб'ється на його довголітті. І не тому, що не хоче, а тому, що боїться спілкування з численними догами, бульдогами, бультер'ерами, які сановито прогулюються в парках та скверах, вважаючи тільки себе власниками зелених насаджень. Тому коли після кількох зустрічей з цими четвероногими друзями людини його не впізнали не тільки колеги по роботі, але і рідна мама, Микола вирішив, що досить.

На роботу – пішки за будь-якої погоди. Прийшовши на роботу, Микола поринає у вир проблем, вирішення яких одразу ж народжує нові проблеми, тому він і не спішить їх вирішувати. Коли його колеги йдуть перекурювати, Микола займається автогенним тренуванням. Це коли закриваються очі, падають, немов батогои, руки, а голова плавно, а деколи і досить різко, опускається на письмовий стіл – виникає так зване занурення в себе. Правда, його колеги кажуть, що у цей момент він просто спить на роботі, однак Микола не звертає ніякої уваги на ці шпильки. А коли його начальник іде у вищі інстанції вибивати для свого колективу заробітну плату за роботу шестимісячної давності, Микола тихенько пробирається в його порожній кабінет. Там, у куточку, обличчям до сонця, він протягом години виконує стійку на голові, яку теж рекомендують йоги. Під час припливу крові до голови Микола напружено думає над сімейними і державними справами – як йому оплатити комунальні послуги на рівні міжнародних стандартів, маючи зарплату у сорок разів нижчу цих стандартів, як вкрасти трішки електроенергії і в якій тарі її можна винести з виробництва, щоб ввечері використати в себе дома, як повернути на Україну скарби гетьмана Полуботка та Паші Лазаренка, в якому районі Тернопілля росте та

американська кукурудза, яку закупив для України пан Олександр Ткаченко, як переконати “меншовиків” у Верховній Раді, що годі вже будувати світле майбутнє для всього людства і що потрібно дати народу можливість хоч трішки пожити по-людськи вже тепер. Як противник застосування фізичних методів для покращення процесу транспортування розуму з інших частин тіла в голову, Микола вважає, що цю групу депутатів варто відправити в довготривале службове відрядження, наприклад, в королівство Того, Берег Слонової Кістки, Конго. Нехай вони будують це світле майбутнє для аборигенів. Правда, в останньому випадку є дуже багато шансів, що їх там з’їдять з голоду, не дочекавшись того майбутнього. Але то вже, як кажуть росіяни, “издержки производства”. Зрозуміло, що у вільний від цих занять час Микола посилено виконує основну роботу, інакше виженуть, незважаючи на велику працю над собою із самовдосконалення.

Обідає Микола в дієтичній їдальні – споживає прозорий, без осаду суп (без “Галіни Бланки” і “буль-буля”), вівсяну кашу “Геркулес”, натуральні соки з вітамінами, мікроелементами та харчовими добавками, спиртовий розчин часнику за методикою тибетських довгожителів. Під час обіду в голову приходять вже більш прозаїчні думки. Ну, наприклад, як йому ввечері дійти додому, не загубивши куртки та норкової шапки, як його подумки назве теща, коли він знову не принесе зарплату, як її влітку відправити на відпочинок на Гавайські острови, і нарешті, за чії гріхи в нього така карма?

Повернувшись (теж пішки) з роботи, чисто символічно цікавиться здоров’ям теці, жінки, справами дітей у школі. Регулярно переглядає телевізійні серіали і постійно дивується, як людина може жити без проблем у 40-кімнатному будинку. А опалення? А газ? А зайва житлова площа? А де решітки на вхідних дверях та вікнах? Капіталісти уже вкотре обдурюють нас – не може цього бути, і крапка! Еротичні фільми не дивиться, вважаючи, що постійно програє їхнім героям, і це його дуже пригнічує морально. До впадоби фільми із жажливими назвами – “У ліжку з ворогом”, “Приречений на смерть”, “Вимушений стріляти”. Будучи дуже мирним за натурою, Микола вважає, однак, що день пропав даремно, якщо він не побачить по телевізору 5-6 убивств та 1 літр свіжовипущеної крові.

Вечерю принципово віддає ворогові, тобто замість неї прогулюється вулицями рідного міста, милуючись його красою та вдихаючи для стимуляції механізмів імунного захисту порцію викидних газів Фордів, Мерседесів, Кадетів, куплених на звалиських Німеччини, Польщі, Голландії.

Після вечері – ванна з хвойним концентратом, морською сіллю або тонізуючими добавками, які колись вживали тільки китайські імператори та

члени Політбюро. Звичайно, непогано було б приймати ванну з кислого молока, але де ж його стільки набереш?

У компанії принципово не вживає алкоголю, м'яса, солі, спецій, не переносить тютюнового диму, не користується жуйкою, вважаючи що постійне жування дуже зближує людину за виглядом та інтелектом з коровою.

Періодично (1 раз в 3 місяці) Микола проводить 10-денні курси голодування. При цьому дуже любить залучати до цієї справи жінку і тещу, тому що коли після такого очищення організму Микола дозволяє їм випити трішки кефіру та з'їсти кусочок сухаря, то вони називають його своїм рятівником і готові цілувати йому руки і ноги.

А от коли домашні полягають спати, то Микола може трішки розслабитися і організувати собі півгодини дозвілля (інакше для чого тоді йому довголіття?). Відкорковує “Княжий келих”, витягає з холодильника вуджену свинячу ногу, квашений огірок, баночку з гірчицею, пару пляшок пива “Оболонь”, тарань. Потім мрійливо закурює “Козака” рідної Прилуцької фабрики. Відпочиває стомлене тіло, відпочиває душа.

Миколу оточують милі, приємні, зручні, як розтоптані домашні капці, думки. Під кінець, точніше “під закус” з маринованих грибочків, Микола тонізує себе склянкою мутного, з нокаутуючим запахом самогону, який йому по п'ятницях приносить теща в трілітровому слоїку. Завершивши розрядку, Микола починає добиратися до спальні, щоб заземлитися. Правда, інколи це йому не вдається, і тоді він “занурюється в себе” прямо в коридорі на твердій підлозі (що дуже корисно для чакри хребта) біля лавки з взуттям. Але зранку – знову жорстка програма обмежень і навантажень – запорука міцного здоров'я та активного довголіття.

Професор Олег Бакалюк

5. Прочитайте текст, визначте тему та ідею, складіть план. СВЯТА СОФІЯ

Київ – одне з найкрасивіших міст Європи, і, здається, найвитонченіша його краса – Софіївський собор, храм на честь Божої Мудрості. Наші далекі прадіди називали його “Диво велике”. І справді диво. Якщо порівняти з сучасними висотними будовами, собор зовсім не високий. Проте вже дев'ять століть людям здається, що його бані, увінчані золотими хрестами, сягають неба.

Минають століття, змінюється життя, та незмінна невмируща краса Софії Київської, її силові лінії пориваються на всебіч: у космос через релігію, у Західну Європу, Азію та за океан через українську культуру.

Софія Київська – джерело для пізнання історії нашої культури, зокрема

мистецтва Київської Русі. Майже два століття триває вивчення храму. Проте його стіни й досі ховають чимало таємниць. Навіть на питання – коли побудовано собор – і досі немає точної відповіді. Широко відомі рядки літопису “Повісті минулих літ”: “Заложив Ярослав город – великий Київ, а в города сього ворота є Золоті. Заложив він також церкву святої Софії, премудрості Божої митрополії, а потім церкву на Золотих воротах, кам’яну, Благовіщення святої Богородиці... Після цього (він звів) монастир святого Георгія (Побідоносця) і (монастир) святої Орини”.

Цій розповіді передує докладний опис “битви злої” Ярослава з печенігами. Бойовисько відбулось 1036 року, “на міст, ідже стоїть ныне свята Софія”, а тоді було “поле виграла”. Читаєш літопис і, здається, чуєш дзвін зброї, бачиш сонмище стріл, що летять над полем битви, у якій брали участь кияни, новгородці, варяги. Військо Ярослава перемогло – “побегоша печенезі”...

Все, здається, ясно, все зрозуміло, – собор побудовано року 1037, на місці перемоги над печенігами. Дехто з учених і досі дотримується цієї гіпотези. А дехто засумнівався. Коли вірити Нестору-літописцю, то 1037 року побудовано собор, Золоті ворота, надбрамна церква над ними, два монастирі. Чи не забагато? Може, Нестор узагальнює під одним роком усю діяльність Ярослава будівничого? І чому старіший за “Повість минулих літ”, перший Новгородський літопис, засвідчує інше, засвідчує, що Софія Київська закладена не 1037, а 1017 року. Є й ще кілька свідчень, що не все було так, як у Нестора. Наведемо останнє, на нашу думку, найпереконливіше.

Стіни Софії виявились скарбницею епіграфіки. Було у Києві XI сторіччя чимало письменних людей. Від них залишилися видряпані на стінах коротенькі рядки слів. Такі написи мають назву графіті. Найчастіше це звернення до Бога, мовляв, записана молитва швидше дійде до небес. Записували події, що найбільш хвилювали людей. Деякі графіті датовані. Дослідниками встановлено, що на графіті дати завжди визначені точно.

Свідчення... Свідчення...

Багато років життя витратив відомий український учений Сергій Олександрович Висоцький на відшукування та прочитання графіті. І саме він знайшов у Софії напис, датований 1032 роком, коли, за Нестором, собору ще не існувало. Мабуть, все-таки, життєпис Софії Київської треба починати не з 1037, а з 1017 року. І нині не всі історики згодні з цим датуванням, і пошук триває...

І дев’ять віків тому, і сьогодні – тільки зайдеш до собору, метушня і злигодні земного буття залишаються за порогом. Здається, відлунує загадковий і заспокійливий рай, де висохнуть сльози і загояться найболючіші рани. Тягар негоди спадає з вимученої душі. Стримані лінії стін стримують зайві вияви почуттів. Ледь чутише шепотіння натовпу в соборі здається молитовним.

Середньовічна Софія знадвору була величною оселею духа. В храмі прохолода, сутінки, тільки спалахують вогники свічок. У їхньому світлі виблискують золоті оздоби храму.

Зверніть увагу!

Складні випадки перекладу:

Дорожные происшествия – дорожні події.
На должном уровне – на належному рівні.
Неотложная помощь – невідкладна допомога.
Неотложное дело – нагальна справа.
Отпуск по болезни – відпустка через хворобу.
Повредит палец – ушкодити палець.
Точно известно – достеменно відомо.

Розрізняйте значення слів:

Впливати, витікати, відтинок, відтінок, властивий, дружний, дружній, ефективний, ефектний, є, являтися.

Складіть словосполучення із поданими словами.

Як ми говоримо

Неправильно

Бред
Справка
Регістратура
Круглодобово
Яд
Ядовитий
Зрачок
Каплі
Очки
Перхоть
Мягкий
Слідуючий
По понеділкам

Правильно

Марення
Довідка
Реєстратура
Цілодобово
Отрута
Отруйний
Зіниця
Краплі
Окуляри
Лупа
М'який
Наступний
Щопонеділка

Повредити
Гвіздок

Пошкодити
Цвях

Позааудиторна самостійна робота

1. Прочитати розділ “Тези. Конспектування” з посібника “Учіться висловлюватися” (К., 1990).

Законспекуйте цей розділ.

Зверніть увагу на:

- прийом згортання тексту;
- основні правила складання тез, плану, конспекту;
- правила оформлення конспекту;
- відмінності між планом і конспектом.

2. Складіть план, тези, конспект рекомендованого викладачем тексту.

3. Напишіть анотацію і реферат цієї статті.

Джерела інформації

1. Пентилюк Л.М. Культура мови і стилістика: Пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. – К.: Либідь, 1993. – 248 с.
2. Учіться висловлюватися / П.І. Білоусенко, Ю.О. Арешенков, Г.М. Віняр та ін. – К.: Рад. шк., 1990. – 126 с.
3. Гецов Г.Г. Работа с книгой: рациональные приемы. – М., 1984. – 120 с.

Тема № 4

КУЛЬТУРА ПИСЕМНОЇ НАУКОВОЇ МОВИ

*Правильно й чітко говорити своєю мовою
може кожний, аби тільки було бажання.*

*Це не є перевагою вчених-лінгвістів,
письменників або вчителів-мовників,
це не тільки ознака, а й обов'язок
кожної культурної людини.*

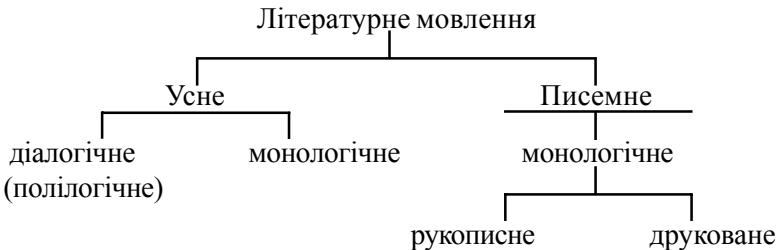
*Культурними у нас мусять бути всі,
незалежно від того,
працює людина розумово чи фізично.*

Борис Антоненко-Давидович

Особливості писемної наукової мови

Для літературної мови, що реалізується в літературному мовленні, властиві усна і писемна форми її існування. Усне і писемне мовлення – це форми реалізації мови як засобу спілкування. Будову літературного мовлення можна представити такою схемою:

Усне мовлення – це така форма реалізації мови, яка виявляється,

виражається за допомогою звуків, є процесом говоріння. За походженням усне мовлення – первинна форма існування мови.

Характер писемного мовлення багато в чому визначається специфічними умовами писемного спілкування і в першу чергу – відсутністю співрозмовника в момент висловлення думки. Писемне мовлення – мовлення, зафіксоване на папері. Воно є вторинною

формою існування мови і розраховане на зорове сприймання. Кожна з форм мовлення має свої особливості. Відмінність між усною і писемною формами зовнішнього мовлення переважно функціональна: усне мовлення відбувається у вигляді усної артикуляції мовних звуків, яку сприймають органами слуху, і розраховане на передачу інформації іншим людям з метою впливу на їхню поведінку й діяльність. Писемне мовлення відбувається у вигляді умовного відображення цих звуків на письмі і має таке ж призначення. Обидві форми мають свої переваги, що не дають можливості вважати жодну з них багатшою чи виразнішою. У писемному вияві мовлення більш організоване, відзначається ретельністю добору лексики, граматично оформляється складніше, чіткіше, різноманітніше, дотримання норм тут строгіше. В усному мовленні можуть безпосередньо застосовуватись інтонація, паузи і жести; так само може здійснюватись правка тексту (застосовується варіативність мовних елементів). Отже, усне мовлення твориться (і відтворюється) у кількох виявах: словесному, інтонаційному і візуальному (міміка, жести). Писемному мовленню два останні вияви не властиві. Усне мовлення вважається ситуативним, писемне – контекстуальним.

Одиницею писемного мовлення є текст (це ланцюг речень, які дають у результаті певну якісно нову цілісність). Текст виразно ділиться на абзаци – чітко об'єднані змістом і будовою відрізки тексту. Речення в середині абзацу перебувають у досить тісних смислових і граматичних зв'язках між собою. Отже, відмінність між усним і писемним мовленням така:

1. Писемне мовлення є вторинним стосовно усного мовлення (воно й виникло пізніше і загалом спирається на усне мовлення, як на своє джерело).

2. Писемне мовлення фіксується графічними, матеріальними знаками й сприймається зором. Самі по собі ці графічні знаки неоднорідні: серед них є літери українського алфавіту, цифри, різні наукові символи, умовні позначки, графіки, малюнки.

3. Писемна форма дає нам можливість фіксувати кимось висловлене, а це забезпечує збереження й відтворення чийогось мовлення у просторі і часі (тобто значно пізніше того, як воно було висловлене).

4. Писемне мовлення як правило, монологічне.

5. Оскільки, користуючись писемною формою мовлення, людина має можливість перечитати написане, виправити, поліпшити текст, писемне мовлення відзначається загалом більшою регламентацією мовних засобів, ніж усне мовлення. Особливо виразно ця регламентація проявляє себе в галузі лексики. Тут кожне слово чіткіше й виразніше протиставляється іншим словам (близьким за змістом, але вживаним звичайно в інших контекстах).

6. У зв'язку з тим, що в писемній формі мовлення відсутні такі важливі супровідні елементи усного мовлення, як інтонація, жест, міміка, безпосередня ситуація мовлення та ін., важливу роль у писемних текстах починають відігравати засоби суб'єктивно-емоційних оцінок.

7. Така риса мовлення, як традиційність і певний писемний “консерватизм”, проявляється в діловому і науковому стилях особливо чітко й послідовно. Загальнообов'язкові норми графіки, орфографії та пунктуації, що діють у писемних текстах усіх стилів української мови, тут підсилюються строгими правилами побудови ділового папера (формуляром документа, вимогами до способу викладу та ін.), правилами вживання стійких словосполучень, вибору лексичних одиниць та ін. У цих стилях набагато більше, ніж в усному діловому мовленні, витрачається праці й зусиль на спеціальну обробку тексту, що пояснюється прагненням компенсувати відсутність різноманітних супровідних засобів розмовного мовлення (інтонація, жести, міміка, ситуація мовлення) засобами лексики і синтаксису. Ця обробка можлива лише в межах наявних в українській літературній мові норм. Суворі нормативність ділових паперів зумовлюється ще й тим, що тут спілкування з уявним читачем документа – це, власне кажучи, односторонній контакт з невизначеною аудиторією, до того ж контакт не безпосередній (як це буває під час виступів перед великою аудиторією), а опосередкований (через папір, документ), що вимагає особливої логічності, виразності тексту, дбайливого, ретельного добору мовних засобів. Не останню роль при цьому відіграють готові форми висловлювання (так зване кліше), вплив яких на читача давно перевірений.

8. У писемній формі особливо проявляється диференціація текстів

за сферами спілкування. Так деякі тексти взагалі існують лише в писемній формі (якщо резолюції, накази, акти можуть бути хоч прочитані перед аудиторією, то накладні, квитанції, розписки відомі лише в писемній формі й призначені лише для сприйняття їх зором, а не на слух).

9. Значну роль у житті суспільства відіграє й така особливість писемної форми мовлення, як потенціально необмежена кількість відтворення й дублювання тексту в тотожній писемній формі, що збільшує можливості його впливу.

10. У писемному тексті наявна така його особливість, як здатність бути відтвореним у живій мові. Звукове відтворення тексту не завжди буває точною копією писемного тексту (досить пригадати, як той самий текст читає декілька різних людей або порівняти текст доповіді з її виголошенням).

Мова наукових текстів відзначається досить високим ступенем стандартизації і в свою чергу визначає основні риси наукового стилю: широке використання наукових і технічних термінів, цифрових даних, точність, логічність викладу, лаконізм, відсутність емоційного забарвлення, наявність складних синтаксичних конструкцій. Таке широке використання наукового стилю сприяє його дальшому розвитку й удосконаленню. Мова науки чітко відображає рівень науково-технічного прогресу. Вона впливає на розвиток мислення людини, виробляє здатність стандартизувати, узагальнювати явища дійсності і розвивати розумові здібності. Основна його функція – повідомлення. Вона полягає у доведенні теорій, об'рунтуванні гіпотез, у повідомленні наслідків дослідження, класифікації, поясненні явищ, у систематичному викладі певних знань, що зумовлює логічний характер. Основні його ознаки властиві всім науковим працям. Мова науки оперує поняттями. Це загальні суттєві властивості цілих груп (класів) предметів.

До мови наукової літератури ставляться особливо суворі вимоги в дотриманні норм. На лексичному й фразеологічному рівнях слід відзначити наявність великої кількості термінів із різних галузей знання, а отже – виразно іменний характер висловлювання (адже більшість термінологічної лексики – це іменники та інші частини мови). Оскільки

наука оперує не образами, а поняттями, науковий твір насичений абстрактною лексикою. Загальноживані слова використовуються тут, як правило, лише в одному із своїх значень.

Важливою рисою наукової мови є нахил до розгорнутих складних речень із розгалуженою системою різних видів підрядності, відокремлених зворотів (особливо дієприкметникових і дієприслівникових), вставних і вставлених конструкцій. Синтаксис наукового стилю має яскраво виражений характер, чітко організовану будову речень, без чого неможливо було б висловити складну думку. Велика питома вага тут належить складнопідрядним реченням, зокрема з причиновим та наслідковим зв'язком. Такі речення найбільше відповідають специфіці наукового викладу. Емоційна й експресивна лексика (здебільшого оцінного характеру) вживається подеколи в текстах суспільно-політичного циклу і фізико-математичним та природничим наукам не властива. Ще одна композиційна особливість наукового стилю – документація тверджень, цитат, посилань тощо. За типом мовлення наукові тексти є монологічними, вживаються в усній та писемній формі з переважанням писемної.

Залежно від конкретних завдань і сприймачів інформації в науковому стилі розрізняють кілька видів:

суто науковий – нова інформація, призначена для фахівців певної галузі науки: мовознавство, медицина, космонавтика тощо.

Науково-публіцистичний – широко використовується в газетах і журналах. Цим стилем журналісти пишуть інформації про досягнення науки і техніки.

Науково-популярний – має на меті зацікавити науковою інформацією широке коло людей незалежно від їхніх професій та підготовки. Цим стилем пишеться наукова література (статті, брошури) на медичні, космічні, біологічні та інші теми.

Науково-навчальний – пишуться підручники, посібники та інша література, призначена для навчальних закладів.

Виробничо-технічний – це мова літератури, що обслуговує різні сфери господарства й виробництва (інструкції, проспекти). Для викладання найчастіше використовується науково-навчальний та науково-популярний різновиди. Від власне наукового стилю вони відрізняються дещо простішою формою викладу, лаконічним об'рунтуванням тієї чи іншої проблеми, меншою кількістю спеціальної

термінології.

Етапи створення тексту

Стадіальність характеризує роботу зі створення не лише наукового, але і багатьох інших складних мовленнєвих творів, у першу чергу писемних, а також усних, які у зв'язку з їхньою значимістю чи складністю обробляються спочатку у письмовій формі. У результаті багатьох досліджень виділяємо 4 основні стадії роботи над створенням тексту, починаючи від замислу і закінчуючи готовим рукописом:

1. Стадія передтекстова (задум, матеріал, начерки).
2. Стадія первинного тексту.
3. Стадія вторинного тексту.
4. Стадія редакційної доробки.

Поняття “стадії” є тут результатом складного узагальнення, бо вони не мають якихось чітких показників ні за часом, ні за кількісно-часовою співвіднесеністю. Стадія не має і чітких “просторових” меж, бо в одному варіанті текст може поміститися зразу в дві стадії, в іншому – у межах однієї стадії може створитися кілька послідовних варіантів тексту тощо.

Стадія передтекстова

Ця стадія включає 2 підстадії: потенційного замислу і первинного замислу. Перша пов'язана із зародженням чогось ще інтуїтивно, спалахами думок з цього приводу, накопиченням деяких мовленнєвих матеріалів (заміток, конспектів, цитат, власних зауважень), осмисленням висловлювань інших людей, сутичками із громадською думкою. Первинний же замисел характеризується наявністю свідомої психологічної установки на послідовну розробку певної теми, проблеми, проблемного комплексу і відповідним активним накопиченням інформації. Тут розробляється первинний план майбутнього тексту, можливий тезовий виклад концепції чи якоїсь її частини.

Передтекстова стадія завершується появою відчуття достатньої хоча б мінімально концептуальної та інформативної готовності до написання повного тексту твору, а часто і бажанням негайно почати

написання.

Стадія створення первинного тексту

Первинний текст може писатися по-різному – це залежить і від характеру твору, і від характеру автора, і від інших обставин. Він відрізняється від підготовчих матеріалів передтекстового періоду цілісністю, комунікативною спрямованістю, послідовною письмовою експлікативністю. Це породжує значний ряд труднощів, які пропонуємо розглянути.

1. Труднощі вступу. Вони пов'язані із тим, що адресат тексту поки що досить широкий, дуже близький до авторського “я”, із тим, що необхідно стисло подати актуальність теми, основний зміст, а автор сам поки що розуміє і знає все це недостатньо.

2. Труднощі висновків. Пов'язані із тим, що до кінця написання розділу автор ніби “видихається”, а треба ще не повторитися, а синтезувати сказане.

3. Труднощі дефіциту інформації для конкретної реалізації задуму. Пов'язані з тим, що більша частина аргументації та ілюстрацій знаходиться ще в авторській інтуїції, розуміється ним як те, що не потребує особливої праці для нього, а виявляється – потребує доказів для інших.

4. Труднощі логічної послідовності у викладі змісту. Вони зумовлені попереднім дефіцитом інформації, вузькістю знань автора з теми, стихійністю творчого процесу, при якому автору важко розмістити думки у потрібному порядку.

5. Труднощі дотримання співрозмірності “нового” і “відомого”. Пов'язані із тим, що автор не має “під рукою” усіх потрібних даних, тобто – всього “нового”, не знає, як сприйматиметься текст адресатом.

6. Труднощі переходів між частинами.

7. Труднощі вербалізації “згущених квантів думки”. Автор уявляє те, про що пише, так званими квантами-згустками думок, а коли намагається виразити їх словесно (вербально) – виходить не те, що хотілося б сказати.

8. Труднощі оперативного знаходження адекватних форм для стилістично нормативного вираження думки. Пояснюються вони тим,

що у момент високого напруження думки мислення часто стає образним, а не логічно-потенційним, і стилі плутаються.

Перелічені труднощі діють не окремо, а комплексно, тим самим підсилюючи один одного, вони і стають причинами типових недоліків первинного тексту, серед яких:

1. Інформативна недостатність.
2. Інформативна надлишковість.
3. Недовершеність вступної частини.
4. Недовершеність заключної частини.
5. Неспівзмірність частин предметно-логічної структури тексту.
6. Недоліки у розміщенні частин тексту.
7. Недостатня мотивація зв'язаності композиційних частин.
8. Надмірність іншостильових включень.
9. Надмірна книжкова ускладненість синтаксису.
10. Мовленнева надлишковість, неекономність.

Стадія створення вторинного тексту

Процес переробки первинного тексту у вторинний має свої – і чималі – труднощі. Це, насамперед:

1. Суб'єктивно-психологічні труднощі переходу від злету, перемоги до “незначної” чорнової роботи (на думку автора).

2. Труднощі перебудови на так зване “ставлення збоку” до власного твору.

3. Труднощі рішучої комунікативної орієнтації, перевтілення у реального адресата.

4. Труднощі окремішнього бачення предметно-логічної структури і текстової композиції.

5. Труднощі розрізнення “відомого” і “нового” та встановлення оптимального співвідношення між ними.

6. Труднощі авторської самооб'єктивації, самоабстрагування.

Знаючи, які типові недоліки первинного тексту і які основні труднощі його переробки у вторинний, можна виділити такі основні аспекти і моменти цієї переробки.

1. Осмислення, контрольна перевірка концептуальної цілісності тексту, що створюється. Інструментом проведення такої роботи може служити предметно-логічна схема, взята із первинного тексту. Вона аналізується,

коригується, і відкоригований варіант є основою для коректування змістової структури тексту.

2. Коректування основної текстової композиції для досягнення предметно-логічної послідовності, жанрової і комунікативної відповідності. Цей аспект – продовження попереднього, тут необхідно перевірити і доопрацювати вступну і заключну частини, врахувавши вказані раніше недоліки, перевірити структуру (частини, розділи, параграфи) і додати те, що необхідно, перевірити текстову співрозмірність частин одного рівня тощо.

3. Ліквідація основних змістових недоліків на середніх рівнях текстової структури. Цей процес включає і змістову, і мовленнєво-оформлювальну роботу, доопрацювання частин і можливе дописування нових. При цьому відбувається “дочитування” літератури, додаткові пошуки і перевірка матеріалу. Деякі частини можуть бути написані знову.

4. Перевірка і коректування зв'язку між частинами тексту (за допомогою цілих речень, абзаців, а також слів “як ми вже вказували”, “нагадаємо, що...”, “як вже було зазначено” і т.п.).

5. Коректування абзацного членування (з позиції сприйняття адресатом).

6. Нейтралізація надлишкових іншостильових включень.

7. Коректування смислових акцентів поліграфічними засобами (підкреслювання, виділення іншим шрифтом тощо).

8. Компресія тексту на тканинно-мовленнєвому рівні, тобто усунення надлишковості, пов'язаної з “ненауковими” формами мислення, недостатнього змістового навантаження, неточності мовлення, надлишкової описовості, схильності до метафор, експресії тощо.

9. Синтаксичне полегшення за принципом комунікативної доцільності. Сюди входить полегшення, розчленування складних синтаксичних конструкцій, рубрикація, часткова редукція – для того, щоб думка не була виражена складніше, ніж може сприйняти мовленнєва свідомість адресата.

Переробка первинного тексту у вторинний глибоко змістовна, дуже складна, часто навіть непосильна для автора-початківця, але робити її необхідно навчитися, аби досягти високої культури мовлення.

Стадія редакційного доопрацювання

У вторинному тексті повинні бути усунені всі основні недоліки, але при цьому зберігаються деякі авторські недоліки: неточності у вираженні змісту фактів, аргументів, висновків; вияви недостатності або надлишковості в аргументації, конкретизації, ілюстрації; елементи неповноти вступу та висновків і т.д. Це норми вторинного тексту, їх легко можна виправити у процесі редакційного доопрацювання. У ньому беруть участь і автор, і рецензенти, і редактори, і інші сили, тому важливо дійти до спільної думки, перебороти суб'єктивність і пройти спільно найбільш актуальні моменти цієї стадії.

1. Доведення тексту до встановленого об'єму. Для цього в одних випадках доцільно обмежити тему, в інших – замінити частину посиланнями на літературу, в третіх – замінити цитату її переказуванням. Єдиного рецепта, звичайно, немає.

2. Додаткове коректування змістових акцентів. Це необхідно, бо можуть залишатися у тексті сліди “улюблених” авторо-вих ідей, спогади про “щасливі” знахідки тощо.

3. Удосконалення форми. На цій стадії воно включає повне приведення тексту до ідеалу на всіх рівнях.

Знання законів стадіальності у створенні тексту, осмислення специфічних труднощів, недоліків і шляхів їх подолання підвищує загальну продуктивність діяльності зі створення текстів, дає можливість підвищити культуру наукового і навчального спілкування.

Реферат як науковий текст

Відомо, що робота з книгою вимагає не тільки вміння розібратися в змісті, відібрати суттєве, основне, але й уміння дати певну оцінку прочитаному, зробити необхідні висновки.

Доповідь, розроблена на основі критичного огляду, вивчення декількох джерел, називається рефератом. В основі його лежить стислий переказ переважно у письмовій формі (чи в формі публічного виступу) змісту книжки, результатів вивчення якоїсь проблеми, підсумків наукової роботи. В інституті, академії підготовкою реферату вважають написання певного тексту, пов'язаного як із самостійною роботою студентів, так і з аналізом додаткової літератури, а також виступ на основі цього тексту на семінарі, конференції, в науковому гуртку тощо.

Щоб реферат був змістовним, необхідно приділити увагу добору матеріалу. А для цього рекомендується використати не одне джерело, а декілька. Перш за все потрібно з'ясувати, яка література з теми реферату існує, скласти її список. Користуючись різними каталогами (алфавітним, систематичним, тематичним), бібліографічними виданнями, довідковою літературою, ви знайдете необхідну вам літературу.

Працюючи з книгою, потрібно передусім настроїти себе, дати собі цільову установку: вивчити за книжкою те чи інше питання, яке потрібно висвітлити; критично проаналізувати зміст книжки; перевірити, чи збігається ваша оцінка якоїсь проблеми з думкою автора, інших авторитетних осіб; вибрати для реферату більш яскраві факти, приклади, цікаві положення та ін.

Подібні установки допомагають більш цілеспрямовано працювати з книгою і передусім визначити вид читання: суцільне, вибіркове, комбіноване. Під час суцільного читання книга прочитується повністю, від початку до кінця, без будь-яких пропусків. Іноді для теми достатньо вивчити не всю книжку, а лише окремі її розділи, параграфи. Таке читання називається вибіркочим. Комбіноване читання – це суцільне читання одних частин і вибіркоче – інших.

Реферат, як і доповідь, включає три частини: вступ, основну частину і висновок. У вступі розкривається актуальність теми, її зв'язок з важливими проблемами сучасної практики, історія питання. Може бути поданий короткий огляд використаної в рефераті літератури. У висновку (заклучній частині) формулюються основні висновки з усього сказаного, вказуються питання, які вдалося висвітлити більш-менш повно, та ті, які потребують подальшої роботи.

Під час оформлення реферату потрібно на титульній сторінці вказати назву установи, де виконано роботу, тему реферату, прізвище та ім'я її автора, групу (гурток), де він навчається, рік написання, прізвище керівника роботи. Реферат має бути чітко написаним або віддрукованим. Текст пишуть лише з однієї сторони аркуша, залишаючи ліворуч поля. При оцінюванні враховується загальний вигляд реферату, оформлення цитат, посилань, списку використаної літератури.

Як писати реферат

1. Визначити адресата і мету спілкування.
2. Дібрати відповідну літературу.
3. Опрацювати дібрані джерела з робочими стислими помітками, закладками в книжці.
4. Скласти план відповідно до обсягу реферату (його пункти розкриваються приблизно на однаковій кількості сторінок).
5. Оформити яскравий, привабливий вступ.
6. Дати перелік основних висновків, узагальнень та рекомендацій.
7. Оптимальний обсяг реферату – 20-22 друкованих сторінки. Такий реферат потребує для усного викладу перед аудиторією приблизно 20-30 хвилин.
8. Під час усного виступу краще розповідати, а не читати реферат. Для цього скласти розгорнутий план-конспект на 2-4 сторінки.
9. Під час добору мовних засобів для написання реферату необхідно враховувати особливості наукового стилю мовлення.

Культура сприймання навчальних і наукових текстів

Сучасний студент (як і кожна культурна людина) багато читає, бо це для нього – джерело отримання актуальної і об'єктивно необхідної інформації. Ефективність засвоєння і переробки інформації залежать від уміння читати.

Читання характеризується швидкістю, осмисленістю, напруженістю. Напруженість може визначатися складністю змісту чи форми, може зменшуватися під впливом безпосередньої цікавості того, що сприймається. Осмисленість читання протилежна до механічності, бо при механічному читанні сприймаються лише словесні зв'язки, а синтезу змістів і зв'язків читач не вловлює. Осмисленість змісту може бути поверховою чи глибокою, а також з різними ступенями переходу між цими якостями. З глибиною осмислення тісно пов'язана продуктивність читання, тобто здатність суб'єкта активно і творчо викорис-товувати отриману і перероблену (опрацьовану) інформацію.

Читання може бути швидким, сповільненим чи паузованим,

суцільним, “з перебіжками” чи вибіркоvim. Ці якості проявляються у різноманітних варіантах, і неможливо сказати, який з них кращий, а який гірший – це залежить від цілого ряду умов, які також виступають у різних варіантних комплексах. У комплекс умов входять такі ознаки:

1. Об’єктивна і суб’єктивна (з точки зору конкретного читача) цінність того, що читається.

2. Загальна культура, культура мислення читача. Чим вищий рівень культури, тим більша вірогідність того, що читач зможе вибрати оптимальний для себе варіант читання.

3. Функціонально-стилістичний тип тексту, який читається.

4. Якість фонових інформаційних накопичень читача. Чим оптимальніший попередній фон знань, тим краще читач орієнтується у тексті.

5. Вплив зовнішніх чинників на характер читання (дефіциту часу, наприклад).

6. Знання правил культури читання. Володіння необхідними уміннями і навичками, здатність до вольового самонастроєння на читання.

7. Ступінь володіння мовою, якою читає людина.

Для студентів, які читають переважно навчальну літературу (інколи – наукову), діє такий принцип читання: прочитай – зрозумій – запам’ятай – перекажи або застосуй у навчально-практичних цілях. Це не означає, що студенти не виконують творчих завдань, але цей принцип все-таки стає первинним, бо студент спочатку повинен засвоїти пасивно інформативну (базові дисципліни) і мовленнєву (науковий стиль і його навчальні різновиди) базу своєї спеціальності. Активний, творчий елемент виростає вже на цій базі.

Навчально-наукова література має деякі особливості, що відрізняють її від інших видів літератури: стисла повнота, предметно-логічна послідовність, спокійна манера викладу. Все це, безумовно, полегшує процес засвоєння знань і науково-мовленнєвих норм, але мовби відрізає шлях зустрічному продуктивному рухові думки читача, виховує некритичний спосіб сприймання інформації, тому студентам рекомендують читати ще й наукову літературу, яка підвищує мислительну активність читання. Що краще, має вирішити студент: чи, враховуючи дефіцит часу, читати лише навчальну літературу, чи

вчитися мислити, читаючи наукові матеріали.

І в першому, і в другому випадках прочитане необхідно зрозуміти, а для цього треба усвідомити себе як читача, свідомо керувати процесом читання. Починаючи читати, треба добре знати, для чого це робиться, не обмежуючись найближчою метою (наприклад, відповіді на практичному занятті). Така проміжна мета може заступити головну – оволодіти даною галуззю наукового знання, отримати міцну базу для майбутньої спеціальності, стати спеціалістом широкого кругозору, високої культури, активної життєвої позиції. Звичайно, людина, яка володіє культурою читання, не змушує себе щоразу формулювати головну мету, бо вона діє автоматично, але поки до автоматизму навичка не доведена, необхідно у власній свідомості актуалізувати мету.

Перед читанням підручника чи посібника необхідно згадати лекцію з цієї теми, переглянути зміст, продумати послідовність і час підготовки, потім визначити у загальному контексті місце конкретної теми, осмислити зв'язки між структурними одиницями. Далі необхідно визначити відрізок тексту на один прийом читання (без відриву). Спочатку це може бути один абзац, пізніше об'єм уривка збільшується. Прочитавши його, необхідно поставити собі кілька запитань: про що йдеться? що саме про це сказано? як рухається думка? які опорні слова можна виділити? Аналіз повинен завершитися синтезом – повторним глибоким осмисленням цілого. Для цього варто скласти план, тези чи конспект тексту (про це – у темі “Текст”).

Дуже важливо, щоб робота над текстом була проведена з особистою зацікавленістю і включала доступні елементи творчої активності думки (скажімо, самостійний пошук прикладів та аналогій, встановлення зв'язків із матеріалом, який вивчався раніше, із матеріалом з інших навчальних дисциплін, можливостей практичного застосування матеріалу).

Як ми вже писали, творча активність думки проявляється лише під час читання наукової, а не власне навчальної літератури, це стає можливим із переходом на старші курси. У цей час помітно посилюється компонент критично-аналітичного ставлення до прочитаного, але заодно і помітно збільшуються текстові блоки, посилюється аспект переробки накопичених наукових знань і аспект практичного застосування знань. Змінюється і характер

конспектування: посібник конспектується не лише з фіксацією суджень, цитат, опорних понять, але із вираженням власної думки, точки зору, згоди-незгоди, питань у зв'язку з тим чи іншим твердженням, висловлюванням. Це формує базу для самостійної творчої наукової діяльності, підсилює актуальність читання “з перебіжками”, вибіркового і вибірково-оглядового. Доцільним стає диференційований підхід до читання фундаментальних творів, які розглядають окремі проблеми, і творів, які повідомляють та систематизують факти. Під час читання перших основну увагу необхідно звертати на виділення концепції, при читанні других важливо простежити шлях авторських роздумів, авторську логіку, під час читання третіх – ставити творчі завдання перед собою, спостерігати, роздумувати.

Отже, дуже важливо, щоб читач знав, для чого читає, вмів розуміти прочитане, правильно мотивував ракурс сприйняття прочитаного, а якщо це необхідно – змінював його, добре осмислюючи.

Крім писемних навчальних і наукових текстів (підручників, посібників, монографій), студент сприймає й усні – лекції, відповіді на семінарських і практичних заняттях. На якість сприймання мовлення на слух впливає багато чинників: актуальність і якість змісту мовлення, відповідність його будови усній формі існування, виконавська якість, зовнішні умови для сприймання на слух, загальний настрій аудиторії, настрої кожного слухача, його ставлення до оратора і т.д. Труднощі для слухача полягають у тому, що він не може регулювати темп оратора, не може повернути промову назад, часто не отримує активізуючих стимулів, часто просто не цікавиться матеріалом, який йому подають тощо. Звичайно, багато залежить від оратора (вміння зацікавити, активізувати увагу, використати правильно час, міміку, жести), але важливим є також формування культури сприймання усного мовлення.

Звернемо увагу на навчальну лекцію (найпоширеніший вид усного навчального тексту). Якщо ви не зупинили своєї уваги на сформульованій темі, не спробували уявити за нею можливий зміст лекції, значить, ви не використали першої можливості активізувати своє сприйняття. Якщо лектор подає план лекції, треба не поспішати механічно записати його, а подумати, порівняти із своїми прогнозами про зміст.

Не обов'язково лекцію конспектувати дуже докладно. Недолік того, хто так конспектує, полягає в тому, що йому нема коли думати про зміст лекції, а впевненість у надійності конспекту послаблює роботу пам'яті. Результат цього – досить невисока продуктивність праці, неякісний конспект. Для того, щоб добре законспектувати, необхідно зрозуміти мовлення лектора, ос-мислити його, основне зафіксувати, а потім запам'ятати. Цьому, зви-чайно, треба вчитися, бо робити все одразу практично не-можливо – потрібна практика, у результаті якої конспекти стануть неширокими, але змістовними. Це буде зумовлено ще й тим, що за певний час у слухача вже накопичується деякий обсяг фонових наукових знань, які не потребують фіксації, розвиваються навички логічного розгортання змісту за небагатьма опорами. Зеконмлений час доцільно використати на розширене і поглиблене осмислення отриманої в процесі слухання лекції інформації. Звичайно, нормально сформовану здатність до швидкого короткого конспектування не варто плутати із нездатністю до розгорнутого конспектування через об'єктивні або суб'єктивні причини (лінощі, нерозважливність, занадто висока самооцінка).

Семінарське чи практичне заняття – також приклад сприймання усних наукових чи навчальних текстів. Ідеальним є заняття, на яке всі приходять повністю підготовленими, але таке рідко буває. Це все одно не означає, що не всім є що робити на занятті: слухаючи навіть помилкові відповіді, можна перевірити і закріпити власні знання. Якість сприймання на слух наукових чи навчальних текстів залежать від сформованої високої культури сприймання, вміння відбирати потрібне із поданого, від рівня реальної компетентності у даній науковій галузі, від рівня відповідального ставлення до розуміння змісту і логіки оратора. Слухач повинен бути цікавим, поважати того, хто говорить, ні в якому разі не казати: “А, це дрібниці!” – лише тому, що “це” не охоплює вузьке коло його інтересів.

Звичайно, якщо ми слухаємо повідомлення, а з часом усвідомлюємо, що цікавої навчальної чи наукової інформації у ньому нема, відмова від подальшого слухання (звичайно, не демонстративна) не є порушенням культури сприймання.

Оформлення наукових текстів

Важливим елементом оформлення наукових праць є **цитати** і **бібліографія**. Вони підпорядковуються строгим нормам і стандартам і тому вимагають певних правил оформлення.

Правила оформлення цитат:

1. Цитований текст повинен подаватись у лапках без найменших змін. Пропуск слів, речень або абзаців без спеціальної вказівки на це неприпустимий (на місці пропущених слів повинні ставитись три крапки). Не дозволяється замінювати слова, бо заміна навіть одного слова може змінити зміст цитати.

2. У цитаті зберігаються всі особливості авторського написання.

3. Цитування повинно бути повним.

4. Не слід об'єднувати в одне ціле кілька цитат, узятих з різних місць того самого джерела, хоча б вони були і логічно пов'язані, і однорідні за матеріалом. Кожна така частина тексту повинна оформлятися як окрема цитата.

5. Усі цитати повинні супроводжуватись вказівками на джерело (це дозволяє в разі потреби перевірити правильність цитування, підвищує відповідальність за цитований текст).

6. Звичайно, вказівки на джерело робляться у підрядкових примітках, проте в службовій документації одноразового призначення джерело вказується в тексті (така вказівка звичайно береться в дужки, розділові знаки ставляться після дужок). Якщо вказівка на автора цитати або на джерело її стоїть не безпосередньо за нею, а нижче (як підпис), то після цитати ставиться крапка.

Бібліографія – це список літератури з певного питання. Списки ці мають неоднакове призначення: одні виконують реєструючу функцію, інші рекомендують певну літературу, ще інші показують, яку літературу використав автор книжки, на які праці він посилається.

Реєструюча бібліографія знайомить читача з переліком усіх книг, які стосуються певного питання чи проблеми. Бібліографія цього типу найчастіше зустрічається в науковій літературі. У науково-популярних працях автор, як правило, рекомендує, що слід прочитати, щоб ознайомитися з певною проблемою. Якщо в бібліографії містяться лише ті дані, які є на титульних сторінках книги, вона називається описовою. Анотованою називають бібліографію, в якій після титульних

даних подається коротка характеристика книги. Відомості про використану в тексті літературу подаються найчастіше у підрядкових примітках (виносках) або в дужках після слів, до яких стосуються. Часом автори після цитати в тексті ставлять в дужках цифрові позначки, а в кінці книжки вміщують список літератури, на яку було зроблено посилання. Тоді перша цифра в дужках означає порядковий номер книжки у списку, а друга цифра – сторінку, з якої взято цитату. Обов'язковою вимогою є послідовне дотримання обраного способу оформлення. Принцип розміщення назв книжок у списках може бути неоднаковим: алфавітним, тематичним, хронологічним. Якщо автор обирає тематичний принцип, то всередині тематичних рубрик він повинен дотримуватись або алфавітного, або хронологічного принципу, Усі відступи від цих правил повинні бути об'рунтованими.

Відомості про книжку в бібліографії подаються в такому порядку:

- а) автор (прізвище, ініціали);
- б) назва (заголовок, підзаголовок);
- в) вихідні дані (місце видання, видавництво, рік видання, кількість сторінок).

Зверніть увагу на розділові знаки при оформленні бібліографії:

Бабич Н.Д. Основи культури мовлення.–Львів: Світ, 1990.–232 с.

Коваль А.П. Ділове спілкування: Навч. посібник.–К.:Либідь, 1992.–280 с.

Струганець Любов. Теоретичні основи культури мови.–Тернопіль, 1997. –96 с.

Український правопис.–4-те вид.–К.: Наук. думка, 1993.–240 с.

Учіться висловлюватися / П.І.Білоусенко, Ю.О.Арешенков, Г.М.Віняр та ін. – К.: Рад. шк., 1990. – 126 с.

Культура української мови: Довідник / С.Я.Єрмоленко, Н.Я.Дзюбишина-Мельник, К.В.Ленець та ін.; За ред. В.М.Русанівського. – К.: Либідь, 1990. – 304 с.

Питання для самоконтролю

1. Які відмінності між усною і писемною мовою?

2. У яких формах існує писемне мовлення?
3. Чим відзначається мова наукових праць?
4. Які особливості продукування семінарської доповіді?
5. Чому важливо дотримуватись стандартів у оформленні цитат, посилань, бібліографії?
6. Які композиційні особливості медичних наукових текстів?

Практичні завдання

1. Заповніть таблицю, вказавши відмінності між усним і писемним мовленням:

2. Дайте визначення понять:

- тези _____
- цитата _____
- текст _____
- бібліографія _____
- конспект _____
- стаття _____
- план _____

3. Запишіть бібліографію відповідно до чинного стандарту.

1. А.С. Головач Зразки оформлення документів. Для підприємств та громадян 1997 Сталкер Донецьк с.352.
2. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення Світ Львів с. 232 1990.
3. Культура рідної мови Збірник вправ і завдань Світ Львів Кочан І.Т. Токарська А.С. 1996 с.232.
4. Струганець Любов Теоретичні основи культури мови Тернопіль 1997 с.96
5. За ред. О.С.Мельничука Словник іншомовних слів Київ Голов. ред. УРЕ 966с. 1985.і
6. Словник-довідник з культури української мови Фенікс Львів 368 с. 1996.

4. У поданих реченнях поставте розділові знаки при цитуванні та в бібліографії.

Розкриваючи значення культури, В.М. Русанівський пише, що мовна культура – це надійна опора у вираженні незалежності думки, розвиненості людських почуттів, у вихованні діяльного, справжнього патріотизму (Русанівський В.М. Екологія мови й культури-реставрація совісті // Трибуна лектора,- 1989.-№ 4).

Слова росли із 'рунту, мов жита. Добірним зерном колосилась мова. Вона

як хліб. Вона мені свята.

І кров'ю предків тяжко пурпурова писала Ліна Костенко про значення мови в її житті (Ліна Костенко Вибране)

Цікаві, до речі, міркування про письменникову роботу над словом висловлює О.М.Підсуха Першим творцем мови є народ, і в першу чергу письменники, як представники народу (О.М.Підсуха Істини К 1987 с.204).

5.Прочитайте поданий текст. Визначте, з яких частин він складається, за допомогою яких засобів здійснюється зв'язок між ними.

ЛІКАР І ФІЛОЛОГ МОДЕСТ ЛЕВИЦЬКИЙ

Є в українській культурі одна постать, яка зробила значний внесок як у розвиток медицини, так і в розвій мови та літератури. Це – Модест Пилипович Левицький. Сьогодні його ім'я майже невідоме, бо замовчувалось на підрадянській Україні. А до 30-х років ХХ ст. був відомим лікарем,

Усне мовлення	Писемне мовлення
1.Первинне	1.
2.Діалогічне	2.
3.	3.Графічно оформлене
4.Спонтанне (непідготовлене заздалегідь).	4.
5.	5.Старанний вибір фактів та їх мовне оформлення.
6.	6.Відбір мовних засобів, чітке підпорядкування стилю і типу мовлення.
7.Імпровізоване мовлення.	7.
8.	8.Поглиблена робота над словом і текстом.
9.Емоційне й експресивне мовлення.	9.
10.	10. Самоаналіз написаного.

письменником, мовознавцем, перекладачем, педагогом, громадським і політичним діячем, дипломатом.

Народився М. Левицький 13(25) липня 1866 р. в селі Вихилівка Проскурівського повіту на Поділлі (тепер Ярмолинського району Хмельницької області) у шляхетній родині. Навчався у гімназії, вищу освіту здобував у Київському університеті св. Володимира: спочатку закінчив чотири курси історико-філологічного факультету, а потім – медичний факультет, здобув ступінь доктора медицини.

Працював повітовим лікарем у Ковелі, земським лікарем в Оксиці, Боярці, директором фельдшерської школи на Лук'янівці (тоді передмістя Києва), залізничним лікарем у Радзивилові, Білій Церкві. До речі, живучи у Ковелі, М. Левицький познайомився з Косачами – Оленою Пчілкою, Лесею Українкою, Ольгою Косач. Минуть роки, Косачі осядуть у Києві, будуть лікуватися в різних медичних світил, але завжди прислухатимуться до думки давнього друга, повітового лікаря.

Після лютневої революції 1917 р. Модест переїздить до Києва. Тут стає головним санітарним лікарем залізниць України, а потім у міністерстві шляхів УНР займає посаду директора культурно-освітнього департаменту. У січні 1919 р. його призначають радником українського посольства в Греції, а згодом він очолює цю дипломатичну місію.

Після падіння Української держави М. Левицький переїжджає до Відня, а потім-до Тарнова (Польща), де тоді перебував уряд УНР. При цьому уряді стає міністром здоров'я. Після ліквідації міністерства організовує курси медсестер для доньок українських емігрантів і сам читає лекції, а в 1922 р. завідує в Закопі санаторієм для хворих на туберкульоз вояків армії УНР. Деякий час мешкає в Подебрадах (Чехо-Словаччина), де стає академічним лікарем і викладачем української мови в Українській господарській академії. У серпні 1927 р. переїжджає в Луцьк (був у складі Польщі), де викладає українську мову і літературу гімназістам. У цьому ж місті він і помер 16 червня 1932 року.

Дбаючи про підвищення рівня медичної освіти народних мас, М. Левицький активно пропагує медико-гігієнічні знання серед народу, пише науково-популярні книжки про коросту, сибірку, холеру, сифіліс, скарлатину, "Ліхі хвороби на очі", наслідки лікування у "знахарів" та "баб-шептух", а також "Невидимі вороги та друзі наші", "Десять заповідей матерям (як доглядати і годувати малих дітей)", "Десять заповідей здоров'я", "Як рятуватися при наглих випадках та каліцтвах".

М. Левицький найбільше відомий як автор численних оповідань, фейлетонів і гуморесок. В основу багатьох його новел лягли спостереження, зроблені під час лікарської практики. Крім того, разом із дружиною Зінаїдою Левицькою він здійснив і опублікував українські переклади творів Еркмана-Шатріана, Р.Джованьйоли, Б.Пруса, Г.Сенкевича, А.Сінклера, Е.Ожешко, Т.Ежа, Л.Толстого, Ш.Аша та ін.

Як мовознавець М. Левицький зробив найбільший внесок у культуру мови і стилістику. Його книжки "Дещо про сучасну стадію розвитку української літературної мови" (1913), "Як писати службові папери українською мовою" (1917), "Паки й паки (Про нашу літературну мову)" (1920), "Гріхи наші (Про сучасну літературну мову нашу)" (1931) є, безперечно, першими в українському мовознавстві творами з тієї галузі, яку пізніше назвуть "культура

мови”.

Багато мовних порад лікаря-філолога й досі залишилися актуальними. Ще у творі “Паки й паки” М. Левицький об’рунтовує неприйнятність виразу “дякуючи тому”, рекомендує натомість вживати слова “через те”, “тому” або “тому-то”. Те саме говорить він у книжці “Гріхи наші” і про слово “вибачаюсь”, замість “вибачте”, “прошу вибачити”, “перепрошую”. На жаль, ще й досі доводиться сучасним лінгвістам застерігати мовців від цих помилок.

М. Левицький у часи державотворення доклав усіх зусиль для відродження духовності нашого народу. Нині його ім’я треба повернути українській культурі.

І на завершення усім, хто цікавиться М.Левицьким, додам, що його художні твори можна прочитати у збірниках “Українська новелістика кінця ХІХ – початку ХХ ст.” (К.,1989), “Бувальщина” (К.,1990), а детальніше про життя і творчість – у журналі “Дивослово” (2000. – №7).

В.Я. Юкало

Повторюємо мовні норми

Перенесення частини слова з рядка в рядок

Щодо технічних правил переносу, нагадаємо такі:

1) не можна в одному рядку залишати ініціали, а в наступний переносити прізвище;

2) не слід відривати при переносі назви посад, звань від прізвищ (п. Івасюк В.І., т.Шевчук К.Л., докт. філолог. наук Кишук М.С., проф. Ільченко В.Р., доц. Колодяжна С.М.);

3) не дозволяється розривати буквосполучення **йо,ьо** (крайовий, серйозний, нього, синього), сполучення букв **дж, дз**, якщо вони передають на письмі злиті звуки-африкати (узгоджений, відрядження, кукурудзяний, задзеленчати); так само не варто б розділяти переносом два однакових приголосних, які позначають один довгий звук: волосся, ніччю, узбіччя, життя, запитання, знання; односкладові префікси **воз-, під-, об-** (возвеличувати, підвезти, об’їхати) і частку-префікс **най-** (найактивніший, найогидніший, найвище); ініціальні аббревіатури, (НЛЮ, НТР, НТП), комбіновані аббревіатури (облуно, облагропром, сільбудуправління);

4) не розриваються умовні графічні скорочення типу вид-во, т-во тощо;

5) не розриваються числа, знак номера і число при ньому (1547,

12169, 3 млн. 40 тис., № 12/45, № 128); нарощення після порядкових чисел (12-й, 1-му, 10 - м);

б) не переносяться в наступний рядок знак переносу, дефіс, розділові знаки. Інструкції рекомендують уникати у ділових паперах переносів, але це не звільняє від обов'язку зберігати естетику словорозміщення. У пресі нерідко порушення технічних правил переносу пояснюють особливими технічними причинами – вважаємо, що не може бути ніяких виправдань, якщо нехтують діючими нормами.

Зверніть увагу!

Правильно використовуйте значення поданих слів

Хронічний – затяжний, тривалий, довгий, постійний, довготривалий.
Неясний – невиразний, непевний, туманний, неспокійний, тривожний, стурбований.

Сильний – дужий, міцний, могутній, потужний, великий.

Основний – головний, найважливіший, найактуальніший, першорядний, першочерговий.

Ліквідувати – скасувати, припинити, знищити, викоренити.

Екстрений – терміновий, спішний, негайний.

Утома – утомленість, стомленість, змореність.

Усунути – відсторонити, звільнити.

Заспокоювати – угамовувати, утихомирювати, утишувати, ущухати.

Ушкодити – пошкодити, зіпсувати, зашкодити, завадити.

Джерела інформації

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – С.12-13, 43-49.
2. Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика: Пробний підручник для гімназій гуманіт. профілю. –К.: Вежа, 1994. –240с.
3. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови. –К., 1993. –С.21.
4. Юкало В.Я. Культура мови. –Тернопіль, 1999. –С.10-11, 44-46.
5. Васильєва А.Н. Основы культуры речи. – М., 1989.

Тема №5

КУЛЬТУРА ДІАЛОГУ

*Хочеш бути розумним – навчись розумно
запитувати, уважно слухати, спокійно
відповідати і припиняти розмову, коли
нічого більше сказати.*

І. Лафатер

Діалогічне спілкування і його основні правила. Мовний етикет

Мова – то магічне дзеркало, невичерпний засіб спілкування. У ній відображено життєвий досвід, сприйнятий людством від давнини до сучасності. При цьому вона відображає не лише те, що на поверхні, а й невидиме для ока, внутрішню суть речей, не лише матеріальний, а й ідеальний світ, який віддзеркалюється у світогляді, фольклорі, текстах, ідеях.

Передусім через мову ми пізнаємо рідний народ, його ментальність, культуру, історичний досвід. Крізь призму слова сприймаємо одну з граней краси, що представлена в художній літературі. Наші моральні переконання формуються на основі моральних понять та ідей, що пізнаються завдяки мові. Чим краще ми опановуємо мову, тим досконалішим стає наше мислення, бо мова і мислення нероздільні.

Вбираючи в себе знання, відображені в мовленні, людина вибудовує власний внутрішній світ, або мікрокосм, формує себе як особистість.

Щодня ми реалізуємо себе, виявляючи своє ставлення до навколишнього світу, і найповніше, найглибше цей процес відбувається у мовленні під час повсякденного спілкування. Коли людина добре володіє мовою, вона має могутній засіб для впливу на інших людей і досягнення поставленої мети. І тут особливо важливо, щоб цей засіб використовувався для примноження добра, а не зла, щоб особисті цілі не суперечили суспільним, загальнолюдським. Як відомо, словом можна і вбити, і повернути до життя. Людину, що вміє гарно говорити, шанують, захоплюються нею, прагнуть бути в її товаристві.

Французький письменник Антуан де Сент-Екзюпері писав, що єдина справжня розкіш – це розкіш людського спілкування.

Щоб навчитися правильно і гарно говорити, потрібні три основні передумови, а саме: володіти технікою мовлення, знати головні психологічні засади стосунків між людьми і – що найголовніше – мати що сказати!

Форми спілкування бувають різні: монолог, діалог, групова розмова (полілог).

Монолог (від грецьких слів *monos* – один і *logos* – слово, мовлення) – особлива форма побудови усного чи писемного мовлення, що становить розгорнуте висловлювання однієї особи, звернення до себе або глядача (у спектаклі, кінофільмі).

Монолог має певну композиційну організованість і змістову завершеність. Розрізняють внутрішній монолог – роздум уголос, драматичний монолог – поєднання мови з мімікою, жестами, ліричний монолог – лірична сповідь у поезії.

Діалог (від грецького *dialogos* – розмова, бесіда) – одна з форм мовлення, що являє собою розмову між двома або кількома особами. Діалог характеризується короткими висловлюваннями, простотою синтаксичної будови його частин, використанням неповних і незакінчених речень. Особливістю діалогу є взаємозумовленість синтаксичної будови реплік співрозмовників, яка об'єднує діалог у єдине ціле. Існує внутрішній діалог – фігура мовлення, що є зверненням до самого себе.

Розмову кількох осіб називають **полілогом** (від грецьких слів *poli* – багато, *logos* – слово, мовлення).

Встановлювати контакти між людьми допомагає дружнє до них ставлення; намагання якомога швидше знайти спільні інтереси; вміння говорити із співрозмовником як із рівним, не виявляючи ніколи зверхності; вияв щирої зацікавленості до іншої особи і дуже уважне слухання; вміння пристосуватися до поведінки людини, із якою говорите, та її термінології.

Історично склалося так, що український народ упродовж століть був розкиданий по різних державах, не маючи власної, яку втратив після занепаду Київської Русі. Та попри всі злигодні долі, українці на своїх етнографічних теренах виробили спільний спосіб думання,

спільні ідеали, спільні уявлення про добро і зло. А мова, як відомо, не лише засіб спілкування, а й спосіб відтворення у свідомості народу явищ навколишньої дійсності, мова об'єднує в націю окремі розрізнені племена. В Євангелії від Івана читаємо: “Спочатку було Слово... Воно в Бога було споконвіку. Усе через нього постало”. Народ може з об'єктивних чи суб'єктивних причин змінити місце мешкання, свою назву, втратити державність, але залишитися народом, поки живе його оберіг – рідна мова. Нині, коли Україна займає належне місце серед цивілізованих країн світу, високий рівень її духовності, суспільного розвитку, державної досконалості мають забезпечувати всі складники віковичних надбань народу.

Українська мова є одним із найголовніших таких складників. За останніми історичними концепціями, український народ своїм корінням сягає у майже десятитисячну глибину, отже, з такої ж прадавності бере початки і його мова, яка протягом тривалого часу постійно вдосконалювалася, ставала витонченим засобом людського спілкування.

Українська літературна мова має дві форми виявлення: усну і писемну. Як усна, так і писемна форми мови є засобом спілкування людей. Однак при такій єдності функцій мова усна і писемна розв'язують це завдання по-різному. Усне мовлення – це слухове сприймання певної інформації. За допомогою усного мовлення спілкування й обмін думками відбувається безпосередньо. Важливим компонентом спілкування є етика мовлення. Недаремно один філософ сказав: “Заговори, щоб я тебе побачив”. Вислів віками не втрачає своєї актуальності. Виховану людину завжди вирізняє ввічливість, привітність, доброзичливість, тактовність, стриманість, повага до співрозмовника, здатність до співчуття та розуміння оточуючих. І особливу роль у цьому відіграє слово: вчасне, доречне, вагоме, переконливе.

Усне мовлення кожної людини свідчить про рівень її освіченості, культури взагалі. Відомий український педагог В. Сухомлинський писав, що “мовна культура – це живодайний корінь культури розумової, високої, справжньої інтелектуальності. Щоб правильно розмовляти й писати, треба прагнути до вдосконалення своїх знань, набутих раніше, треба любити українську мову й свою справу”. Спілкування – це

здійснення за допомогою знакових засобів взаємодії людей, яка викликана їх потребами та спільною діяльністю. Універсальною властивістю цієї взаємодії виступає діалогізм. Чим змістовніший діалог, тим багатшим стає кожний із його учасників, розвиваються їхні творчі можливості. Кожний робить певний внесок, але вони повною мірою можуть користуватися своїм ідейним багатством. “Якщо у вас є ідея, – говорив Б.Шоу, – і у мене ідея, ми обмінялися ними, то у кожного із нас буде по дві ідеї”. Діалог – це найдешевша і дуже оперативна форма обміну інформацією. Сьогоднішній світ має багато протиріч, і все-таки майбутнє людства залежить від уміння організувати плідний, ефективний, перспективний діалог у різноманітних галузях соціального буття: діалог у науці та політиці, між партіями та націями, народом та владою, віруючими та атеїстами, батьками та дітьми. Діалог має сьогодні особливу актуальність як засіб подальшого соціального прогресу та динамізму нашого суспільства. Хороший діалог – це зразок того, що ми маємо на увазі, говорячи про демократію. В теперішній час гостро стоїть проблема культури діалогу. Досвід політичних баталій, зібрань, мітингів, дискусій показує, що запальність та різкість виступів не завжди супроводжуються вираженістю, глибиною та переконливістю доказів, витримкою та послідовністю роздумів, дотриманням етичних норм. Культурі діалогу потрібно вчитися. Для кваліфікаційного судження недостатньо авторитету чи переваги у службовому становищі. Необхідні широка ерудиція, вміння слухати та бути почутим, знання традицій світової та національної культури.

Як і будь-яке інше суспільне явище, діалог історично розвивається, набуваючи при цьому найрізноманітніших форм. Відомий, наприклад, сократичний, або дослідницький діалог. У ньому партнери займали рівноправне становище. Кожний мав право висловити свою думку та захистити її, міг не тільки слухати свого співрозмовника, але і ставити йому запитання, вимагати на них обґрунтованих відповідей. За словами І.Канта, в такому діалозі “і учень є учителем”. Ця форма діалогу досягла високого рівня в демократичних Афінах. Вона названа на ім’я старогрецького філософа Сократа, чудового майстра вести бесіду у формі запитань та відповідей. В аристократичному Стародавньому Римі широке застосування знайшов риторичний діалог. Його зразками можуть служити промови відомого оратора Цицерона. Цей

діалог характеризується переважною активністю однієї із сторін. Тут один говорить, інші слухають. Живий обмін думками, дискусія виключаються, тому діалог переходить у монолог популяризаторського характеру. В своєрідні форми виливався діалог у періоди революційних заворушень. Зіткнення класових сил виражалося і в словесних баталіях. Діалоги набували особливої гостроти, відрізнялися непримиренністю у відстоюванні протилежних думок.

Але діалог змінюється не тільки історично. В нашому житті широко застосовуються різноманітні форми діалогу, і виступають вони нерідко в цікавих сполученнях. Сучасна лекція, наприклад, синтезує в собі риси найрізноманітніших видів діалогу, хоча зовні вона має риторичний характер. Діалог може бути письмовий та усний. На противагу письмовому діалогу, усний в силу багатьох причин соціально-психологічного характеру, як правило, не потребує розгорнутості, ведеться із застосуванням не тільки словесних, але і несловесних засобів.

Вдале порівняння, метафора або натяк тут можуть зробити більше, ніж точний та строгий, але довгий та нудний доказ. І не випадково, що є немало людей, які добре викладають свої думки в письмовому вигляді, але стикаються з непереборуваними труднощами при усному викладенні написаного. У функціях живої людської мови криються витoki діалогічності. За допомогою мови одна людина не просто інформує іншу. Інформування – лише одна, але не головна функція мови.

Широке розповсюдження має діалог у формі опитування: соціологічне опитування суспільної думки, усне опитування студентів на семінарі тощо. Опитування дає можливість отримати деяку інформацію про об'єктивні чи суб'єктивні факти зі слів опитуваного. У найбільш чіткій формі діалогічність проявляється в бесіді, дискусії. В бесіді її учасники при однакових поглядах на обговорюваний предмет обмінюються думками, розвивають і доповнюють своє розуміння цього предмета. Дискусія – це чітке зіставлення думок з актуальних питань із метою встановлення шляхів їх вирішення та спільної думки. Це найбільш “сильна” щодо пізнання форма діалогу.

Отже, діалог – це обов'язкова складова мовного спілкування. Він багатогранний за своїми формами та універсальний за виражальними можливостями.

Діалогічне спілкування – важливий елемент професійної діяльності медика. Вимоги до діалогу лікаря з пацієнтом такі:

ввічливість (привітатись, запропонувати сісти, звернутися до пацієнта зі словами заохочення до розмови);

доброзичливість (атмосферу доброзичливості можна створити виразом обличчя, голосом, тоном розмови, манерами, жестами, способами звертання та ін.);

уважність (слухати треба з інтересом, спонукаючи до викладу думок, не перебиваючи, не відволікаючись сторонніми справами);

повага до пацієнта (підтримати у хвилину розпачу, не показувати своєї зверхності, зважати на думку пацієнта, проявити стриманість).

Успіх спілкування значною мірою залежить від голосу людини, тембру, гучності, темпу. Приємний голос лікує вуха.

Виразність мовлення – це ознака культури, ознака етики мовця.

Культура слова – це мистецтво, володіти яким може той, хто зміє органічно поєднати текст із почуттями та поза-мовними засобами увиразнення, підсилення емоційності: мімікою і жестом.

Міміка – рухи м'язів обличчя, які виражають внутрішній душевний стан людини.

Жест – це рух тіла, який супроводжує людську мову або змінює її. Жести повинні бути естетичними, це елемент загальної культури людини.

Наша мова як засіб спілкування – це не тільки лексика та граматична структура, а й вимова слів і фраз, що її називають інтонацією, тоном. Як зазначають фахівці, тон у розмові означає так само багато, як жести та манера триматися. Адже одне й те саме слово, мовлене з різною інтонацією, набуває неоднакового смислу. Збагатити своє мовлення можна шляхом вмілого поєднання влучного слова з певною інтонацією.

Слово чи фраза, залежно від тону, яким вони мовлені, можуть ганити, засмучувати чи звеличувати, наснажувати, спонукати людину до діяння. Інтонацією можна скривдити людину без образливих слів (наприклад, зневажливою інтонацією, з якою вимовляють фрази). Інтонаційна виразність мовлення – надзвичайно складний механізм, який приводиться в дію фізіологічними, інтелектуально-логічними і психологічними важелями. Цей механізм безвідмовно працюватиме,

якщо мовець буде мати тренований на мовлене слово слух, якщо буде психологічно настроєний на сприйняття цього слова, не залишиться до нього байдужим і якщо володітиме різноманітними і точними мовними засобами, необхідними для виразності.

Навіть індивідуально забарвлені жести не можуть викликати емоції, що суперечать змістові мовлення, хіба що ця суперечність буде свідомою, задуманою. Міміку також вважають жестом. Нерідко жест супроводжується специфічними звуками. Це так звані звукові жести.

Щоб досягти певної мети у спілкуванні, людина повинна не тільки мати певний фізичний та інтелектуальний потенціал, навички комунікації, а й знати правила спілкування. Є три групи таких правил.

1. Правила комунікативного етикету. Вони визначають порядок звертання й представлення, способи іменування, вибір звертання.

2. Правила узгодження комунікативної взаємодії. Ці правила зумовлюють і тип спілкування: діловий, світський, ритуальний, інтимно-особистісний.

3. Самопредставлення.

Специфіка цих правил полягає в тому, що вони не є обов'язковими. Виконання чи ігнорування їх пов'язане не зі спільною для всіх ефективністю, а з особистим успіхом окремих учасників спілкування. Такі правила нерідко індивідуалізовані, конструюються, за поодинокими винятками, для власного користування.

Дейл Карнегі пропонує 6 правил, дотримання яких дає змогу сподобатись людям:

- *щиро цікавтесь іншими людьми;*
- *посміхайтесь;*
- *пам'ятайте, що ім'я людини – це найсолодший і найважливіший для неї звук будь-якою мовою;*
- *будьте добрим слухачем; заохочуйте інших говорити про самих себе;*
- *розмовляйте про те, що цікавить вашого співрозмовника;*
- *переконуйте вашого співрозмовника в його значущості і робіть це щиро.*

Спілкування людей може мати двоякий характер: один тільки

говорить, а інший слухає або ж мовець і слухач міняються ролями. У першому випадку це буде монолог, а в другому – діалог.

Діалог характеризується наявністю двох або більше співрозмовників. Ця форма спілкування використовується у повсякденному житті людей і має різні форми: розмова в сім'ї, на вулиці, судове слідство, медична діяльність та інше. Діалог теж буває різної тривалості – від двох реплік до кількогадинної бесіди (театральна вистава).

Зміст і структура діалогів залежать від теми і мети висловлювання, умов та обставин мовлення, індивідуальних якостей співрозмовника.

У поняття культури мовлення входить і поведінка мовця, або мовний етикет. Те, що називають мовним етикетом, використовується щоденно в мовленні кожної людини. Це найбільш уживані слова і вирази, з якими люди звертаються одне до одного, виявляючи ввічливість, пошану, стриманість, такт. Нам по декілька разів на день доводиться вітатися, прощатися з людьми, бажати успіху, просити вибачення, співчувати комусь, радити, просити, запрошувати.

Мовний етикет – це сукупність словесних форм ввічливості, прийнятих у певному колі людей, у певному суспільстві, у певній країні, але без яких не обходиться жоден народ. Мовний етикет вказує нам на межі, за які ми не повинні виходити при спілкуванні.

Слово – одне з наймогутніших комунікативних знарядь людини. Безсиле само по собі, воно стає могутнім і нездоланим, дієвим і привабливим, якщо сказане вміло, щиро і вчасно. Недарма народна мудрість вчить: говори не так, щоб тебе могли зрозуміти, а говори так, щоб тебе не могли не зрозуміти.

Це і є мовний етикет, без якого не може бути ні мови, ні досвідченого мовця.

Мовний етикет – це проблема, що так чи інакше наявна в усякій національній спільноті і буває предметом публічного обговорення та пильної уваги мовознавців, письменників, взагалі людей, небайдужих до виражальних можливостей слова або до престижу своєї мови. Адже літературна мова в усіх народів відрізняється від розмовної, “народної” і потребує постійного дбайливого догляду, культивування справжньої краси.

Мовний етикет – це стійкі формули, що забезпечують прийняте в

певному середовищі, серед певних людей включення в мовленнєвий контакт, підтримання спілкування в обраній тональності. Мовний етикет орієнтує нас на ті правила мовлення, за якими можливе змістовне спілкування.

Правила мовного етикету залежать від мовних ситуацій, до яких відносяться знайомство, вітання, прощання, привітання, вибачення, прохання, запрошення, пропозиція, порада, згода, комплімент, схвалення. Мовний етикет постав з живої мовної практики українського народу. Увага до мовного етикету проявилася в народних піснях, казках, прислів'ях і приказках. Наприклад: “Що маєш казати, то наперед обміркуй”, “Краще недоговорити, ніж переговорити”. У народній практиці живого спілкування вироблені чіткі правила мовного етикету: першим вітається той, хто заходить у приміщення, молодий першим вітається зі старшою людиною, чоловік – із жінкою. Гарна традиція в селі, де вітаються з усіма людьми, знайомими і незнайомими.

Кожна ситуація вимагає використання характерних для неї мовних засобів. Так, згоду виражаємо формулою: “Із задоволенням! З радістю! Будь ласка!” Відмову – “На жаль, не можу”... Прохання – “Дайте мені, будь ласка...”, “Коли ваша ласка, допоможіть...”

Знайомство – важлива ситуація, що супроводжується особливими формулами мовного етикету: “Дозвольте з вами познайомитись!”, “Дуже приємно з вами познайомитись!”, “Мене звать Наталею. Я хочу познайомити вас із Сергієм”. При зустрічі вживаємо інші вирази: “Ласкаво просимо! Доброго дня! Як ваші справи? Що нового на роботі (в університеті)? Яка приємна зустріч! Рада вас бачити!” При прощанні говоримо: “Будьте здорові! До побачення! На все добре! Хай вам щастить! Щасливої дороги!”

Найголовніші вимоги мовного етикету – ввічливість, чемність, уважність і стриманість. “Ніщо не обходиться нам так дешево і не ціниться так дорого, як ввічливість”, – писав іспанський письменник Сервантес. До засобів мовного етикету відносяться словесні формули вираження ввічливості, особливі форми звертання до знайомих і незнайомих людей, вживання пошанної множини (займенника Ви) та інші. В українській мові є чимало засобів вираження ввічливості: дякую, на все добре, будь ласка, доброго здоров'я, щасливої дороги тощо.

Звертання до співрозмовника – найяскравіший і часто вживаний етикетний знак.

За допомогою звертання ми можемо назвати і покликати людину, звернутись до неї з проханням, пропозицією тощо. До близьких і знайомих звертаємось: “Надю! Іване Петровичу! Мамо! Сестричко!” До незнайомих людей належить звертатись словами: “пані”, “пане”, “добродійко”, “добродію”. Якщо це офіційне звертання до людей, то використовуються такі вирази: пане міністре, добродію Величко, пані Ольго, добродійко Коцюбинська.

У спілкуванні заведено вдаватися до пошанної множини (звертатися на Ви) при звертанні до одного співрозмовника, якщо він незнайомий, малознайомий, старший за віком та посадою. Цим підкреслюємо повагу до співрозмовника. Займенник **ти** виражає близькі стосунки між людьми. Він передає повагу, що виникла на основі дружби, кохання, товариських відносин. **Ти** вживається у спілкуванні між членами сім’ї, колегами, товаришами по навчанню тощо.

Звертання дітей до батьків допускає дві форми звертання – на **ти** і **ви**. Головне тут у шанобливому, ввічливому ставленні до батьків, у взаєминах між рідними людьми. До чужих дітей дорослі звертаються на **ти** до шістнадцяти років. Перехід людей на **ти** при спілкуванні свідчить про низький рівень культури мови і вихованості.

Для мовного етикету важливими є і певні заборони, тобто те, чого не можна допускати. Таких “не можна” є декілька: голосно говорити, жестикулювати, штовхати співрозмовника, смикати за одяг, плескати по плечу, нашіптувати щось одному з кількох співрозмовників, нагадувати людині про її вік, фізичні вади. Є і ряд мовних заборон: говорити суржилом, виражати своє ставлення до чогось вигуками “ой”, “ігі”, “ага”, “угу” чи вживати слова “дідько”, “чорт”, “біс”, часто повторювати слова “страх”, “жах”, “Боже”, називати конкретну людину – **він, вона**.

На мовному рівні ці етнопсихологічні ознаки виявляються, зокрема, в тому, що семантичним центром багатьох висловів українського етикету є слова з коренем добр-, здоров-, ласк-, (добрідень, добривечір, доброго ранку, на все добре, добродію; здоров був, здорові були, доброго здоров’я, дай, Боже, здоров’я, здрастуйте; будь ласка, ласкаво прошу, з вашої ласки та ін.). Існує багато етикетних формул,

які своєю первинною семантикою виражають доброзичливість (будьте щасливі, Боже поможи, дай, Боже, щастя тощо). Наявна велика кількість слів-звертань із пестливими суфіксами (голубонько, соколику, матінко, матусю, таточку, дідусю, бабусю, бабуню, бабцю, сестричко, братику).

Правила мовного етикету людина засвоює з дитинства і користується ними протягом усього життя. Це має бути нормою поведінки кожного з нас.

Оскільки правила поведінки, як і мовний етикет, дуже давні, тісно пов'язані з народними звичаями й відображають іноді навіть незрозумілі сьогодні ритуали, то й різняться вони від народу до народу досить помітно. Національний характер проявляється в темпераментності одних і витриманості інших, у манері говорити, їсти та ін.

Ось деякі з таких відмінностей.

У більшості європейських країн на прощання махають рукою. Але в Греції такий жест зрозуміють так: “Забирайся під три чорти!” Майже скрізь постукування пальцем по лобі означає: “Ну й дурень же!..” А в Голландії так виявляють свій захват: “До чого ж розумно!..”

Кільце зі вказівного й великого пальців (так в Америці виявляють схвалення, це “О’кей!”) не скрізь у Європі зрозуміють правильно. В Німеччині це – непристойний натяк.

Французи й та частина швейцарців, які розмовляють по-французьки, щоб показати, що їм дуже нудно, потирають собі підборіддя. Для всіх інших європейців цей жест не означає нічого.

У нас при зустрічах і прощаннях (повсякденних, а не в аеропорту чи на вокзалі) зрідка цілують один одного в щоку. У Західній Європі такі поцілунки – звичайна річ. Неоднакова лише їх кількість: у Парижі їх чотири, всі інші французи й бельгійці цілуються тричі, в Англії – один раз, в інших країнах Європи – двічі (в обидві щоки).

Людина – це суспільне ество, що не може жити поза громадою. Впродовж століть творилися норми поведінки людини в товаристві з іншими людьми. Ці норми не завжди були однакові. Вони змінювалися залежно від суспільного ладу і поділу населення на стани. Різними були товариські звичаї в аристократії, міщан, селян, робітників, у духовенства, інтелігенції, військових. Неоднаково поводитись молоді

люди і дорослі, неоднаковими були національні традиції, на які ці норми поведінки спиралися.

Колись на юнаків і дівчат казали “кавалери й панни, або панночки”. Так було до першої світової війни. “Академіки” (студенти, що закінчували вже студії і мали надію отримати добру посаду) шукали відповідної кандидатки на дружину, найкраще такої, що матиме відповідний “посаг” (придане) на початок власного господарства. Це вже були “кавалери”. У такій ролі вони з’являлися у сім’ях, де були молоді (або й старші) панни.

А дівчата переважно не мали доступу до вищої освіти. Вони хіба зрідка могли розраховувати на якусь мізерну посаду і чекали, що трапиться хтось, хто одружиться з ними й матиме змогу забезпечити життя сім’ї. Не мали популярності хлопці, яким ще далеко було до “власного хліба”. Вони могли безнадійно закохатися, але, знаючи, що їм ще не можна думати про одруження, навіть не пробували закручувати дівчині голову, щоб не зашкодити її репутації. Не вживалося тоді звертання “ти”, а лише “пане Славку”, “панно Галю”. На “ти” могли звертатися тільки до родичів, двоюрідних чи троюрідних братів, сестер.

А чи змінились форми звертання дітей до батьків? Так. Батько, мати, дідусь, бабуся, тітка, стрийко, вуйко були “вони”. “Тато поїхали до міста. Вони вернуться аж завтра”, “Тату, купіть мені буквар!” або “Прошу мені купити”. Тато й мама – це для дитини був колись найвищий авторитет і найвища влада. “Множина шани” служила, власне, вираженням тієї поваги.

Давні форми множини зрідка збереглися в українських селах. Ще на початку століття вони були загальноживаними.

Етикет українського народу, в тому числі й мовленнєвий, вироблявся, виточувався впродовж тисячоліть. Окремі вислови етноетикету сягають ще дохристиянського періоду і пов’язані з язичеською обрядовістю, звичаями, уявленнями слов’ян. Наприклад, жінка, перепрошуючи за вимовлене в хаті недобре слово, говорила: “Шануючи сонечко святе, і піч, і стіл”, а чоловік, утримуючись від лайки, промовляв: “Сказав би, та піч у хаті”. Це пов’язано з давніми слов’янськими культами сонця, печі, стола. Замінивши відкрите вогнище, якому в давнину поклонялися як опікунові дому, очищуючій та живильній силі, піч стала уособленням сімейного добробуту й

охоронцем родинних таємниць. Вірили: якщо шанувати піч, вона дасть силу, достаток, здоров'я. Ось чому остерігались “осквернити” піч непристойним словом, негідним учинком. Стіл, за свідченням етнографів, був символом єдності та згуртування, тому і застілля було знаком довір'я, доброзичливості. Стіл застїлали вишиваним обрусом, на стіл клали “хліб святий”. Як і про піч, про стіл належало говорити з повагою.

В основі спілкування українського народу лежать такі загально-людські морально-етичні цінності, як доброзичливість, любов, лагідність, шаноба. Цими чеснотами віддавна славився український народ. На це звертали відразу ж увагу дипломати і мандрівники, які бували в нашому краї. Так, датський посол Юлій Юст, що в 1709—1712 рр. відвідував Росію, а 1711 р. їхав через Україну, писав у спогадах: “Місцеві мешканці (Королевця), як і взагалі все населення Козацької України, відзначаються великою ввічливістю й охайністю, вдягаються чисто й чисто утримують доми”, а Джозеф Маршель про Україну 1769—1770 рр. згадував: “Сучасне українське покоління – це моральний і добре вихований нарід”. Жан Бенуа Шерер, французький аташе у Петербурзі, 1788 р. писав: “Українці – це рослі, сильні люди, привітні і гостинні”. “Вельми інтелігентними” називав наших предків знаменитий датський географ Мальт Брюн. Особливо відзначали чужоземці вишуканість українських жінок: “Найбільше ласкавості в словах і жестах знайдеш на Русі (так звалася тоді Україна), спеціально у жінок, до чого спричиняється також русинська мова, вимова котрої не така тверда, як польська”, – писав у своєму щоденнику голландець У. Вердум, подорожуючи Польщею й Україною у 1670—1672 рр.

Вислови мовленнєвого етикету (привітання, прощання, звертання, подяки, прохання, відмови, поздоровлення, вибачення, побажання, запрошення, похвали тощо) покликані репрезентувати насамперед ввічливість співрозмовників. Чому саме ввічливість? Звернемось до походження цього слова, його первісного значення. Пов'язується воно з формою “у вічі”: ввічливий – “той, хто дивиться у вічі”. Як це розуміти? Первинною функцією багатьох етикетних знаків виступала демонстрація миролюбності, відсутності ворожості, агресивності. Це повинен був засвідчити насамперед погляд людини, адже недаремно в народі кажуть, що очі – дзеркало душі. Отже, спілкуючись

(вітаючись, прохаючи що-небудь, дякуючи, запрошуючи тощо), співрозмовники дивились у вічі один одному.

Видатні мовознавці застерігали, що мова – це не випадковий засіб спілкування, а особлива, притаманна саме цьому народові форма мислення, втрата якої нічим не може бути компенсована. Втративши свою мову, народ гине як окрема історична величина. Ось як про це говорив відомий мовознавець В. Гумбольдт: “Різні мови... є в дійсності різними світоглядами... Своєрідність мови впливає на сутність нації, як тієї, яка розмовляє нею, так і тієї, для якої вона все, що історія й філософія зв’язує з внутрішнім світом людини”.

Разом з підвищенням мовної культури зростає й загальна культура, а це вже великий здобуток.

Мовний етикет обслуговує етикет поведінки: це значний у кожній мові спектр висловлювань, які охоплюють формули привертання уваги для встановлення контакту, вітань, знайомства, прощання, поздоровлень, побажання, запрошення тощо. Ці формули обов’язкові для всіх членів суспільства, стійкі, але історично змінні, позначені рисами національної специфіки.

Ці національні відмінності бувають ледь помітними, а бувають і досить виразними.

Наприклад: ми кажемо “Добрий вечір!” тоді, коли вечір уже настав, сонце зайшло або заходить, італійці свій “Добрий вечір” кажуть після другої години дня. Болгари бажають доброї ночі, а чехи – довгої ночі після п’ятої години дня. В англійській мові немає займенника “**ти**” (він почав виходити з ужитку в XVI ст. й замінений займенником “**ви**” на початку XVIII ст.), тому англоговірні народи на всіх кажуть “ви”. Українська етикетна фраза “Сідайте, щоб старости сідали!” іншомовній людині нічого не скаже, в той час, як ми з вами з цієї формули можемо зробити кілька висновків: у хаті є дівчина, дівчина може бути “на виданні”, але не обов’язково; дівчина може бути ще маленька – значить, вітання було жартівливим.

Культура службового спілкування включає ряд загальних моментів – правил службового етикету. Невміння вести службову розмову, невміння поводитися на роботі завдає багато неприємностей, зокрема криє небезпеку, що тебе неправильно зрозуміють. Створення нервової напруженості, невпевненості не сприяє успіхам у справах. А від ділової

людини вимагається не так і багато: ввічливий тон, лаконізм, відсутність категоричності. До речі, ця категоричність, за словами одного дослідника, в'їдається в нас іще зі школи, де дитина щодня чує: “Іди до дошки! Дай щоденник! Вийди з класу! Приведи батьків!” (Ягодинський В. Н. Наш етикет. – М., 1988. – 75 с.). А потім ми дивуємося, чому в нашому суспільстві так багато агресивності...

Не слід забувати, що етикет – це зовнішній прояв внутрішньої дисципліни людей, їх прагнення до порядку й порядності.

Існує правило: щоб бути ввічливим, треба знати ім'я та по батькові того, з ким спілкуєшся. Застосування його при вітанні – обов'язкове (не “Добрий день!”, а “Добрий день, Михайле Михайловичу!”), в процесі розмови – необхідне, при звертанні, питаннях, вашій реакції на сказане – обов'язкове (обминання імені та по батькові в розмові – прояв неввічливості).

Існують різні сторони ввічливості:

коректність – підкреслено офіційна, чисто службова й дещо сухувата, холодна ввічливість;

шанобливість, поштивість – ввічливість, яка підкреслює повагу до людини; вона проявляється у ставленні до старших людей, насамперед до старших жінок;

люб'язність – прагнення бути приємним і корисним (проявляється в дрібних послугах, уважності);

делікатність – ввічливість у поєднанні з особливою м'якістю й тонким розумінням внутрішнього стану та настрою інших людей.

Багато років тому відомий англійський філософ Джон Локк (1632—1704), кажучи про почуття міри, “золотої середини”, “прищеплене з дитинства”, стверджував, що у погано вихованої людини сміливість набирає форм грубості, вченість обертається дріб'язковим педантством, простота – неотесаністю, добродушність – улесливістю. Здавалося б, така проста річ, як відстань, на якій спілкуються люди, зустрівшись, скажімо, на вулиці. Виявляється, що латиноамериканці спілкуються на такій близькій відстані один від одного, яка, з нашої точки зору, взагалі дивовижна й неприйнятна. Японці, навпаки, з нашої точки зору, спілкуються на аж надто великій відстані (вони кланяються один одному в пояс, а для цього їм і потрібна значна відстань). Різниця

у способах вітання часом ставить людину в досить важке й складне становище. Судіть самі: що повинен думати японець, якщо європеєць, починаючи ділову розмову, не потисне йому руку? Він може подумати, що співрозмовник вважає його національні звичаї – в Японії не вітаються за руку. Але, з іншого боку, він може вважати це неповагою особисто до нього – японець знає, що в суспільстві, до якого належить партнер, жест рукостискання узвичаєний.

І найважливіше правило ввічливості, яке діє в усьому світі однаково, – усміхайтеся! Усмішка – засіб встановлення добрих стосунків між людьми.

Ви можете не знати мови, але ви усміхаєтесь, а оточуючі люди “перекладають” вашу усмішку так: “Ви мені подобаєтесь. Я радий бачити вас”.

При цьому слід пам’ятати, що нещира усмішка нікого не введе в оману. Ми говоримо про справжню усмішку, сповнену приязні, доброти, усмішку, яка йде від щирої душі.

Ось два хвалебних гімни усмішці – один європейський, а один – американський.

“Люди – дзеркала: посміхайся – й світ вертатиме тобі усмішку. Усміхайтеся до кожного, з ким ви маєте намір установити контакт, і ви переконаєтесь, що усмішка настроює розмову на зовсім інший лад. І люди навкруги здаватимуться вам приязнішими, доброзичливими. Усмішка піднімає настрій не лише вашого оточення, а й ваш власний настрій неодмінно поліпшиться. Зрозуміло, що все своє життя ми не можемо ходити усміхненими, але не слід забувати, що людина – господар свого настрою: вона може створити його” (Іржі Томан, Братислава).

А тепер американський гімн усмішці: “Вона нічого не коштує, але створює багато. Вона збагачує тих, хто її одержує, не збіднюючи тих, хто її дає.

Вона триває одну мить, але пам’ять про неї часто зберігається назавжди.

Немає людей настільки багатих, які могли б прожити без неї, і немає настільки бідних, які не стали б багатими через неї.

Вона створює щастя в домі, атмосферу доброзичливості у справах і служить паролем для друзів.

Вона – відпочинок для втомленого, світло надії при відчаї, сонячне сяйво для сумного і найкращий серед природних засобів проти горя.

Проте її не можна ні купити, ні випросити, ні позичити, ні вкрати, бо вона становить собою таку цінність, яка не принесе ні найменшої користі, якщо тільки не буде віддана від чистого серця” (Френк Іргвінг Флетчер, США).

Ще одна з найважчих наук – навчитися слухати інших.

Скільки мудрих вказівок із цього приводу залишили нам попередні покоління: “Хто мовчати не вміє, той і говорити не здатний” (Сенека); “Я часто каюся, коли говорив, але ніколи не каюся, коли мовчав” (Симонід); “Слово, стримане тобою, – твій раб, слово, яке вирвалося у тебе, – пан твій” (Ш. Гафіс). Отже, щоб досягти успіху в житті, треба навчитися слухати.

Вміння слухати – це дуже важлива якість. І саме завдяки цьому вмінню ми досягаємо великого успіху в спілкуванні з людьми. Уважно слухати іншого – це чи не найбільший комплімент, який ми можемо йому зробити.

Якщо ти випадково опинився в компанії, де всі одноставно обговорюють вчорашній футбольний матч, про який ти не маєш найменшого уявлення, спробуй нічого не говорити, а просто слухай, слухай з неослабною увагою. Навіть якщо ти зовсім не розумієшся на футболі, як не дивно, всі, хто буде присутній, вважатимуть тебе найцікавішим співрозмовником з усіх присутніх. Чому саме таким тебе сприйматимуть друзі? Та тому, що ти надихав на розповідь, будучи просто хорошим слухачем.

Вміння слухати – це велике мистецтво, яке є прямим шляхом до успіху в спілкуванні з людьми. Але цьому мистецтву, як і музиці, іноземній мові чи комп’ютерній справі, треба постійно вчитися.

Журналісти, маючи величезний професійний досвід спілкування із зірками, одноставно стверджують, що велика кількість знаменитостей не може справити на інших приємного враження лише тому, що не вміє уважно вислухати співрозмовника. Вони надто захоплені собою і зосереджені на тому, що хочуть сказати, тому нечують, що говорять інші люди.

Чудовий рецепт можемо запропонувати тому, хто хоче, щоб люди уникали його товариства, не бажали з ним спілкуватися, обмовляли

поза очі і навіть зневажали. Хочеш знати, які складові цього незвичайного рецепта? Ось вони: нікого довго не слухай, говори більше про себе та про те, що тебе найбільше цікавить. Якщо у голові раптом майнула якась думка – не чекай, поки інша людина закінчить свою розповідь, безцеремонно перерви її на півслові. Невже варто марнувати час, слухаючи якусь пустопорожню балаканину? Швидко обривай буквально на півслові, перебивай...

Озирнись довкола себе: чи є серед твоїх знайомих такі люди? Думаємо, що є. Вони, мабуть, ніколи не читали дуже цікавої книги казок “Тисяча і одна ніч”, тому що саме у цій книзі трапляється дуже розумна порада: “Слухай терпляче того, хто до тебе говорить, і не намагайся його перебивати. Жодна розмова не починається з відповідей”.

Отже, варто кожному з нас попрацювати над собою і стати уважним слухачем. Хочеш досягти успіху в житті завдяки цьому вмінню? Тоді контролюй себе, дивись як ти слухаєш. І запам’ятай способи, які вчать нас, як слухати людей.

- *Припини говорити.*
- *Слухай уважно з перших слів: тобі лише здається, що ти знаєш, про що піде мова.*
- *Слухай, а не дивися (зрозуміло, що ти спостерігаєш за зовнішністю і манерами людини, але не забудь для початку запам’ятати хоча б його ім’я).*
- *Коли слухаєш, уникай телевізора, радіо, газети чи поглядів у вікно.*
- *Дослухайся до головної думки, а не до слів.*
- *Вчись розуміти навіть те, що протилежне твоїм поглядам. Став запитання до його слів, але не ставай у позу.*
- *Стань терплячим, стримуй свої емоції, співпереживай і старайся розуміти інших. І ти помітиш, як люди почнуть “липнути” до тебе.*

Культура ділової телефонної розмови

Телефонна розмова – це один із видів усного мовлення засобами зв’язку, яка може бути офіційною і неофіційною. Тепер рідше пишуться

листи – частіше шлють телеграми, а ще частіше телефонують: ведуть переговори, дають консультації, домовляються про ділові зустрічі, а характер телефонних розмов і визначити важко. Телефонну розмову неможливо “переглянути” і стилістично виправити, відшліфувати, при ній не “працюють” міміка, жести, але вона надзвичайно економна в одержанні й передачі інформації, для чого ефективно використовується лексичне й інтонаційне багатство мови. Основні вимоги до мовця, що говорить по телефону, такі:

- а) чіткість, чистота артикуляції, правильність дикції;
- б) середній за силою голос мовлення;
- в) лаконізм висловлювання (лексичний і синтаксичний), чіткість, виразність побудови фрази;
- г) середній темп мовлення;
- д) емоційний, ввічливий тон мовлення.

Розглянемо процес спілкування по телефону. Звичайна процедура телефонної розмови складається з шести основних операцій:

- встановлення зв’язку;
- представлення співрозмовників;
- введення співрозмовника в курс справи (постановка питання);
- обговорення ситуації (поставленого питання), її аргументування;
- відповіді на запитання співрозмовника;
- підведення підсумку розмови.

Кожна з цих операцій має різну тривалість і може містити в собі більшу чи меншу частину надмірної інформації, що знижує ефективність телефонної розмови. Крім того, в розмові можуть бути паузи, пов’язані з технічними причинами чи з незадовільною підготовкою співрозмовників. Тому для ефективного проведення телефонних розмов потрібна спеціальна підготовка до них.

Підготовка до майбутньої телефонної розмови складається з ряду дій. Якщо ви вперше телефонуєте до тієї чи іншої організації, спробуйте з’ясувати, з ким конкретно слід переговорити, тобто хто володіє необхідними повноваженнями для вирішення проблеми (прізвище, ім’я, по батькові співробітника, посада, номер телефону). Для важливих телефонних переговорів, особливо міжміських і міжнародних, необхідно попередньо намітити перелік питань, щоб, хвилюючись чи поспішаючи, не пропустити важливих моментів. Можна розмістити перелік питань

на лівій частині аркуша паперу, а на правій – робити помітки в ході розмови (необхідні дані, прізвища, реквізити, терміни тощо).

Особливої уваги потребує стиль телефонної розмови, що багато в чому визначає процес сприйняття телефонної інформації, успіх телефонної розмови, настроїв співрозмовників тощо.

Намагайтеся телефонувати своєму абонентові у другій половині дня, якщо немає більш зручного часу, не збивайте його з робочого ритму, коли він з найбільшим успіхом вирішує свої основні завдання. Етика телефонного спілкування вимагає завжди називати себе, перш ніж почати розмову, навіть якщо ви впевнені, що вас упізнають по голосу.

Усі розмови слід вести доброзичливим тоном. Якщо навіть відповідь повна і точна, але в грубій, нетактовній формі, це завдає шкоди авторитету і працівника, й організації, яку він репрезентує, негативно позначається на суті справи.

Вхідні (зовнішні) телефонні дзвінки також вимагають певної підготовки.

При виконанні термінової роботи:

- а) не знімайте трубку зовсім;
- б) знімайте її зразу ж і ввічливо скажіть: “Будьте ласкаві, за- телефонуйте мені тоді й тоді. Я зайнятий терміновою справою”.

Якщо апарат один і стоїть у загальній кімнаті, де працює декілька людей, то найбільш доречним буде встановлювати його почергово на кожен робочий стіл. Це поділяє “тягар спілкування” і знімає нервовість у кімнаті при кожному дзвінку.

Багато людей підвищують голос кожного разу, коли погано чути співрозмовника, чим відволікають інших співробітників від роботи. У таких випадках слід попросити абонента говорити голосніше і запитати, як він вас чує.

Знявши телефонну трубку, відповідаючи, не користуйтеся нейтральними відгуками типу – “Так”, “Алло”, “Слухаю”, “Говоріть”, а більш інформативними: “Іваненко”, “Терапевтичний відділ” тощо. Це виключає помилки та плутанину і економить час. Крім того, поєднання відгуку з відрекомендуванням надає ділового тону всій розмові.

При виклику до телефону відсутнього в даний момент працівника

не потрібно обмежуватися простою констатацією факту “Його немає”, а дати відповідь приблизно такого типу: “Його немає. Буде тоді-то. Можливо, йому щось переказати?” І якщо вас дійсно про це попросять, не покладайтеся на пам’ять, відразу ж зафіксуйте прохання і покладіть записку на стіл колеги.

9 телефонних “гріхів”

1. Незрозумілість (неясність) мети розмови.
2. Імпровізація у підготовці до розмови.
3. Несприятливий час для дзвінка.
4. Пошук номера абонента.
5. Дзвінок без попередньої підготовки документів.
6. Попередньо не записані ключові слова.
7. Не пояснюється мета розмови.
8. Не ведеться запис розмови.
9. Неконкретні домовленості.

10 порад для ефективного спілкування телефоном

1. Економте час на фазі першого контакту.
2. Спочатку повідомте, в чому справа.
3. Не переривайте розмову через інші справи.
4. Не ведіть паралельних розмов із третіми особами.
5. Використовуйте паралельний телефон лише з дозволу співрозмовника.
6. Підсумуйте результати.
7. Турбуйтеся про письмове підтвердження.
8. Запишіть найважливіші подробиці.
9. Стежте за тривалістю розмови.
10. Вміло завершуйте розмову.

Наради та їх проведення

Наради стали невід’ємною складовою частиною нашого життя. Вони проводяться для вирішення виробничих питань на підприємствах та в установах, управліннях та відомствах.

Вони дають можливість учасникам обговорювати важливі питання

й висловлювати свої думки і пропозиції. В процесі колективної дискусії вирішуються назрілі проблеми і приймаються найоптимальніші рішення. Завдяки цьому адміністрація підприємства знає погляди працівників на ті чи інші питання або заходи, враховує їх у своїй роботі, інформує співробітників про свої плани.

Наради – один із найефективніших способів обговорення животрепетних питань і прийняття рішень у всіх сферах нашого громадського й політичного життя. Завдяки їм люди мають змогу брати участь у розв’язанні суспільних проблем.

Наради корисні лише тоді, коли вони добре організовані і дають можливість досягти певної економії робочого часу.

Ось деякі передумови успішної наради.

1. Нарадою повинен керувати голова – інакше вона може перетворитися в пусті балачки.

2. Програму треба ретельно розробити заздалегідь, а під час наради прагнути до максимальної її реалізації. Досвідчений голова не дасть ухилитися від основної теми й зачіпати питання, що не мають нічого спільного із суттю справи.

3. Із кожного пункту дискусії треба підбивати підсумки.

4. Наприкінці наради узагальнити зроблені висновки, а якщо будуть поставлені завдання, то до кожного з них слід додати:

а) що треба зробити;

б) хто що робитиме;

в) термін виконання дорученої справи.

5. Нараду треба запротоколювати.

6. Виконання поставлених завдань має бути вчасно проконтрольоване.

У розмовній мові слово “збори” виступає синонімом слова “нарада”. Термін “нарада” доцільно вживати лише тоді, коли учасники справді радяться, коли обмінюються поглядами і спільно роблять певні висновки. Не можна назвати нарадою збори, які скликає головний лікар, щоб інформувати підлеглих і розпорядитися про виконання певних завдань та наказів.

Програма наради повинна бути ретельно підготовлена заздалегідь, а під час засідання розглянута пункт за пунктом.

- За кожним пунктом дискусії треба підбивати підсумки.
- Виконання поставлених завдань необхідно вчасно контролювати.
- Необхідно думати: ви скликали нараду для того, щоб ваші співробітники своїми думками і пропозиціями допомогли розв'язати важливу проблему, чи для того, щоб виголосити монолог і дістати схвалення своєї пропозиції з боку присутніх?
 - Звичайно, протягом короткого часу колектив спроможний висунути більшу кількість ідей, ніж окремий індивід. Пропозиції і думки швидко оцінюються, одні з них відхиляються, інші приймаються з урахуванням уподобань кожного.
 - Головуючий на нараді повинен мати такі якості: такт, самовладання, почуття гумору, відповідальності, сумлінність у ставленні до виконання своїх обов'язків голови наради.
 - Виступаючи в ролі головуючого, продумайте перед нарадою проблему чи проблеми, які мають обговорюватися.
 - Підготуйте коротке вступне слово.
 - Розвивайте дискусію за допомогою навідних запитань.
 - Успіх наради залежить, крім усього іншого, від середовища, в якому вона відбувається.
 - Для проведення наради забезпечте приміщення і приготуйте запрошення з усіма необхідними даними.
 - Перед нарадою перевірте, чи все підготовлено для її проведення.

Керівництво нарадою

Після обговорення одного питання переходьте до обговорення наступного. Іноді вистачить простого “Чому?”.

- Виступаючи в ролі голови, ви повинні постійно стежити за ходом дискусії, помічати нові аспекти обговорюваного питання, нові думки й аргументи.
 - Надто балакучого учасника наради слід угамувати, щоб дати можливість висловитися іншим.
 - Мовчазних та несміливих учасників наради треба, навпаки, заохочувати до виступів.
 - Якщо нарада порушується розмовами між учасниками, вживайте відповідних заходів для їх припинення.
 - Після того, як проблему обговорено, підбийте підсумки дискусії.

- Магнітофон та диктофон доцільно застосовувати лише під час підбиття підсумків, а не протягом усієї наради.

- Якщо на нараді будуть поставлені завдання, то їх треба виконувати за такою схемою:

- що (яке завдання) треба виконати;
- хто має його виконати;
- термін виконання;
- як виконуватиметься завдання.

- Учасники наради не повинні перебивати один одного і не заважати репліками тому, хто говорить.

- Голова має розпочинати засідання в точно призначений час, не звертаючи уваги на тих, хто спізнюється.

- Вступне слово голови повинно бути спрямоване на створення сприятливого клімату на нараді.

- Якщо учасники наради не знайомі між собою, треба якомога частіше називати їх прізвища.

Зважте, чи не доцільно за певних обставин обмежити приятельське звертання учасників одне до одного, особливо коли на нараді присутні нові учасники.

Тест. Як Ви проводите наради?

Обдумайте наведені нижче твердження і для кожного виберіть один з чотирьох можливих варіантів відповідей:

- майже завжди;
- часто;
- інколи;
- майже ніколи.

1. Корисно попередньо перевіряти доцільність кожної наради, навіть якщо вона була запланована раніше. Якщо буде встановлено, що для проведення наради немає необхідності, її потрібно відмінити.

2. Якщо на початку наради з'ясується, що учасники не готові до неї, бо їм не представили своєчасно потрібні матеріали, то її потрібно перенести.

3. Наради краще проводити частіше, але з коротким порядком денним, ніж рідко, але з великою кількістю питань.

4. Першим пунктом у порядок денний необхідно ставити питання,

вирішення якого досягається найпростіше.

5. Доцільно разом із письмовим запрошенням на нараду, у якому вказано порядок денний, подавати і список учасників.

6. У запрошенні, крім часу початку наради, необхідно вказувати і час її закінчення.

7. Наради найкраще проводити в середині робочого дня.

8. Визначені місця для учасників наради створюють на ній ділову атмосферу.

9. У випадку, якщо два прямих заступники керівника без попередження не з'явилися на нараду, після 5 хвилин призначеного часу її треба перенести.

10. Головуючий на нараді у вступному слові повинен нагадати регламент, навіть якщо він відомий усім.

11. Якщо у нараді беруть участь підлеглі різних рангів, то при обговоренні суперечливих питань слово спочатку треба надавати найнижчому підлеглому, а потім безпосереднім керівникам.

Оцініть результати за таблицею

Якщо отриманий результат вищий від 30 балів, це значить, що Ви вмієте прекрасно організувати підготовку і проведення нарад.

При результаті від 25 до 30 балів Вам потрібно проконтролювати свої дії під час підготовки і проведення засідань, і ви самі зможете подолати недоліки.

Результат між 20 і 25 балами вже тривожний. Якщо Ви потрапили в цей діапазон, Вам потрібно серйозно замислитися і погодитися з тим, що потрібно поповнити запас знань і вмінь із приводу проведення нарад.

Цікаво знати

Слухати – означає набагато більше, ніж чути. Слухати – це фізично сприймати звук, а чути – це сприймати звуки певного значення. Людина чує в результаті автоматичної реакції органів чуття і нервової системи. Слухання ж – вольовий акт, який включав в себе також і вищі розумові процеси. Вміння слухати співрозмовника – велике мистецтво. На нього впливають рівень культури співрозмовника,

ступінь його зацікавленості проблемою, одне одним, результат розмови, вік і стать співрозмовників та багато іншого.

Як правило, люди говорять зі швидкістю 125 слів на хвилину, хоч ми можемо сприймати мову, швидшу в 3-4 рази від звичайної, тобто до 400 слів за хвилину. Різниця між швидкістю мови і розумовою діяльністю може стати причиною зниження уваги, особливо в тих випадках, коли говорять повільно або нецікаво. На слухання впливають також: різниця темпераменту, рівень підготовленості до розмови, володіння її предметом тощо.

Спостерігаються суттєві відмінності у поведінці чоловіків та жінок під час розмови. Коли розмовляють два чоловіки або дві жінки, то вони перебувають один одного приблизно з однаковою частотою. Коли розмовляють чоловік із жінкою, то він перебиває жінку майже у два рази частіше. Можливо, це пояснюється атавістичним почуттям розумової вищості чоловіка над жінкою.

Приблизно третину розмови жінка збирається з думками, намагається відновити той напрям розмови, який був на момент, коли її перервали. Чоловіки схильні більше зосереджуватися на змістові розмови, а жінки більше уваги надають самому процесу спілкування. Чоловік, як правило, уважно слухає лише 10-15 секунд. Потім він починає слухати самого себе та думати над тим, що можна було б додати до предмету розмови.

Психологи вважають, що слухати самого себе – чисто чоловіча звичка, що закріплюється шляхом тренувань в уточненні суті розмови і набутті навичок вирішення проблем. Тому чоловік припиняє слухання і зосереджується на тому, як би перервати розмову. В результаті чоловіки схильні надто швидко давати готові відповіді, не вислухавши співрозмовника до кінця і не ставити запитань, щоб одержати більше інформації перед тим, як зробити висновки.

Чоловіки схильні помічати помилки у суті розмови і замість того, щоб дочекатись також і правильних висловлювань, швидко хапаються за допущену помилку.

Жінки, слухаючи співрозмовника, швидко побачать його як особистість, зрозуміють почуття людини, з якою розмовляють, отже, нарешті більш здатні всебічно оцінювати співрозмовника.

Таким чином, для того, щоб оцінити людину як особистість, треба

психологічно підготуватись до цього процесу, розглянути і переглянути свої звички, прийоми та методи слухання співрозмовника, уміти сконцентруватися на співрозмовнику, уникнути певних психологічних помилок, які часто допускають при цьому.

Вміння спілкуватися

- Ставлення людей до вас ніби віддзеркалює ваше ставлення до них. Усміхайтесь – і вони усміхатимуться у відповідь, а якщо дивитися на них насупившись, вони відповідатимуть тим же.
- Хто любить людей, того й люди люблять.
- Приязність здебільшого впливає на людей так само, як і усмішка.
- Виявляючи дружнє ставлення до людей:
 - ставтеся позитивно до всіх людей довкола вас;

- не чекайте, доки вони виявлять до вас свої симпатії;
- вважайте, що ви їм уже сподобалися;
- виявляйте ініціативу в приязному ставленні до інших;
- вітайтеся й усміхайтесь перші;
- намагайтеся вести розмову в довірливому тоні;
- наголошуйте на тих питаннях, в яких ваші погляди збігаються.
- Цікавтеся людьми, що вас оточують, їхньою роботою, турботами й радощами.
 - Ніколи не користуватиметься популярністю той, хто не виявляє зацікавлення справами інших людей.
 - Розмови на теми спільних інтересів і занять дуже зближують

людей.

- Нас притягують до себе люди, які поділяють наші інтереси і думки.

- Учїться ставити себе на місце іншої людини.

- Вживайте якомога більше слів, які підкреслюють шанобливе ставлення до людей: “даруйте”, “перепрошую”, “дякую”, “будь ласка” і т. ін.

Уміння переконувати

- Багато залежить від людини, яка переконує: чи зуміє вона справити на слухачів приємне враження своїм зовнішнім виглядом, поведінкою чи манерами, встановити з ними контакт.

- Для того, щоб переконати когось, треба знайти необхідні аргументи, правильно їх упорядкувати і сформулювати. Якщо промовець сповнений натхнення, то він неодмінно викличе інтерес слухачів, передасть частину свого натхнення їм.

- Одні й ті ж аргументи неоднаково діють на різних людей.

- Добираючи аргументи, враховуйте освітній рівень слухачів, їх поінформованість щодо теми, можливі контраргументи, їхнє ставлення до порушуваних питань.

- У дискусії треба уточнити зміст невідомих слів, термінів, абстрактних понять. Слова, за допомогою яких формуються тези, повинні бути однозначними.

- Під час будь-якої дискусії слід якнайшвидше визначити головні проблеми і зосередити зусилля на їх розв’язанні.

- Питання, що не мають істотного значення для доведення даної тези, необхідно вилучити.

- Щоб вплинути на аудиторію, промовець повинен справляти на слухачів враження переконаної і впевненої у своїх силах людини. Все має свідчити про те, що він добре знає свій предмет.

- Намагайтеся не тріумфувати. Зробіть так, щоб ваш опонент не відчував гіркоти поразки й озлобленості проти вас.

Особистість мовця

- Ви починаєте справляти певне враження ще до того, як

заговорите.

- Популярність у колективі залежить від того, наскільки зовнішній вигляд, поведінка та манери спілкування того чи іншого індивіда відповідають уявленням і неписаним правилам даної суспільної групи.

- Популярні люди мають такі риси характеру, які позитивно сприймаються в більшості суспільних груп (веселу вдачу, товарицькість, тактовність та ін.), а крім того, вміють пристосовувати свою поведінку до правил тієї чи іншої групи.

- Гарні рухи і вміння поводитися – такі ж важливі складники приємного зовнішнього вигляду, як і фізичні дані та вбрання.

Чого прагнуть люди?

- З раннього дитинства і до старості людина потребує визнання з боку своїх ближніх.

- Намагайтеся, щоб після розмови з вами люди були задоволені й переконані, що їх визнають.

- Не чекайте на виняткові події та виняткові вчинки, щоб висловити своє визнання. Намагайтеся похвалити людину за кожну дрібницю, яка вам сподобалася, за найменші успіхи в роботі.

- Якщо є за що хвалити – похваліть, а якщо немає – краще промовчати.

- У розмові намагайтеся не наголошувати, що ви комусь щось довели. Натомість дайте можливість іншому сказати, що довів він.

- Якщо ви оцінюватимете роботу інших, вони оцінюватимуть вашу.

- Якщо ви хочете навчитися критикувати так, щоб не образити людину, то:

- вказуйте на помилки лише віч-на-віч;

- робіть це по-дружньому;

- зазначте, що ви також робили подібні помилки;

- почніть з похвали за роботу, яку людина виконує добре;

- покажіть, як правильно треба було це зробити;

- нарешті знову похваліть людину і висловіть переконання, що вона зуміє добре справитися з дорученою справою в майбутньому;

- якщо можна, уникайте прямої критики;

- зважте, чи критичні зауваження висловити відразу, чи пізніше.

Чого треба навчитися

- Правильний вибір місця й часу має значний вплив на хід розмови та її наслідки.

- Пристосовуйте свою поведінку й манеру розмови до обставин.

- Запитання – дуже зручна форма наказу. Ставте запитання.

- Природа дала людині один язик і два вуха для того, щоб вона слухала інших удвічі більше, ніж сама говорить. Ввічливість обеззброює.

- Якщо ви потрапили в скрутну ситуацію – слухайте. А вислухавши, говоріть дуже коротко і стисло. Нападами та лайкою людей не переконаєте. Вимовляйте слово “ви” голосно, а слово “я” – пошепки. Якщо ви хочете зробити комусь зауваження щодо неякісно виконаної роботи, вживайте займенник “ми”. Сумніви й підозри висловлюйте обережно. Будьте тактовні. Спочатку зважте, чи нікого не образить те, що ви хочете сказати, а тоді вже говоріть.

- Якщо ви хочете зберегти щось у таємниці, не розголошуйте нікому це “по секрету”. Адже ви не покладаєтеся на інших більше, ніж на самого себе.

- Коли ваш співрозмовник роздратований, то краще помовчіть, щоб не дратувати його ще більше.

- Не поспішайте говорити про свої особисті справи, труднощі, хвороби тощо, зважте, чи цікавить це інших.

- У товаристві, яке поділилося на кілька самостійних груп, краще послухайте інших і помовчіть.

- Якщо ви недостатньо обізнані з питань, які обговорюються, дайте можливість говорити тим, хто добре знає справу.

- Промовчіть у ситуації, коли своєю розмовою ви могли б зрадити довірену вам таємницю.

- Якщо ви хочете скінчити розмову з надто балакучим співрозмовником, не давайте йому можливості для продовження розмови своїми зауваженнями та запитаннями.

- Не будьте надокучливими.

- Спілкуючись із людьми, які працюють на відповідальних посадах і дуже зайняті, намагайтеся говорити щонайстисліше і якомога коротше.

- Поганий настрій не переносьте від однієї розмови до іншої.

- У деяких випадках доцільно визначити позицію партнера за

допомогою запитання або зауваження, які ні до чого вас не зобов'язують.

- Для того, щоб позбутися нерішучості:

- використовуйте кожну нагоду, щоб потренуватися в мовленні: починайте із задалегідь підготовленої розповіді, спочатку в розмові з однією особою, у вузькому колі, а коли набудете впевненості – і в широкому;

- перед тим як говорити, кілька разів вдихніть і видихніть, говоріть не поспішаючи;

- спочатку подумайте, що ви хочете сказати і як це можна висловити якнайстиліше.

- Не говоріть багато, особливо коли йдеться про відповідальну розмову.

- У товаристві не намагайтеся переговорити всіх. Дайте й іншим можливість висловитися.

- Не повчайте інших і намагайтеся не справляти враження, ніби ви хочете повчати.

- Щоб не створити враження людини, що любить повчати, користуйтеся такими вступними словами: “Як усі ви добре знаєте...”, “Я, мабуть, не скажу вам нічого нового, якщо...”, “Я говорю вам те, що більшість знає, але в даному разі треба наголосити на тому, що...” і т. ін.

- Не говоріть надто багато про себе, не нарікайте на свої біди.

- Намагайтеся діяти незалежно від свого настрою.

- Думайте, чи не докучаєте ви своїм співрозмовникам зайвими подробицями?

- Не міняйте надто часто тему розмови.

- Під час обговорення якогось питання не відвертайте увагу від його суті й у своєму виступі послідовно пункт за пунктом дотримуйтеся її.

- Не говоріть з кимось про те, що інших присутніх не цікавить.

- Не будьте сварливим.

Мова без слів

- Навчіться розуміти мову без слів, обговорюючи якесь питання.

- Дотримуйтеся під час розмови відповідної дистанції щодо співрозмовника.

- Не піддавайтеся негативним емоціям, таким наприклад, як злість, ненависть, заздрість.
- Опануйте навички самовладання – не допускайте виникнення негативних емоцій, а позитивні виявляйте повною мірою.

Питання для самоконтролю

1. Які є форми спілкування?
2. Назвіть якості культури мови, що притаманні діалогу лікаря з пацієнтом та його родичами.
3. Які найважливіші принципи мовного спілкування?
4. Що таке “мовний етикет” та які його найголовніші вимоги?
5. Чого не можна допускати за правилами мовного етикету?
6. Що лежить в основі спілкування українського народу?
7. Які переваги і недоліки телефонної розмови порівняно з писемними засобами комунікації?

Практичні завдання

1. Прочитайте зразок діалогу. Складіть власні діалоги: “Лікар – пацієнт”, ”Лікар – родичі тяжкохворого”, ”Головний лікар – лікар”, ”Лікар – лікар”.

На прийомі у лікаря

- Добрий день, В’ячеславе Миколайовичу!
- Доброго здоров’я, Ігорє Михайловичу! Я радий Вас бачити. Як Ваше здоров’я?
- Дуже вдячний Вам за турботу.
- Проходьте, будь ласка. Прошу, сідайте.
- Лікарю, у мене є кілька запитань до Вас.
- Я уважно Вас слухаю.
- Я хочу отримати пораду фахівця щодо моїх ясен.
- Що трапилось?
- Останнім часом у мене сильно кровоточать ясна.
- Зрозуміло. Давайте я Вас огляну (оглядає).
- Ігорє Михайловичу, судячи з побаченого, у Вас запалення ясен. Це досить поширене явище у наш час.
- Перепрошую, Ви можете пояснити мені причину захворювання?

– Так. У Вашій ситуації причиною є зубні відкладення. Це досить поширене явище. Причиною є підвищений вміст солей у слині. При надлишковому їх вмісті в організмі в людини є схильність до утворення каменів у нирках, жовчному та сечовому міхурах. У порожнині рота воно проявляється у вигляді над'ясеневого і під'ясеневого каменю.

– Що ж мені робити?

– Я пропоную Вам ефективне лікування, а також раджу звернутись і до спеціалістів іншого профілю.

– Так, я згідний.

– Сьогодні я Вам видаю зубні відкладення і проведу бесіду із догляду за порожниною рота. Крім того, Ігорє Михайловичу, Я прописую Вам ліки. Їх обов'язково приймати за відповідною схемою. Якщо Ви чітко і ретельно будете дотримуватись порад і призначень, гарантую Вам одужання.

– Дякую, я зрозумів своє завдання.

– Ігорє Михайловичу, прошу прийти через десять днів.

– Дуже вдячний Вам за турботу. До зустрічі!

– До побачення.

2. Поміркуйте над питаннями і дайте на них відповіді:

• Які якості культури мови мають насамперед бути притаманними усній мові лікаря під час спілкування з пацієнтами та їх родичами?

• Які переваги і недоліки телефонної розмови у практиці роботи лікувальних закладів?

• Коли вдаються до телефонної розмови?

• Назвіть види нарад, характерні для лікувальних закладів.

Позааудиторні завдання

Складіть діалоги на такі теми:

– розмова лікаря з родичами пацієнта, якого виписують;

– розмова лікаря з пацієнтом перед операцією;

- розмова фармацевта з відвідувачем аптеки, який хоче придбати вітаміни;
- розмова чергового лікаря відділення з родичами хворого.

Повторюємо мовні норми

Кличний відмінок

1. Іменники I відміни (чоловічий та жіночий рід із закінченням **-а** (**-я**) у називному відмінку мають закінчення **-у** (на письмі **-ю**):
доно, матусю; твердої групи **-о**, **-е** (**-є**): Миколо, Маріє, земле, доле, людино.

2. Іменники II відміни незалежно від групи можуть мати закінчення **-у** (**-ю**) або **-е**: батьку, лікарю, професоре, пацієнте.

Поставте у формі кличного відмінка подані іменники:

- сестра –
- жінка –
- чоловік –
- пан –
- добродій –
- студент –

Творення імен по батькові

1. Чоловічі імена по батькові створюються додаванням до основи власних імен суфіксів **-ович-**, **-йович-**: Степан – Степанович, Василь – Васильович, Андрій – Андрійович.

2. Кілька чоловічих імен по батькові створюються за допомогою суфікса **-ич-**, **-іч-**: Кузьма – Кузьмич, Ілля – Ілліч.

3. Жіночі імена по батькові створюються додаванням до основи власних імен суфікса **-івн-**, **-івн-** і закінчення: Іван – Іванівна, Юрій – Юрійвна.

4. У родовому відмінку однини жіночі імена по батькові мають закінчення **-и**, а в давальному **-і**: Галини Юріївни – Галині Юріївні.

1. Утворіть чоловічі імена по батькові, поставте їх у кличний формі:
Дмитро (Костя)– _____
Валерій (В'ячеслав) – _____

Віталій (Андрій) – _____
Назар (Богдан) – _____
Святослав (Хома) – _____
Геннадій (Кузьма) – _____
Василь (Костя) – _____
Микола (Ілля) – _____
Ігор (Владислав) – _____

2. Утворіть жіночі імена по батькові, поставте їх у родовому та давальному відмінках:

Руслана (Юрій) – _____
Тамара (Андрій) – _____
Марія (Василь) – _____
Оксана (Валерій) – _____
Наталія (Дмитро) – _____
Олена (Ігор) – _____
Софія (Володимир) – _____
Надія (Анатолій) – _____
Ганна (Ілля) – _____

3. Користуючись формулами мовного етикету, напишіть звертання, вітання, побажання до поданих слів – імен по батькові:

лікар – _____
професор – _____
декан – _____
ректор – _____
студентка – _____
дівчина – _____
хлопець – _____
Іванна Миколаївна – _____
Григорій Дмитрович – _____
Валерій Павлович – _____
Анатолій Юхимович – _____
Світлана Михайлівна – _____

4. Додайте іменники у кличному відмінку:

Вітаю Вас із днем народження ... _____
Щиро бажаю Вам ... доброго здоров'я ! _____
Доброго дня, ... ! _____

Наголос

Норми наголосу усталились і зафіксовані у словниках. Наголошення – обов'язкова ознака слова в його природному усному вияві.

Запам'ятайте найважливіші правила наголошування:

1. В українській мові існує досить значна група власних імен (географічних назв) на **-щина, -чина**. У словах цього типу наголос ставиться: а) на корені (якщо він наголошений і в тому слові, від якого цей іменник утворений):

Київщина (бо Київ),
Полтавщина (бо Полтава),
Тернопільщина (бо Тернопіль);

б) на суфіксі (якщо він наголошений у слові, від якого походить іменник):

Васильківщина (бо Васильків),
Івано-Франківщина (бо Івано-Франківськ),
Донецьчина (бо Донецьк).

Дехто у цих іменниках наголошує звук **И** в суфіксі **-щин-**: Полтавщина, Київщина. Таке вживання є помилковим.

2. Віддієслівні іменники середнього роду на **-ання** наголошуються звичайно на тому складі, що й інфінітиви, від яких вони утворені:

читати – читання
писати – писання
завдати – завдання
обслуговувати – обслуговування.

Тому неправильним є наголошення типу читання, питання, завдання, що подекуди ще трапляється.

3. Правильним у сучасній українській літературній мові є наголошення кінцевого складу в дієсловах нести**И**, принести**И**, взяти**И**, пливати**И**, а також у всіх формах таких дієслів: везу**У**, везуть**У**, привезла**А**.

4. Слід запам'ятати:

- наголошення слова кварт**А**л;
- наголошення слів Украї**И**на, украї**И**нський, по-украї**И**нськи;
- наголошення таких іншомовних слів: мілім**Е**тр, децим**Е**тр, діал**О**г, монол**О**г, катал**О**г, некрол**О**г;
- наголошення однокореневих слів: різ**И**ця, п**Е**репис, плавк**И**й,

різкИЙ, прИріст, прИятель, серЕдина;

- числівники в українській мові наголошуються так: одинАдцять, чотирнАдцять, сімнАдцять, п'ятдесЯт, вісімдесЯт.

Як правильно наголошувати українські медичні терміни

Не можна вважати освіченою, інтелігентною людиною, яка не дбає про високий рівень своєї мовної культури. А одним із важливих її елементів є правильне наголошування слів.

В українській мові наголошені голосні характеризує передусім більша тривалість і виразний тембр, а часом і більша сила. Наголос служить засобом фонетичної організації слів: навколо наголошеного складу групуються ненаголошені. Кожне повнозначне слово має своє постійне наголошування, тобто наголос різномісний, вільний, тому що він може падати на будь-який склад (морфему) слова: вИпадок, навчАння, сантимЕтр, багаторазОвий. Щоб знати його місце в слові, треба знати саме це слово. Український наголос також рухомий, тобто він може пересуватися з одного складу на інший у різних формах того ж слова, наприклад: брат – братИ, робИти – роблЮ – рОбиш, писАти – пишУ – пИшеш.

Наголос в українській мові є додатковим засобом розрізнення слів і їх форм. Тільки за допомогою наголосу можна визначити лексичне значення слів у таких парах, як лІкарський і лікАрський (лІкарський – “який стосується лікаря і його діяльності”: лІкарський обхід, лІкарська консультація, лІкарська етика; лікАрський – “який стосується ліків”: лікАрські рослини, лікАрський препарат, лікАрська ягода); вИкористання і використАння (слово вИкористання вживають з відтінком закінченості дії: шприц одноразОвого вИкористання; слово викорИстання – з відтінком незакінченості дії: використання медтехніки), вІдомість і відОмість (відомість – це список, документ; відОмість – звістка, популярність), рефлЕкторний і рефлектОрний (рефлЕкторний – стосовно рефлектора; рефлектОрний – стосовно рефлексу), магістерський і магістЕрський (магістерський – це “пов’язаний з главою лицарського ордену”; магістЕрський – “пов’язаний з особою, що має вчений ступінь”).

У сучасній українській літературній мові існують єдині норми наголошування, які склалися насамперед на базі середньонаддніпрянських говорів, але значний вплив на процес нормування

наголосу мали й південно-західні говори. Дотримання і зміцнення норм наголошування є обов'язковим для всіх мовців.

У повсякденній мовній практиці трапляється чимало прикрих порушень цих норм. Це можна пояснити як правилом діалектної мови, так і недостатньою обізнаністю мовців із системою літературного наголосу. Виникали вади також у результаті тривалого побутування в нашому суспільстві російсько-української двомовності.

Деякі слова дуже часто вживають із помилковим наголосом. Наводимо низку таких слів із літературним наголосом.

Медтерміни: вИдужання, зАлоза, спИна, медакАмент, кИшка, борОдавка, кропивА, сЕча, сирОватка, щЕлепа, щИпці, покАзник, різнОвид, різкИй, кишковИй, паховИй, пахвИнний, пахвОВий, м'Язовий, джгутОВий, корИсний, тонкИй, сечовИй, спиртовИй, восковИй, черговИй, пологОВий, експЕртний, сітчАстий, гребінчАстий, перетинчАстий, решІтчатий, алкогОльний, істівНИЙ, скронЕвий, камфОровий, цілодобОВий, кістковИй, Очний, підлітковИй, пОристий, кульшовИй, клУбовий, проникНИЙ.

Загальноживані слова: навчАння, завдАння, запитАння, читАння, зібрАння, ненАвисть, ознАки, прИятель, серЕдина, кулінАрія, жалюзІ, п'янИця, мілімЕтр, децимЕтр, дозИметр, квартАл, ім'Я, мерЕжа, оптОВий, рИнковий, пільговИй, грошовИй, податковИй, судовИй, фаховИй, надросткОВий, близькИй, текстовИй, правопИсний, рукопИсний, урочИстий, прогУлянковий, незрУчний, одинАдцять, чотирнАдцять.

Акцентування слів іншомовного походження на 'рунті української мови в цілому відповідає наголошуванню слів тих мов, з яких вони запозичені.

Проте іноді слова запозичуються не прямим шляхом, а через мови-посередники, і в таких випадках мають наголос мови-посередника. Тому мовці, не знаючи шляху запозичення слова українською мовою, орієнтуючись тільки на знання латинської мови і деяких іноземних, не завжди можуть правильно визначити норму української літературної мови. Так, часто виникають труднощі у наголошуванні таких українських медичних термінів іншомовного походження: камфорА (запозичена з німецької чи італійської мови), диспансЕр (через посередництво російської та французької мов запозичено з англійської), бюлетЕнь (запозичено з французької мови через російську), парАліч,

розеОла, алкогОль, дозИметр, симптОм, епікрИз, фенОмен, ортодонтІя.

Окремо слід сказати про слова, запозичені з грецької і латинської мов або створені на їхній основі, які закінчуються на –ія. У більшості таких складних термінів в українській мові наголос падає на передостанній склад (-динамія: гіподинамія; -фонія: бронхофонія; -таксія: атаксія; -факія: кератофакія; -пенія: лейкопенія; -пепсія: диспепсія; -клязія: краніоклязія; -скопія: ларингоскопія та ін.), у деяких – на третій склад з кінця слова (-графія: флюорографія, рентгенографія, агрАфія; -метрія: краніометрія, дозиметрія, -манія: наркоманія; -педія: логопедія, ортопедія, мізопедія; -фобія: агрофобія; -патія: психопатія, гіперпатія; -базія: абазія; -версія: ретроверсія; -гамія: полігамія; -гезія: аналгезія; -гнозія: агнозія, фармакогнозія; -корія: анізокорія; -маляція: остеомалія; -мегалія: акромегалія; -номія: гомономія; -стазія: астазія; -сфіксія; -типія: стереотипія; -топія: гетеротопія; -фагія: афагія, аерофагія; -цепція: ієнтероцепція). Прості слова-терміни на –ія наголошуються так: ветеринарія, епілепсія, асиметрія, фармація, амнезія. У наголошуванні таких слів часто припускаються помилок.

Як бачите, наголосова система української мови досить складна. Певним закономірностям наголошування підпорядковуються не всі слова та їхні форми. Тому якщо виникають сумніви щодо наголосу окремого слова, треба звертатися за довідкою до таких словників: “Українська літературна вимова і наголос” (К., 1973), “Орфографічний словник української мови (К., 1994), “Російсько-український словник наукової термінології. Біологія. Хімія. Медицина” (К., 1996).

Отже, вдосконалюйтесь у володінні усною формою літературної мови, засвоюйте нормативний наголос і не забувайте, що саме мову лікаря беруть собі за зразок пацієнти, їхні родичі, інші люди, з якими йому доводиться спілкуватися.

В.Я. Юкало, старший викл. кафедри іноземних мов та суспільних наук Тернопільського державного медичного університету ім. І.Я. Горбачевського

Як ми говоримо

Неправильно

Повезло
Бувший
Самий цікавий
Не хватає
Співставляти
Щодня
На протязі дня
На слідуючий день
Принести вред
Приносити неприємності
З точки зору
По традиції
В якійсь мірі
Втрачати свідомість

Правильно

Поталанило, пощастило
Колишній
Найцікавіший
Не вистачає, бракує
Порівнювати
Щоденно, повсякденно
Протягом дня
Наступного дня
Завдати шкоди
Завдавати прикростей
З погляду
За традицією
Якоюсь мірою
Умлівати, непритомніти

Джерела інформації

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990.–232 с.
2. Коваль А.П. Культура ділового мовлення: Писемне та усне ділове спілкування. – К.: Вища школа, 1982.– 288 с.
3. Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика: Пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю. – К.: Вежа, 1994.– 240 с.

Тема №6

ПУБЛІЧНИЙ ВИСТУП І КУЛЬТУРА МОВИ

*Слово – це найтонший різець,
здатний доторкнутися до найніжнішої
рисочки людського характеру.
Вміти користуватися ним –
велике мистецтво. Словом можна
створити красу душі, а можна й спотворити її.*
Василь Сухомлинський

Публічний виступ як форма пропаганди знань. Види УПВ

Переконливе, пристрасне слово – дійовий засіб пропаганди медичних знань, спрямований на формування здорового способу життя, санітарної активності населення.

Немає науки, яка навчила б добре бачити або чути, але є наука, що може навчити говорити – це виразне читання, а ширше – виразне мовлення, риторика. Риторика, як і кожна наука, оперує своєю термінологією, має свій предмет – усне мовлення.

Щоб навчитися правильно і гарно говорити, потрібні три основні передумови, а саме: володіти технікою мовлення, знати головні психологічні засади стосунків між людьми і – щонайголовніше – мати що сказати.

Усне спілкування поділяється на публічне та приватне. Особливим різновидом усного спілкування є публічний виступ.

Публічний виступ – це громадський, суспільний, гласний, приватний виступ перед аудиторією.

Живе слово, особистий приклад лікаря – величезна сила. Поведінка оратора, його мова, жести, вираз обличчя – усе це взірць для слухачів. Мистецтво слова – це перевірений спосіб впливу на маси.

Є такі види публічних виступів:

- інформативні;
- переконливі;
- розважальні.

Інформативні – це виступи, які несуть певну інформацію

слухачам і використовуються переважно в науковому стилі.

Жанри інформативних виступів:

- лекція;
- доповідь;
- промова;
- реферат.

Розважальні – це виступи сатириків, гумористів.

Залежно від змісту, призначення, способу проголошення, обставин мовлення публічні виступи бувають таких жанрів: бесіда, доповідь, промова, лекція, репортаж, виступ на медичній раді, консиліумі і т. д.

Бесіда – це агітаційний виступ, що проводиться з невеликою кількістю учасників. У бесіді викладаються найголовніші положення теми, даються відповіді на запитання.

Бесіда може проводитись лікарем чи середнім медперсоналом у палаті, кабінеті під час прийому, індивідуально з пацієнтом під час зустрічі.

Доповідь – це публічний виступ, який містить виклад певних фактів, питань із значною кількістю інформації, що є предметом обговорення.

Доповідь виголошується:

- керівником підрозділу;
- головним лікарем.

Промова – це виступ на мітингах, масових зборах на честь певної події, ювілею.

Промови бувають:

- мітингові;
- агітаційні;
- ювілейні.

Мітингова промова присвячена злободенній проблемі.

Агітаційна промова спрямована на роз'яснення, з'ясування певних питань.

Ювілейна промова присвячена певній даті, ювілеєві людини чи установи, підприємства.

Лекція – вид публічного виступу, що має інформативний характер і є формою проголошення наукових знань. Здебільшого для читання лекції пропонується велика аудиторія.

За своїм змістом лекції надзвичайно різноманітні, мають і дещо спільне: усі вони – види публічного мовлення, несуть слухачам певну суму знань і є процесом живого спілкування між промовцем і слухачами.

Репортаж – це жива розповідь очевидця про якусь подію суспільного життя. Темою репортажу може бути політична чи виробнича подія, спортивні, культурні заходи.

Підготовка і реалізація усного публічного виступу

Публічний виступ повинен бути побудований за такими пунктами:

1. Зачин.
2. Основна частина (виклад).
3. Висновок.

Для публічного виступу важливе значення має індивідуальний стиль, у якому проявляється характер, світогляд, ерудиція, мовні здібності людини. Індивідуальний стиль з'являється тоді, коли людина часто користується публічним мовленням і постійно працює над його удосконаленням, уникає “чужих слів”.

Отже, успіх публічного виступу значною мірою залежить від наявності чи відсутності у промовця індивідуального стилю мовлення.

Та навіть добре вироблений індивідуальний стиль не звільняє людину від ретельної підготовки до публічного виступу.

Тому перед тим, як виступати перед аудиторією, потрібно підготуватися. Є така методика підготовки до публічного виступу:

1. Добре продумати тему.
2. Підібрати літературу.
3. Скласти план.
4. Виписати цитати чи окремі висловлювання.
5. Підготувати увесь матеріал.

До виступу людина готується все своє життя: регулярно читає й обдумує прочитане, випишує те, що її зацікавило, добирає потрібний матеріал, занотовує випадки з лікарської практики та ін.

Досвідчений оратор починає підготовку з конкретизації теми виступу, встановлення кола питань, які вона має охоплювати, виділяє принципові проблеми.

Звичайно для всіх видів публічних виступів однаково актуальними залишаються такі джерела підготовки:

1. Енциклопедичні та галузеві термінологічні словники, які дають змогу перевірити точність вживання терміна, поновити в пам'яті якісь події, факти, положення.

2. Тлумачні словники, словники наголосів, словники крилатих слів (вони розкривають зміст та походження слів і цілих висловів).

3. Медичні атласи.

4. Медичні газети, журнали, спеціальні наукові праці та ін.

Одним із найпростіших, але й найефективніших джерел поповнення запасу ілюстративного матеріалу для виступів є вирізки з медичних газет, журналів, рентгензнімки, фотознімки.

Є й інші вимоги до публічного виступу:

1. Логічна послідовність викладу.

2. Конструкція речень не повинна бути складною.

3. Не перенасичувати цитатами та цифрами матеріал.

4. Дотримуватися точності висловлювання, стежити за мовою, тому що звертання до великої аудиторії створює атмосферу офіційності й особливої відповідальності за сказане.

Порушення мовних норм, вади вимови, вживання суржикових слів, висловлювань, неправильне наголошення – все це погіршує сприймання змісту публічного виступу, знижує авторитет промовця.

Для того, щоб вас уважно слухали, необхідно завжди мати у запасі щось нове, розповідати цікаво, захоплююче.

Щоб навчитись добре, змістовно говорити, необхідно постійно збагачувати свої знання та досвід, удосконалювати освіту, всебічно розвивати свою особистість.

Людина, що вміє правильно й гарно говорити, легко встановлює стосунки зі своїми близькими, з іншими людьми довкола себе.

У медичних закладах найпоширенішою формою є виступ на засіданнях медичної ради та консилиумах.

Композиція виступу. Кожен виступ, незалежно від свого жанру (доповідь, лекція, бесіда), повинен підпорядковуватись логічним законам, які відображають об'єктивні закони існування навколишнього світу. У зв'язку з цим логічність викладу є необхід-

ною умовою точного повідомлення про будь-який факт.

В основі викладу повинна бути не хронологічна, а логічна послідовність, яка б відповідала внутрішній структурі, логіці того, про що говориться.

Доказ – це логічна ідея, в процесі якої істинність певної думки об'рунтовується з допомогою інших думок, вірогідність яких доведена практикою. Найбільш правдивий і незаперечний доказ – це сукупність фактів, які об'рунтовують тезу, особливо якщо ці факти нові, свіжі, невідомі слухачам, якщо вони водночас і достатньо вірогідні, щоб не потребували додаткового об'рунтування.

Якщо тема виступу складна, багатопланова, обсяг матеріалу великий, простіше викладати його від часткового до загального.

Початок виступу, як правило, не придумується, а береться в готовому вигляді з арсеналу наявних ораторських прийомів. Якщо такий початок вашого виступу буде нерівним, розмитим, аудиторія відразу відчує, що виступаючий просто не в змозі заволодіти увагою слухачів. Слухачі перестануть цікавитись не лише вами, а й темою вашого виступу.

Застосовуйте все, що вас оточує. Використайте ваш особистий досвід, згадайте, що ви читали; згадайте висловлювання своїх друзів. Ви можете скористатись матеріалом, який щодня дає нам телебачення.

З чого можна почати?

1. Цитата знаменитої людини.
2. Пропозиція, яка вражає своєю незвичайністю.
3. Історія, яка негайно викличе співчуття слухачів.
4. Посилання на новий чи відомий усім твір.
5. Розповідь з власного життя.
6. Риторичне запитання.
7. Історичний епізод.
8. Захоплююча пригода з минулого чи з теперішнього.

Публічний виступ супроводжується інтонацією, мімікою, жестами.

У поняття *інтонація* входить сила та висота голосу, темп мовлення, паузи, тембр голосу.

Важливу роль в усному спілкуванні відіграє *пауза*. Вона використовується на початку промови, щоб зібратися з думками промовцеві, а слухачам – настроїтись на оратора, на сприймання виступу.

Міміка, жести – це важливі засоби для піднесення чи пом'якшення сказаного, емоційного впливу на слухачів, але зловживати ними не слід.

При публічному виступі потрібно вміло користуватись жестикуляцією. Жести, як засіб передачі думки, виникли звичайно давніше, ніж слово, і донині вони є одним із важливих інструментів людського спілкування.

Багато молодих ораторів не знають, що робити зі своїми руками, як перетворити їх зі сковуючого, заважаючого елемента поведінки перед аудиторією в елемент допоміжний.

Для того, щоб руки не шкодили, а допомагали виступаючому, можна скористатись такими порадами.

По-перше, не робіть руками різких рухів і не дозволяйте собі крутити під час виступу в руках ключі чи монети. Люди подумають, що гроші все-таки краще рахувати вдома й інтерес до вас буде втрачений.

По-друге, не тримайте рук у кишенях, бо це не свідчить про добрі манери. До того ж, тримаючи руки в кишенях, ви не зможете навчитись користуватись ними. З допомогою рук можна добре показати розміри предмета, вказати на щось, підкреслити важливість висловленого. Руки можна ефективно використовувати для створення образів своїх ідей.

По-третє, близько 90 процентів жестів потрібно робити вище пояса. Жести, зроблені руками нижче пояса, часто мають значення невпевненості, розгубленості. Лікті не повинні знаходитись ближче трьох сантиметрів від корпусу, бо менша відстань буде символізувати незначність і слабкість вашого авторитету. При жестикуляції пальці рук повинні займати таке положення, начебто ви тримаєте яблуко. Невизначене, розслаблене положення долонь буде говорити про відсутність сили і здатності вести за собою, і, нарешті, обов'язково потрібно жестикулювати обома руками, але не зловживати цим.

Потрібно звернути увагу на темп мовлення і тембр голосу. У різних

людей він неоднаковий. Оратор повинен вибрати такий темп мовлення і тембр, висоту голосу, щоб не викликати роздратування у слухачів. Потрібно говорити жваво, темпераментно, дотримуючись міри, бути тактовним і ввічливим. Найголовніше у публічному виступі, щоб інтонація, міміка, жести, вся сукупність виражальних засобів мови свідчила про правдивість і переконливість думок та почуттів оратора.

Виступ перед аудиторією досягає своєї мети лише в тому разі, коли до нього ретельно підготуватися.

Підготовка публічного виступу починається із складання плану майбутньої промови, чіткого формулювання теми виступу і основних його положень, які необхідно донести слухачам.

Вступ повинен бути яскравим, коротким, точним, таким, щоб привернути увагу слухачів, викликати інтерес до промовця і до того, що він говорить, викликати бажання аудиторії слухати.

Виклад матеріалу повинен бути аргументованим, зрозумілим, цікавим. Ось кілька правил того, як привернути увагу слухачів.

1. “Розбудіть” своїх слухачів, вирвіть їх із туману повсякденності.

2. Зацікавте слухачів. Примусьте їх податися вперед на своїй місцях. Покажіть із самого початку, що ваша промова не буде схожою ні на що, раніше почуте, буде відрізнятися свіжістю, яскравістю, образністю.

3. Слухачі повинні погодитися слухати вас. Дайте зрозуміти, що ті факти, які ви збираєтесь запропонувати, легко зрозумілі й цікаві.

Після того, як ви заволоділи увагою слухачів, слід розвинути свій перший успіх і закріпити його.

Ніколи не стане добрим промовцем той, хто виходить на трибуну, не підготувавши перед тим основи свого виступу. Він повинен чітко уявляти, що треба сказати у вступі, що в головній частині, а що наприкінці свого виступу. Ретельна підготовка забезпечить успіх вашого публічного виступу. Це надасть вам упевненості, віри в свої сили. Ви будете значно менше хвилюватися, якщо усвідомлюватимете, що добре підготували текст виступу.

При підготовці остаточного варіанту публічного виступу треба звернути увагу на такі питання:

1. Чи сприятиме форма виступу встановленню контакту зі слухачами?

2. Чи приверне їхню увагу початок виступу?
 3. Чи довели ви до відома слухачів, як поділено тему виступу на окремі питання?
 4. Чи об'єднали окремі абзаци в думки переходами, які допомагають слухачам краще орієнтуватися в матеріалі виступу?
 5. Чи супроводжуються основні думки та положення аргументами, прикладами, порівняннями тощо?
 6. Чи замінили, де можна, неособові займенники особовими, такими, як: “я, ми, ви, нас” і т.д.?
 7. Можливо, варто замінити абстрактні поняття конкретними, а загальні вирази – влучними термінами?
 8. Чи узагальнені наприкінці виступу основні думки й положення і підбито підсумки, які з них випливають?
 9. Чи досить виразно сформульовані прикінцеві речення виступу? Чи відповідають вони його спрямованості?
- Запам'ятайте, що здебільшого промовець зацікавлює слухачів не лише змістом свого виступу, а й викладом.

Закони риторики і усний публічний виступ

Успішний виступ перед широким загалом – це найвищий рівень ораторського мистецтва. Щоб оволодіти цим мистецтвом, треба знати закони риторики (красномовства), цілої науки, що виникла ще в V столітті до нашої ери. Коротко зупинимось на характеристичні риторичних законів.

Перший закон (концептуальний) формує й розвиває в людини вміння всебічно аналізувати предмет дослідження і вибудовувати систему знань про нього (задум і концепцію).

Другий закон (закон моделювання аудиторії) формує і розвиває в людини вміння вивчати в системі три групи ознак, які визначають “портрет” будь-якої аудиторії:

- соціально-демографічні;
- соціально-психологічні;
- індивідуально-особистісні.

Третій закон (стратегічний) формує й розвиває в людини вміння розробляти програму діяльності на основі створеної концепції з урахуванням психологічного портрета аудиторії:

- визначення цільової установки діяльності (навіщо?);
- виявлення та розв'язання суперечностей у досліджуваних проблемах;
- формулювання тези (головної думки, власної позиції).

Четвертий закон (тактичний) формує й розвиває в людини вміння працювати з фактами та аргументами, а також активізувати мисленнєву діяльність співрозмовника (аудиторії), тобто створювати атмосферу інтелектуальної та емоційної співтворчості.

П'ятий закон (мовленнєвий) формує і розвиває в людини вміння володіти мовленням (одягати свою думку в дієву словесну форму).

Шостий закон (закон ефективної комунікації) формує і розвиває в людини вміння встановлювати, зберігати й закріплювати вміння рефлектувати (виявляти й аналізувати висновки з помилок і нарощувати цінний життєвий досвід) і оцінювати діяльність інших, тобто визначатися, як допомогти іншому ефективніше здійснювати його діяльність, а також як навчитися вбирати в себе цінний досвід іншого).

Оратор повинен дотримуватися цілого ряду вимог, пов'язаних із його поведінкою: природність; доброзичливість; теплота в ставленні до слухачів; повага до них; зосередженість; серйозність оратора; глибоке внутрішнє переконання.

Переконливість – одна з найважливіших якостей виступу. Вона має вирішальний вплив на слухачів, бо формує їх світогляд. Переконливими вважають виступи зрозумілі, такі, що не викликають сумнівів. Для досягнення переконливості та доказовості виступу необхідно, щоб він був несуперечливим, послідовним і аргументованим. Переконливість виступу залежить також від уміння користуватися посиланнями на думку авторитетів у цій галузі, порівняннями, аналогіями.

До мови справжнього оратора ставляться такі вимоги:

1. Точність формулювань – це суворі відповідність між словом і тим поняттям, яке цим словом позначається, щоб досягти такої відповідності, потрібно добре знати значення слова.

2. Стислість, небагатослівність (стислим вважають мовлення, в якому немає слів, не викликаних безпосередньою потребою висловлення).

3. Доречність (при цьому враховується як мета мовлення, так і умови спілкування: час, місце, склад слухачів, тема).

4. Доступність, зрозумілість (мовлення, яке не має труднощів у розумінні змісту, вважається доступним).

5. Виразність (це риса мови емоційної, де слова, крім понятійної інформації, несуть у собі ще й чуттєву інформацію, виражають почуття і переживання мовця).

6. Своєрідність, оригінальність (своєрідність у мові проявляється в умінні користуватися образами, порівняннями, по-своєму добирати епітети, іноказання).

7. Краса мови (почуття краси, естетичного задоволення викликає лише мова досконала, бездоганна).

Цікаво знати

ІРЖІ ТОМАН

На першому місці – слухачі

• Здатність постійно думати про слухачів й уміння відчути себе на їх місці – одна з найважливіших передумов успіху промовця.

• Встановіть контакт зі слухачами на самому початку, інакше ви не зможете ані донести до них свої погляди, ані зацікавити їх своєю промовою.

• Протягом виступу стежте за реакцією слухачів.

• Не вживайте надто довгих речень, чергуйте їх із короткими.

• Не говоріть безособово, не зловживайте третьою особою.

• Не перевантажуйте свою мову абстрактними поняттями.

• Епічна широчінь шкодить, зайві подробиці затіняють головну проблему. Надмірна стислість також має свої недоліки. Важливі думки треба висвітлювати детальніше, наводячи яскраві приклади, порівняння тощо.

• Зацікавленість слухачів ви збудите тоді, коли:

– говоритимете про те, що стосується їх безпосередньо;

– узгодите виклад матеріалу з рівнем знань слухачів;

– поставите запитання, на яке самі ж і відповісте;

– наведете захоплюючі факти;

– висунете якусь неймовірну гіпотезу.

- Дуже важливо знати ставлення слухачів до вашої особи як лектора, а також до теми виступу.
- Пам'ятайте, що на слухачів впливає і середовище: грюкіт, холод, спека, незручні крісла тощо.
- Заохочуйте слухачів до дискусії.
- Будьте тактовними: дякуйте за кожне зауваження, навіть тоді, коли ви з ним не згодні.
- Не соромтеся своєї схвильованості: адже байдужому промовцеві ніколи не вдасться схвилювати слухачів своїм виступом.

Як привернути й утримати увагу слухачів

- Увагу слухачів можна привернути насамперед розповіддю про щось нове й цікаве, незвичайне, гідне подиву.
- Виступаючи перед великою кількістю слухачів, інтереси яких не збігаються, намагайтеся говорити на більш загальні теми.
- Увагу слухачів можна привернути, якщо розповісти їм щось таке, що невідоме для широкого загалу.
- Увага слухачів підвищується, якщо в товаристві починається дискусія навколо якоїсь проблеми.
- Гарний стиль висловлювання у поєднанні з відповідними прикладами також привертає увагу слухачів.

Підготовка виступу

- Якщо у вас немає лекторського досвіду, напишіть повний текст виступу і кілька разів прочитайте його. Після такої попередньої підготовки вам доведеться заглядати в рукопис лише вряди-годи.
- Якщо ж ви досвідчений лектор, досить приготувати нотатки.
- Виберіть тему і пристосуйте свій виступ до категорії слухачів, перед якими вам доведеться говорити.
- Вчасно дізнайтеся про склад аудиторії слухачів – це допоможе вам підготувати свій виступ з урахуванням її віку, освіти та кваліфікації.
- Готуючись до виступу, подумайте, що слухач хоче від вас почути, які проблеми хвилюють його, що він уже знає з цих питань, врахуйте його загальноосвітній рівень.
- Дуже важливо вибрати вдалу назву лекції. Конкретні назви набагато привабливіші, ніж загальні.

- Насамперед з'ясуйте для себе мету свого виступу: ви хочете поінформувати слухачів про щось чи переконати їх у чомусь, спонукати до якоїсь дії чи розважити?

- Розкладіть на столі всі записи та інформаційні матеріали; ті, що не відповідають темі лекції, вилучіть, а решту згрупуйте відповідно до її плану.

- Виявіть прогалини в інформаційних матеріалах і заповніть їх, відшукавши відповідну літературу та поговоривши з фахівцями. Незалежно від того, чи ви пишете повний текст виступу, чи лише робите нотатки, треба скласти основу виступу – короткий план. Опрацьовуючи його, відбираючи потрібну інформацію, особливу увагу зверніть на форму викладу.

- Початок виступу має дуже велике значення; від нього залежить:
 - чи подолає промовець хвилювання, заспокоїться й набуде впевненості у своїх силах;

- чи зуміє встановити контакт зі слухачами;

- чи зацікавить слухачів і приверне їхню увагу;

- чи зуміє стисло висвітлити тему виступу, визначивши основні питання.

- Промовець може розвинути думки у своєму виступі по-різному, а саме:

- пояснити;

- описати;

- розповісти;

- довести.

- Найменш цікавою формою викладу є опис, найцікавішою – розповідь.

- Закінчення виступу, як правило, складається з двох частин: узагальнення головних думок і підбиття підсумків.

- Завжди намагайтеся закінчити лекцію вчасно, не затягуйте її.

- Нотатки робіть на аркушах однакового формату – з одного боку через рядок або два. З лівого боку залишіть поля для окремих позначок, а також для визначення часу, який має минути від початку виступу.

Стиль і мовний рівень виступу

- Мова повинна бути ясною й зрозумілою.

- Намагайтеся розширити свій словниковий запас.
- Читайте книги про культуру і стиль мови.

Виклад

- Самого висловлення думок замало. Думки треба донести до слухачів. Вживайте для цього метафори, афоризми, прислів'я й цитати.
- Різні незвичайні пригоди і випадки дуже поживляють виступ.
- Незнайомі, незрозумілі для слухачів терміни, а також абстрактні поняття треба визначити або пояснити. Користуйтеся для цього діаграмами і графіками.
- Один із найдійовіших засобів поживлення уваги слухачів – риторичні запитання під час виступу.
- Гумор та дотепи доцільно використовувати за умови, якщо ви вмієте бути дотепним і якщо дотеп неущипливий.

Виступ

- Лектор-початківець повинен запам'ятати текст виступу в процесі кількаразового його повторення.
- Коли треба заглянути в рукопис лекції або виступу, опустіть очі, але голову не нахилийте.
- Намагаючись запам'ятати текст, зосереджуйтеся передусім на змісті, а не на стилі.
- Не бійтеся дивитися прямо на слухачів.
- Якщо ви сумлінно підготуєте виступ, то впевнитесь у своїх силах і таким чином відвернете одну з причин хвилювання.
- Під час виступу контролюйте своє дихання і говоріть повільно, особливо спочатку.
- Перед початком виступу розслабтеся.
- За кафедрою займіть зручну позу, огляньте слухачів, але говорити не поспішайте. Відтак глибоко вдихніть і в повільному темпі починайте говорити.
- Після закінчення промови не виказуйте, що вам стало легко після того, як виступ уже позаду.
- Будь-які рухи, пози, жести й міміка виправдані лише в тому разі, коли вони не притягують надмірної уваги слухачів.
- Жести мають бути скупими щодо кількості та широти. Стежте

за тим, щоб:

- жести були природними, а не штучними;
- кожен жест мав певне значення;
- промова не починалася і не закінчувалася несподіваним жестом;
- жести узгоджувалися з рухами всього тіла;
- жестикулювати саме тоді, коли треба наголосити на значенні усного слова.

- Силу голосу пристосовуйте до акустики і розмірів приміщення.

- Користуючись підсилювальними пристроями, говоріть у мікрофон, а не повз нього.

- Якщо доводиться відійти від мікрофона до дошки, говоріть голосніше. Не говоріть, коли пишете на дошці, тобто коли ви стоїте до слухачів спиною.

- Якщо доводиться долати труднощі, пов'язані з поганою акустикою, шумом у приміщенні, гуркотом, що долинає знадвору, та іншими перешкодами, то:

- артикулюйте дуже ретельно;
- говоріть повільніше і робіть паузи;
- говоріть короткими реченнями;
- супроводжуйте свої слова жестикуляцією й мімікою більшою мірою, ніж звичайно.

- Бережіть голос за кілька днів перед виступом. Уникайте куріння або перебування в накурених приміщеннях, пиття холодних напоїв, довгих прогулянок та розмов на морозі, голосних вигуків під час спортивних змагань тощо.

- Дружелюбний тон допоможе завоювати прихильність слухачів.

- Не припускайтеся менторського тону і не моралізуйте.

- Застосування того чи іншого тону залежить від характеру промови.

- Якщо хочете наголосити на якійсь думці, це можна зробити кількома способами:

- перш ніж висловити її, помовчіть якусь хвилю, а потім уже говоріть;

- підсильте свій голос або стиште його;

- уповільніть виклад і наголосіть на кожному окремому слові в реченні;

- доповніть усне слово жестом і мімікою;

- змініть тон голосу;
- повторіть важливе слово або речення.
- Не бійтеся робити паузи, навіть якщо у вас немає лекторського досвіду. Намагайтеся не заповнювати паузи різними звуками, як “е-е-е...”, “ну” та ін.
- Швидкості реакції можна навчитися, якщо виконувати такі дві умови:
 - виховувати впевненість у своїх силах;
 - вчитися заздалегідь уявляти різні ситуації і знаходити способи правильної реакції на них.

Пропонуємо вам за допомогою опитувальної анкети професора Р. Ніхольса перевірити себе і визначити, вмієте ви слухати чи ні:

1. Кажуть, що людина думає в чотири рази швидше, ніж другий говорить. Чи знаходите ви зайвий час, щоб думати ще про щось інше, крім того, що чуєте?
2. Чи викликають у вас окремі слова, фрази та думки того, хто говорить, упередження проти нього?
3. Якщо вас дивує щось із того, про що вам розповідає інша людина, то чи перебиваєте ви її?
4. Коли ви відчуваєте, що зрозуміння певних обставин вимагає великого напруження, то чи не намагаєтеся уникнути вислуховування всього того?
5. Чи думаєте ви про щось інше, якщо вважаєте, що той, хто говорить, не скаже нічого цікавого?
6. Чи можете ви із зовнішнього вигляду і стилю викладу мовця вирішити, що його не варто слухати?
7. Коли хтось з вами говорить, чи удаєте ви, ніби слухаєте, тоді як насправді не звертаєте на нього ніякої уваги?
8. Якщо ви слухаєте когось, чи не відвертає вашої уваги оточення?

Якщо на всі запитання ви дасте негативну відповідь, це означає, що ви дуже уважний слухач. А кожне “так” говорить про те, що, слухаючи іншого, ви не дуже уважні і потайки думали про щось своє.

Про красномовство жартома

У. Б. ВІН (США)

Як не слухати оратора

Жоден оратор, хоч би якою була його енергія, не має шансів перемогти сонливість слухачів. Кожен знає, що сон під час довгого виступу є значно глибшим, ніж стан гіпнотичного заціпеніння, відомий під назвою “напівдрімота”. Після такого сну ви прокидаєтесь посвіжілим. Ви добре відпочили. Ви твердо знаєте, що вечір не минув марно. Не багато хто з нас має мужність спати відкрито й чесно під час офіційної промови. Після ретельного дослідження цього питання я можу вивести на розгляд читача декілька оригінальних методів, які досі не друкувалися.

Сядьте в крісло якомога глибше, голову схиліть дещо вперед (це звільнює язик, він висить вільно, не утруднюючи дихання). Гучне хропіння виводить із себе навіть найсмирненнішого оратора, тому головне – уникайте хропіння, всі дихальні шляхи повинні бути вільними. Важко дати чіткі інструкції для збереження у сні рівноваги. Але щоб голова не теліпалася з боку у бік, влаштуйте їй з двох рук і тулуба міцну опору у формі триноги – ще Архімед знав, що це дуже стійкий прилад. Тим часом зменшується ризик падіння на підлогу (адже вилазити з-під стола звичайно доводиться під час досить неприємного пожвавлення публіки). Так у вас і голова не впаде на груди, і щелепа не відвалиться. Заплющені очі слід ховати в долонях, при цьому пальці повинні стискати лоба у зморшки. Це справляє враження напруженої роботи думки й дещо спантеличує оратора. Можливі вигуки під час жахів, але на цей ризик доводиться йти. Прокидайтеся повільно, огляньтеся і не починайте аплодувати відразу. Це може виявитися недоречним. Краще почекайте, доки вас збудять заключні оплески.

В. ЖИЛІНСЧКАЙТЕ (ЛИТВА)

Поради промовцю

Виступ починається не зі слів, а з жестів. Надзвичайно важливо, якими рухами ви розкладете перед собою папірці, витягнете окуляри, відкинете з лоба пасмо волосся. Прийнятні лише такі рухи, які не видадуть, що у вас тремтять руки або по спині стікає піт. Не радимо

навалюватися ліктями на край трибуни – можуть подумати, що ви не тримаєтесь на ногах. Рекомендується все, що свідчить про те, що ви і трибуна – не два автономних механізми, а єдине ціле, певний трибунотавр. Тому має сенс зняти з руки й покласти на попід трибуни годинник: створюється враження, начебто ви лише переклали їх з однієї ділянки тіла на іншу.

Не слід виступати без папірця, говорити цікаво, і – особливо важливо! – дотепно. Така промова може образити того, хто завжди говорить серйозно і лише по завчасно написаному. Ідеальну золоту середину намацали тут деякі оратори в окулярах: першу частину фрази вони вимовляють, витріщившись крізь окуляри у свої записи, а другу – знявши окуляри і дивлячись у зал. Уявляєте, скільки разів доводиться їм класти на носа й знімати окуляри? Сам Чарлі Чаплін не наздогнав би їх. Через ці маніпуляції з окулярами неможливо вловити, про що йдеться, зате у слухачів створюється таке п'янке відчуття діяльності, що коли виникає потреба в енергійному керівникові, ораторів в окулярах згадують у першу чергу.

Ораторам, які не мають окулярів, пропонується такий рецепт: час від часу, пробігши очима текст наступної фрази, підвести очі на зал, задумливо зморщити лоба й вимовити цю фразу як свіжу думку, яка тільки-но прийшла в голову. Однак не забудьте при цьому втикнути палець у кінець фрази, бо якщо, відшукуючи продовження промови, ви надовго замовкнете – весь ефект “свіжої думки” вилетить у трубу.

Нехай зрідка, але іноді все-таки трапляється, що оратор не може раптом знайти одного листочка підготовленої промови, або переконується, що захопив із собою не той текст. Особливо прикро, коли ці відкриття він робить на очах слухачів, які із завмерлими від щастя серцями стежать за тим, як він розгублено нишпорить по кишенях, і все на світі готові віддати, аби цей сеанс продовжувався до безкінечності. Що тут робити? Спокійно розведіть руками і оголовіть, що на зниклому листочку було виписано дуже багато нових і дуже точних даних, які напам'ять могла б відтворити хіба що електронна машина; говорити ж, не оперуючи дуже новими і дуже точними даними, звичайно, не важко, але чи варто?..

Якщо біля вас поставили склянку з водою, то відпити можна не більше двох разів. Вже краще обірвати свою промову на півслові і

мов нічого не було піти на своє місце, ніж присмокуватися до склянки. Іноді така несподівана кінцівка може заінтригувати і навіть стурбувати декого, викликати підозру, що вам відомо щось надзвичайно важливе, про що ви, однак, не бажаєте сказати голосно.

Якщо ви помічаєте, що публіка вас не слухає, дрімає, нудьгує, однак утримується від голосних розмов між собою,— значить промова ваша пливе правильним руслом. Інша річ, якщо слухачі галасують, позіхають, не прикриваючи рота, й вигадують різні ігри. У цьому випадку рекомендується обвести поглядом зал і сказати: “З цього приводу, друзі мої, згадався мені один дуже смішний анекдот”. Зал миттєво насторожується, і ви отримуєте можливість закінчити свій виступ, оточений такою щирою увагою, яка й насправді варта вдячності. Якщо ж вам потім дорікнуть, куди ж, мовляв, зник той анекдот, то ви холоднокрівно поясніть, що його ви тільки згадали, але зовсім не обіцяли розповісти...

І головне: трибуну слід залишати з упевненістю, що ви не бовкнули щось таке, чого говорити було не треба. Цю впевненість не можна змішувати з відчуттям того, що було сказане усе, про що слід було сказати. Якщо вдуматися, то ці два почуття розділяє безодня.

К. ТУХОЛЬСЬКИЙ (НІМЕЧЧИНА)

Поради хорошому оратору

Головні речення. Головні речення. Головні речення.

Ясний план у голові – і якомога менше на папері. Факти або звернення до почуттів. Праща або арфа. Оратор – не енциклопедія. Енциклопедія є у людей вдома.

Один і той самий голос втомлює. Говори не більше сорока хвилин. Не шукай ефектів, які не ведуть до головної мети. Трибуна безжальна: людина на ній більше оголена, ніж на пляжі.

Пам’ятай: чим коротша промова, тим менше шансів провалитись.

В. ДУБ (УКРАЇНА)

Як Вас тепер величати

З цією нашою співдружною незалежністю – безліч проблем. Наприклад, як нам тепер величати одне одного?

Колись було ясно: товариш. Хай він на сто років від тебе старший, а все одно – товариш.

Я було попросив одного:

– Товаришу, дай прикурити,

Він і дав... Та так, що я ледве додому доплентався. І ще товаришем називається.

Тоді я подумав: пан. Кажуть же: панове депутати. І вчорашні партократи охоче відгукуються.

Підходжу до дами в горжетці:

– Пані, скажіть, будь ласка...

А вона зміряла мене підведеними очиськами з ніг до голови, пхикнула і до вітрини одвернулася. Не пан я для неї, значить... Ну що ж, коли моє не в лад... Буду казати: громадяни.

Оно у підворітті стоять двоє. Розливають не що-небудь, а коньяк. Я до них:

– Громадяни начальники...

Вони зраділи:

– О кореш. Теж сидів? А за що? Скільки накрутили?

Тьфу ти, і тут промашка. Може, про добродія згадати?.. Згадав. Коли в тролейбусі їхав. Вирішив перевірити. Кажу одному в капелюсі:

– Добродію, закомпустуйте квиток.

Він чогось розсердився:

– А може, я зовсім не добродій.

Я теж розсердився.

– Ну, тоді ви злодій, – кажу.

Мене, звичайно, побили. І не вступилися ні панове, ні товариші. Одна тільки повнолиця, розмальована, як писанка, пожаліла, хусточку носову дала. Я розчулився:

– Спасибі, жінчина. А вона кокетливо:

– А може, я девушка...

Чорт зна що... Пішов я в неділю на базар, послухати, як народ говорить. А там одне одного найчастіше величають “дамочкою” або “дядьком”.

Так і питаю в одного:

– Дядьку, почім сало?

– По сто тридцять, небоже.

Не полінувався, в словник зазирнув: “Небіж” означає – племінник.

Гарне слово. Треба запам'ятати.

Приходжу в понеділок до себе в майстерню. Сидять мої хлопці, мене чекають.

– Привіт, небіжчики. Ану, вставайте.

Ще так шпарко мої хлопці ніколи не схоплювалися. А Петро навіть заїкаться почав.

– Т-т-а ти що? Знущаєшся? Чи після неділі похмелитися забув?

Сам ти небіжчик ходячий...

Тепер я до всіх кажу тільки: “ей” або “агов”.

Міліціонер мене зупинив:

– Ви що, в лісі? Я не витримав:

– Ні, я в дурдомі.

Він сказав:

– Воно й видно.

Питання для самоконтролю

1. Яким повинен бути публічний виступ?
2. Які є жанри публічних виступів?
3. Чим відрізняються політична, звітна, ділова доповіді?
4. Як треба готуватися до публічного виступу?
5. Які вимоги ставляться до оратора?
6. Які є закони риторики?
7. Що слід врахувати при підготовці остаточного варіанту публічного виступу?
8. Які вимоги ставляться до мови оратора?
9. Як пов'язаний публічний виступ із професійною діяльністю медика?

Практичні завдання

1. Знайдіть 2-3 репортажі в газетах. Проаналізуйте їх будову, спираючись на такі дані:

- Зачин – початок репортажу.
- Центральна частина репортажу – розповідь про якусь подію.
- Публіцистичні виступи – роздуми автора, його “думки вголос”, розміщені в центральній частині репортажу.
- Кінцівка – оцінка подій, короткий висновок, до якого підводить слухача (читача) автор.

2. Спробуйте написати вітальну промову з нагоди дня народження викладача, друга (подруги), рідних (на вибір).

3. Складіть агітаційну промову на основі замітки-інформації.

Корданум

Новий медичний препарат “Корданум” – блокатор бета-адренорецепторів, який розроблений фірмою “Гермед” у Німеччині.

Складається він з 750 мг пропіленгліколю, 18,6 об.л. етанолу, а також одна ампула містить 10 мг таліполому в 5 мл.

Застосовується при артеріальній гіпертонії, ішемічній хворобі серця, тахікардійних розладах серцевого ритму, гіперкінетичних синдромах серця, гострих інфарктах міокарда.

Всередину препарат призначають в індивідуальних дозах, залежно від показання до застосування дають по 100-300 мг/добу, в окремих випадках – до 400 мг/добу, розподіляючи на 1-2 прийоми щоденно. Внутрішньовенно корданум вливають повільно в дозі 10 мг, при недостатньому ефекті через 10 хв вводять ще 10 мг.

Як і кожний медичний препарат, корданум має свої побічні дії. Побічні явища в основному виникають на початку лікування у вигляді запаморочення, головного болю, розладнання зору, сильного заспокоєння, порушення сну. У ході продовження лікування ці явища знову зникають.

Корданум є досить ефективним засобом, який застосовується при такій великій кількості хвороб, які пов’язані з порушенням діяльності серця.

4. Прочитайте два початки репортажу. Який з них вам здається вдалішим? Чому? Продовжіть репортаж.

5. Поданий текст переробіть на бесіду і запишіть його.

Деонтологія – це вчення про обов’язок лікаря, сукупність етичних норм, необхідних йому для виконання своїх професійних обов’язків. Вона спрямована на створення сприятливих умов для ефективного лікування хворих.

Актуальною в наш час є проблема взаємин між лікарем та пацієнтом. Відомо, що довіра хворого до лікаря є однією з передумов успіху лікування. Іноді лікар може завоювати її під час першої ж бесіди з пацієнтом, а в подальшому закріпити цей успіх. Лікарю недостатньо бути хорошим фахівцем,

важливо вміти знайти підхід до хворого, знати, що саме потрібно повідомити йому.

Бесіда з пацієнтом – мистецтво, для досконалого володіння яким потрібні багаторічний досвід, висока фахова підготовка, вміння проникнути в психологію хворого, оцінити характер його вищої нервової діяльності.

6. Підготуйте і виголосіть в аудиторії короткий публічний виступ. Визначте його жанр, вкажіть характерні ознаки (скористайтесь рекомендованими темами посібника: Юкало В.Я. Культура мови / За редакцією Л.В. Струганець. – Тернопіль: Укрмедкнига, 1999. – 47 с.).

7. Напишіть рецензію на виступ товариша за схемою:

- а) ім'я доповідача, назва теми;
- б) чи правильно і точно висвітлена тема;
- в) чи логічно, послідовно викладені думки;
- г) чи правильна мова доповідача;
- д) як тримався доповідач під час виступу;
- е) дати поради оратору, оцінити виступ.

Повторюємо мовні норми

Про мовні стереотипи офіційно-ділової сфери

Нині інтенсивно відбувається перегляд стереотипів різних сфер спілкування. При цьому переважає тенденція усувати деформацію мови, уникати прямих, механічних кальок (виразів, утворених точно за зразком іншомовної – найчастіше російської – одиниці шляхом буквального перекладу її частин), які часто спотворюють, засмічують мову, призводять до втрати мовної специфіки. Далі розглянемо такі стереотипи, насамперед ті, що вживаються в медичній галузі.

Лікуючий лікар чи лікар-куратор? Зараз на позначення лікаря, який здійснює діагностику захворювання й лікування конкретного хворого, часто застосовують вираз ***лікуючий лікар***. Але чи відповідає це словосполучення нормам української мови? Розмірковуючи над цим, зазначимо, що, по-перше, цей термін є калькою російського ***лечащий врач***. Очевидно, даний термін в російській мові має вказувати, що саме цей ***врач*** не тільки ***врет***, але й ***лечит*** (до речі,

терміна *лечащий врач* не подає найкращий російський медичний словник – *Энциклопедический словарь медицинских терминов: В 3-х*

16 грудня 2000 року у актовому залі Тернопільської медичної академії ім. І.Я. Горбачевського проходила науково-практична конференція на тему: “Рідна мова: історія та сучасність”. У вступному слові ректор вказав на значення української мови в майбутній професії медика і закликав оволодівати цим важливим засобом спілкування...

16 грудня 2000 року. Актівий зал Тернопільської медичної академії ім. І.Я. Горбачевського переповнений – тут проходить науково-практична конференція з питань становлення державної мови в Україні. Здавалося б, тема філологічного вузу, а не медичного.

Відкриває конференцію ректор, який наголошує, що майбутній медик, як і кожен спеціаліст, мусить досконало володіти українською мовою, конкретно і ввічливо, точно і логічно, змістовно і послідовно спілкуватися...

томах: Около 60 000 терминов. – М., 1982 - 1984). В українській мові вже саме слово *лікар* вказує на лікування. Тому в виразі *лікуючий лікар* є тільки недоречна надлишковість. По-друге, до складу цього терміносполучення входить не властивий українській мові активний дієприкметник *лікуючий*. Слова *лікуючий* не фіксує жоден словник української мови! Отже, терміносполучення *лікуючий лікар* є неприйнятним.

Тому як відповідник до російського *лечащий врач* пропонують вживати термін *лікар-куратор*. Нагадаємо, що слово *куратор* походить від латинського *curatio*, що перекладається як піклування, догляд, лікування. Таким чином, вираз *лікар-куратор* точно передає внутрішню форму терміна. Саме це терміносполучення наводить як переклад до російського *лечащий врач* академічний “Російсько-український словник наукової термінології. Біологія. Хімія. Медицина” (Київ, 1966). А от київський мовознавець Іван Борисюк пропонує свій варіант перекладу – слово *лікувальник*.

Хворий поступив у лікарню чи хворий був прийнятий у лікарню (був госпіталізований)? Медики часто вживають такі вирази: *поступив у лікувальний заклад, дата і час поступлення хворого* тощо, вважають їх нормативними. Насправді ж слова *поступати, поступлення* – русизми. Замість них найкраще в зворотах

застосовувати слово **приймати**, яке означає “брати кого-небудь в якийсь заклад для тимчасового перебування”, **госпіталізувати**, що означає “поміщати хворого в лікарню, госпіталь для лікування”, а також похідні іменники від цих дієслів – слова **прийняття (приймання), госпіталізація**. Отже, слід вживати такі вирази: **хворий був прийнятий (-им) у лікувальний заклад, хворий був госпіталізований, дата і час прийняття (госпіталізації) хворого, діагноз на час прийняття, прийняття хворого на лікування**.

Заключення експерта чи висновок експерта? Під час перегляду ділових паперів доводиться бачити стереотипи з неіснуючим в українській мові словом **заключення: гістологічне заключення, заключення експерта, заключення контракту**. Таке словосполучення неприпустиме в літературній мові. Нормативними є словосполучення **висновок експерта; гістологічний висновок; укладення (укладання) контракту** тощо. Саме їх і треба вживати.

В.Я. Юкало,
старший викладач кафедри
кафедри іноземних мов та суспільних наук
Тернопільського державного
медичного університету
ім. І.Я. Горбачевського.

Практичні завдання

1. Побудуйте речення із словами та словосполученнями:

- значною мірою – _____
- непритомність – _____
- хворіти на діабет – _____
- говорити українською мовою – _____
- запобігати хворобі – _____
- опритомніти – _____
- вжити термінових заходів – _____
- видужувати – _____

2. Запишіть українською мовою подані словосполучення:

- отпуск по болезни – _____
- пособие по болезни – _____

установка діагноза – _____
часы приёма – _____
хорошее отношение – _____
хорошие отношения – _____
выписка рецепта – _____
ведущий специалист – _____
заведующий отделением – _____
больничный листок – _____

3. Знайдіть і виправте помилки у поданих реченнях, запишіть їх правильно.

У двадцятому кабінеті приймав лікар по шкірних хворобах.

Пацієнт скаржився на гостру біль у області серця.

Кардіолог поставив вірний діагноз захворювання.

Заняття по анатомії проходило в музеї анатомії та фізіології.

Студент жалівся на появу нежиті.

Ми написали реферат по темі “Публічний виступ”.

Хворий жалівся на малокрів’я і головокружіння.

Лікар порадив вживати вітаміни і закалюватися.

Як ми говоримо

Неправильно

Щонеділі

У той же момент

Закрито магазин

Боліти

Болють

Любий

Любий

Правильно

Щотижня

Тієї ж миті

Зачинено магазин

Хворіти, нездужати

Вболівають

Будь-який

Милій

Появлятися	Виникати, з'являтися
Капризна погода	Примхлива погода
Обліпихове масло	Обліпихова олія
Мочовий пузир	Сечовий міхур
Міроприємство	Захід
Язва	Виразка
Фамілія	Прізвище
Пробка	Корок

Джерела інформації

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990.–32 с
2. Коваль А.П. Ділове спілкування: Навч. посібник.–К.: Либідь, 1992.–280 с.
3. Коваль А.П. Культура ділового мовлення: Писемне та усне ділове спілкування.–К.: Вища школа, 1982.–288 с.
4. Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика: Пробний посібник для гімназій гуманіт. профілю. –К.:Вежа, 1994.–240 с.
5. Учїться висловлюватися / П.І.Білоусенко, Ю.О.Арешенков, Г.М. Віняр та ін.–К.: Рад. шк., 1990.–126 с.

Тема №7

КУЛЬТУРА ПИСЕМНОЇ ДІЛОВОЇ МОВИ

*Як парость виноградної лози,
плекайте мову. Пильно й ненастанно
політь бур'ян. Чистіша від сльози
вона хай буде. Вірно і слухняно
нехай вона щоразу служить вам,
хоч і живе своїм життям.*

Максим Рильський

Документ і його ознаки

У добу творення незалежної держави, у зв'язку із закріпленням Конституцією України статусу української мови як державної, питання культури мовлення в Україні набувають особливої ваги. Ширшає коло тих, хто розмовляє, пише й читає українською мовою як рідною. Писемне спілкування в державному, суспільному, політичному, господарському житті, в ділових відносинах між організаціями та установами також переходить на українську мову. Це сприяє підвищенню рівня культури мовлення в загальнонаціональному вимірі.

Основним видом ділового тексту є документ.

Документ (слово латинського походження, що означає “доказ”) – це засіб закріплення різними способами на спеціальному матеріалі інформації про факти, події, явища об'єктивної дійсності і мислительну діяльність людини. **Документ** має правове й господарське значення, зокрема, може служити писемним доказом, а також є джерелом різноманітних відомостей довідкового характеру. Так, документи дають можливість відтворити факти діяльності установи, організації чи підприємства, знайти в закінчених і зданих до архіву справах такі відомості, які мають значення для поточної оперативної роботи і для історії.

Діловодство – це діяльність, яка охоплює питання документування й організації роботи з документами в процесі здійснення управлінських чинностей.

Діловодство є складовою частиною роботи кожного підприємства, установи, організації, діяльності.

Кожний документ складається з окремих елементів, які називають **реквізитами**.

У різних видах ділових паперів склад реквізитів неоднаковий; він залежить від змісту документа, його призначення й способу обробки. Кожен із них займає певне місце в документі, проте той самий реквізит у неоднакових документах розташовується по-різному.

Сукупність реквізитів документа, розташованих у певній послідовності на аркуші паперу, називають **формуляром**.

Формуляр документа повинен містити всі необхідні для оперативної роботи відомості. Так, розміщення у формулярі листа прізвища й телефону виконавця значно пришвидшує підготовку відповіді.

Закріплення за реквізитами постійних місць робить документи зручними для зорового сприймання, спрощує їх обробку, дає можливість використати при цьому технічні засоби.

Залежно від розташування у формулярі назви установи, автора документа розрізняють два основні види формулярів – із поздовжнім і кутовим розміщенням реквізитів.

Типові формуляри служать базою для проектування бланків окремих видів документів.

Реквізити в документі розміщують із урахуванням послідовності операцій його підготовки, оформлення й виконання. Кожному реквізиту, який містить постійну інформацію, відводиться суворо обмежений обсяг аркуша, достатній для розташування максимальної кількості друкованих знаків.

Бланк – це аркуш паперу з відтвореними на ньому реквізитами, що містять постійну інформацію. Найпоширенішими є бланки службових листів, довідок, актів, наказів, протоколів та ін. Усі основні документи повинні друкуватися на бланках: застосування бланків при складанні документів підвищує культуру праці управлінь, надає інформації офіційного характеру, полегшує виконання й подальше використання документа.

Бланки можуть виготовлятися як друкарським, так і іншими способами. У бланки документів, які містять повторювану інформацію (довідки, зведення, доручення інформаційні й супровідні листи та ін.), доцільно включити трафаретний текст.

У діловодстві бланки наказів, постанов протоколів та інших документів виготовляються у більшості випадків з поздовжнім розміщенням реквізитів; бланки листів – із поздовжнім і кутовим.

Кутовий варіант бланка є більш економним із точки зору використання площі аркуша та зручним для обробки. Всі бланки можуть так будуватися, проте, враховуючи роль традицій у документуванні, кутовий бланк рекомендують головним чином для тих документів, у яких у правій верхній частині аркуша звичайно проставляються певні відомості й відмітки, – для листів доповідних записок, довідок та інших документів, а також для бланків актів (вони в переважній більшості випадків теж затверджуються, а гриф затвердження ставиться в правій верхній частині аркуша). Інші документи можуть мати бланки з поздовжнім розміщенням реквізитів.

Види документів

Види документів визначаються за кількома ознаками

1. За найменуванням розрізняють: заяви, листи, телеграми, довідки, службові записки, інструкції, протоколи та ін.

2. За походженням документи поділяються на службові (офіційні) й особисті.

Службові документи створюються організаціями, підприємствами та службовими особами, які їх представляють. Вони оформляються в установленому порядку.

Особисті документи створюють окремі особи поза сферою їх службової діяльності.

3. За місцем виникнення документи поділяються на внутрішні й зовнішні. До внутрішніх належать документи, що мають чинність лише всередині тієї організації, установи чи підприємства, де їх складено. До зовнішніх належать, які є результатом спілкування установи з іншими установами чи організаціями.

4. За призначенням розрізняють документи організаційні, розпорядчі, інформаційні та колегіальних органів.

5. За напрямком документи поділяються на вхідні й вихідні.

6. За формою документи бувають стандартні (типові) й індивідуальні (нестандартні).

Стандартні – це документи, які мають однакову форму і

заповнюються в певній послідовності й за суворо обов'язковими правилами (типові листи, типові інструкції, типові положення).

Індивідуальні документи створюються в кожному конкретному випадку для розв'язання окремих ситуацій. Їх друкують або пишуть від руки (протоколи, назви, накази, заяви).

7. За строками виконання документи є звичайні безстрокові, термінові й дуже термінові.

Звичайні безстрокові – це такі, які виконуються за загальною чергою. Для термінових установлено строк виконання. До них належать також документи, які є терміновими за способом відправлення (телеграма, телефонограма). До дуже термінових належать документи, які мають позначення “ дуже терміново”.

8. За ступенем гласності документи поділяються на секретні й несекретні (для службового користування). Секретні документи мають угорі праворуч позначку “Секретно”. Розголошення змісту такого документа призводить до кримінальної відповідальності.

9. За складністю документи поділяються на прості (односкладові) і складні.

10. За термінами зберігання документи бувають постійного, тривалого (понад 10 років) і тимчасового (до 10 років) зберігання.

11. За технікою відтворення документи можуть бути рукописними й відтвореними механічним способом.

Оригінал – це основний вид документа, його перший примірник. Він має підпис повноважної особи (керівника підприємства) і в разі потреби оформлений штампом і печаткою.

Копія – точне відтворення оригіналу. На документі, який є копією, роблять про це помітку угорі праворуч (“Копія”).

Виписка – у тих випадках, коли треба відтворити не весь документ, а лише частину його, роблять виписку. На відміну від оригіналу, копії і виписки не підписуються службовими особами, а тільки засвідчуються.

Дублікат – другий примірник оригіналу, що має однакову з ним юридичну силу.

Способи викладу матеріалу в документах

Усі ділові папери за способом викладу матеріалу можуть бути поділені на такі категорії:

1. Ділові папери, в яких можна заздалегідь передбачити й сформулювати лише окремі, найзагальніші відомості (компоненти формуляра); сам же спосіб викладу (добір слів і словосполучень, будова речень, зв'язки між ними) залежить кожного разу від конкретного змісту того, що викладається, від ситуації, певних обставин ділового спілкування. Це документи з порівняно невисоким ступенем стандартизації.

2. Ділові папери, в яких може бути передбачений не лише формуляр документа, а навіть слова, словосполучення й речення, що в них має бути відлита думка, за винятком цілком конкретних відомостей (для них у готовому бланку залишається кілька незаповнених місць). Це документи з високим ступенем стандартизації.

Переходимо до розгляду кожного з цих способів, викладу зокрема.

Документ з низьким рівнем стандартизації

За способом викладу звичайно виділяють такі види текстів: розповідь, опис, міркування.

Розповідь про події, явища, факти в їх хронологічній послідовності (так, як вони відбуваються в реальній дійсності) використовується в автобіографіях, протоколах звітах та ін.

Послідовність викладу в розповіді підпорядковується найчастіше саме зовнішньому, хронологічному принципу, а не внутрішньому, причиново-наслідковому. Відступ від цього принципу можливий лише тоді, коли необхідно, наприклад, підкреслити залежність роз'єднаних у часі, але внутрішньо пов'язаних подій. Проте такі відступи повинні бути вмотивовані й логічно виправдані.

Опис – це принцип характеристики явища через перерахування ознак, властивостей та ін. Частина опису, які розкривають ті чи інші риси предмета чи аспекти питання, називають елементами опису. Звичайно опис включає загальну характеристику явища; елементи ж опису лише об'рунтовують і конкретизують її. Використовується цей спосіб викладу у звітах, актах, наказах, постановах.

Міркування – це спосіб викладу, при якому логічно послідовний

ряд визначень, суджень і висновків розкриває внутрішній зв'язок явищ і, як правило, доводить певне положення через причинно-наслідкові зв'язки, через зіставлення, порівняння, розкриття змісту цих зв'язків. У міркуваннях найчастіше щось доводиться; саме тут знаходить своє втілення така логічна форма думки, як доказ. Послідовність викладу визначається побудовою конкретного доказу – дедуктивного (від загального до часткового) або індуктивного (від фактів до узагальнень).

У деяких видах ділових паперів усі три способи викладу поєднуються, взаємодіють, доповнюючи один одного.

Слід сказати, що шлях доведення від загального до конкретного або, навпаки, від фактів до узагальнень може бути покладений в основу побудови документа.

Якщо на початку документа викладаються обставини, які викликали його появу, або вказуються причини саме такої постановки питання, а в кінці викладається мета документа, то такий виклад називають прямим.

Якщо ж мета документа викладається на початку його, а вже потім даються пояснення, наводяться факти, розрахунки, то такий виклад називають зворотним.

Найзагальніша вимога, яка ставиться до викладу матеріалу в будь-якому діловому папері, така: виклад повинен вестись за чітко продуманим планом; ні в загальній системі викладу, ні в переходах від однієї частини тексту до іншої, ні в окремих формулюваннях не повинні порушуватися закони логіки.

Тому при підготовці складного за змістом документа повинна бути добре продумана логічна його структура. А оскільки головною складовою частиною будь-якого ділового папера є виклад його мети, то це і є основний елемент логічної побудови змісту всього документа.

Переконливість досягається й композиційною стрункістю документа – вдалим розміщенням матеріалу, послідовністю викладу, характером і обсягом відомостей, які включено до нього.

При викладі змісту не слід перевантажувати документ дургорядними деталями, дрібницями, зайвими словесними прикрасами й надлишковими формулами ввічливості.

Автор повинен уміти виділити головне, навести вирішальні

аргументи, підкріпити їх лише найнеобхіднішими фактами й цифрами.

Так, наприклад, аналіз ділових листів свідчить, що досить велика частина їх обсягу могла бути або пропущена, або значно скорочена без шкоди для змісту. Це саме та їх частина, що містить надлишкову інформацію (тобто відомості, які або вже є в листі, лише висловлені інакше, або загалом зайві, непотрібні, несуттєві для даного листа факти).

Тому найдоцільніше кожен документ присвячувати якомусь одному питанню: як свідчить практика, вміщення в один документ тематично різнорідних, логічно не пов'язаних між собою положень призводить до того, що частина положень губиться, не враховується при подальшій обробці документа, зокрема, не реєструється та ін.

Отже, послідовність викладу, співвимірність частин, продуманість переходів, добір фактів, точність аргументів – усе це дає можливість глибше розкрити тему документа, виділити в ньому головне, відтінити деталі. Недостатньо чітка композиція, непрозорість структури документа утруднюють сприймання його тексту, збіднюють його дієвість.

Загалом невисока стандартизація цих документів компенсується чіткістю, точністю, суворою логічністю викладу, його смисловою і словесною адекватністю.

Документи з високим рівнем стандартизації

Досі йшла мова про ті види ділових паперів, які відображають усю складність діяльності підприємств і установ, динаміку, рух і зміни, що там відбуваються, ті непередбачені ситуації й проблеми, що повсякчас виникають у складному й багатогалузевому господарстві. Для цього типу документації, як ми бачили, найважливішим є вміння організувати виклад матеріалу так, щоб у порівняно невеликий за обсягом документ укласти максимум потрібної інформації (а часом і своє ставлення до неї).

Проте існує цілий ряд ситуацій, для яких можна наперед встановити, що, кому і як повинно повідомлятися, тобто в які готові словесні формули можна цю інформацію вкласти.

Процес вкладання такого стандартного документа зводиться до таких трьох операцій:

1. Вибір (серед досить обмеженої кількості стандартних, готових конструкцій) потрібної саме в даному конкретному випадку.

2. Заповнення формуляра.

3. Побудова за готовими зразками тих словосполучень і речень, які не передбачені формулярами бланків.

Перевага стандартизованих мовних зворотів полягає ще й у тому, що вони вимагають мінімального напруження при сприйманні й пришвидшують процес укладання документа, дозволяючи не витратити зусиль на пошуки відповідних форм вислову.

Такі звороти, крім усього, відзначаються інформаційною місткістю: адже вони сигналізують про зміст у найзагальнішій формі – у формі, зрозумілій для всіх і перевіреній тривалою практикою.

Стандартизовані одиниці ділового стилю відіграють у ньому приблизно таку ж роль, як терміни у науковому стилі: за ними, як і за термінами, закріплюється певна “ділянка” змісту, і діють ці одиниці в досить вузькому діапазоні, обслуговуючи лише певну кількість виробничих ситуацій.

Дуже часто можна почути нарікання на “бідність” мови ділових паперів. Проте такі докори виголошують, як правило, люди, дуже далекі від цієї сфери діяльності або замало обізнані з нею. Якщо з такою міркою підійти, наприклад, до наукового стилю, то терміни теж збіднюють виклад: значно багатшою була б, наприклад, мова такої наукової статті, в якій вживався б не один і той самий термін, а кожного разу новий синонімічний, образний або фігуральний вислів. Проте представники різних галузей науки давно прийшли до висновку, що синоніміка – непридатне явище для термінології. Так само синоніміка синтаксичних конструкцій у межах одного аспекту змісту внесла б лише небажану надлишкову інформацію в діловий документ, адже ділові папери – це не матеріал для читання, це засіб спонукання до дії. І саме цій меті повинна бути підпорядкована мова ділового документа: добір мовних засобів диктує насамперед логіка думки.

При повній стандартизації помітно зростає лаконізм, небагатослівність викладу.

Таким чином, під стандартизацією мови ділових паперів слід розуміти насамперед встановлення правил добору слів і термінів,

правил побудови речень і словосполучень. Серед інших причин, які виправдовують наявність стандартизованих ділових паперів, не останнє місце займає правова точка зору: переважна більшість службової документації оформляється від імені підприємств, організацій, установ (не випадково вони пишуться від третьої, а не від першої особи).

Отже, стандартизація мови документації повинна розглядатися як ефективний засіб скорочення надлишкової інформації, а також підвищення загальної культури ділового мовлення.

Деякі правила оформлення документів

Назва установи, як правило, є у бланку. Коли ж документ виготовляється на чистому аркуші паперу, то назва установи вказується в повному розгорнутому найменуванні посади особи, яка підписує документ.

У практиці документування цей реквізит не проставляється лише в листах. Назва виду зумовлює особливості викладу й побудови тексту документа, характеризує його призначення й ступінь обов'язковості виконання положень, що в ньому викладаються, а також підвищує його інформативність. Звичайно, назва виду документа наявна в бланку або вдруковується пізніше в лівому верхньому кутку чи вздовж лівого поля (залежно від типу формуляра).

Заголовок. Кожен службовий документ, незалежно від його виду, змісту й призначення, повинен мати заголовок, сформульований службовою особою, яка складала його (виняток—повідомлення, телефонограма). Заголовок розміщується в лівому верхньому кутку документа під номером і датою. У ньому коротко, однією фразою в узагальненій формі викладається зміст ділового папера.

Заголовки частин великого за обсягом документа (розділів його) можна розміщувати на аркуші в різних місцях. Зручно помістити його в лівій частині аркуша, не перериваючи тексту (лише виділити графічно).

Наявність окремого додатка повинна бути вказана в основному або супровідному документі після тексту (але вище підпису) із зазначенням назви, кількості сторінок, кількості примірників. Такий додаток мусить мати всі реквізити й підпис особи, яка відповідає за його зміст.

Оформлення сторінки. Для зручності обробки документа з усіх боків сторінки залишаються вільні місця – так звані поля. Поле з лівого боку – 35 мм; воно використовується для резолюцій та інших позначок, а також дає можливість вільно читати текст підшитою до справи документа. Праворуч залишається поле не менше 8 мм (це зберігає текст від пошкоджень). Треба мати на увазі, що праворуч рядки тексту закінчуються на неоднаковій відстані від краю аркуша, оскільки в ділових паперах, як правило, уникають переносу слів. Проте лінія правого поля не повинна бути аж надто ламаною.

Поле верхнього кінця сторінки повинно мати 20 мм. На ньому розміщуються відмітки діловода.

На нижньому кінці сторінки поле не повинно бути меншим за 16–19 мм.

Якщо текст документа займає більше, ніж один аркуш паперу, то на наступний аркуш не можна переносити лише підписи. Крім підписів, там має бути не менше двох рядків тексту.

Лише перша сторінка документа друкується на бланку, друга ж і наступні – на чистих аркушах паперу (аркуші повинні мати той самий розмір і папір тієї ж якості, що й папір, на якому надруковано бланк).

Нумерація сторінок документа починається з другої сторінки. Номери звичайно проставляються арабськими цифрами у правому кутку верхнього поля.

Рубрикація. Так називають членування тексту на складові частини, графічне відділення однієї частини від іншої, а також використання заголовків, нумерації та ін. Рубрикація є зовнішнім вираженням композиційної будови ділового папера. Ступінь складності рубрикації залежить від змісту документа (його обсягу, тематики й призначення).

Найпростіша рубрикація – поділ на абзаци. *Абзац* – це відступ праворуч на початку першого рядка кожної частини документа. Словом “абзац” позначається також частина тексту між двома такими відступами.

Абзац указує на перехід від однієї думки до іншої, він допомагає читачеві робити певні зупинки, повертатися до прочитаного, зосереджуватися над кожною виділеною думкою. Часом абзац може складатися з одного речення, якщо цьому реченню надається

особливого значення, також охоплювати групу речень, які послідовно розкривають складну думку. Проте в усіх випадках абзац повинен бути внутрішньо замкненою смисловою цілістю, інакше процес читання й опрацювання документа значно утруднюється.

Членування тексту на абзаци часто поєднується з нумерацією – числовим (а також буквеним) позначенням послідовності розташування складових частин тексту. Нумерація підкреслює необхідність самостійного розгляду кожного з нумерованих елементів.

Зараз у діловодстві співіснує дві системи нумерації: традиційна й нова. Традиційна базується на використанні знаків різних типів – римських і арабських цифр, великих і малих літер, поєднаних з абзацними відступами. Друга базується на використанні лише арабських цифр, розміщених у певній послідовності.

У традиційній системі нумерація може доповнювати абзацне членування тексту (при перерахуванні тез, пунктів, правил). Вона може застосовуватись і всередині абзаців. Вибір того чи іншого конкретного варіанта нумерації залежить від змісту тексту, його обсягу, складу. У простіших випадках використовуються тільки однотипні знаки – звичайно арабські цифри або малі літери. Документи складного характеру часто вимагають застосування комбінованих способів абзацного членування й нумерації.

При використанні знаків різних типів система цифрового й буквеного позначення повинна будуватися за спадаючою ознакою:

А Б В Г Д...

I II III IV V...

1 2 3 4 5...

1) 2) 3) 4) 5)...

а) б) в) г) д)...

Оскільки великі літери вживаються рідко, значні за обсягом частини документа нумеруються римськими цифрами; підрозділи – арабськими і т. д.

Більші за абзац рубрики можуть набувати і словесних найменувань: параграф (§), розділ, частина та ін., які теж нумеруються.

При рубрикації тексту й нумеруванні рубрик необхідно орієнтуватися на такі правила: 1) рубрики можуть виділятися лише тоді, коли є хоча б два однорідні елементи перерахування; 2) однорідні

засоби нумерації (слова, цифри, букви) можуть застосовуватися лише до однотипних частин; 3) комбіновані способи нумерації вимагають суворого дотримання правил пунктуації.

Як уже зазначалося, в традиційній системі рубрикації важливим засобом є використання заголовків і підзаголовків. При виборі й оцінці заголовків слід враховувати такі вимоги:

1) заголовок повинен точно відповідати змістові документа або його частини;

2) заголовок повинен бути логічно повноцінним – недвозначним і несуперечливим;

3) заголовок повинен бути за можливістю якнайкоротшим.

Нова система нумерації широко застосовується у науково-технічній літературі і в діловодстві. Це чисто цифрова система нумерації. Вона базується на таких правилах:

1. Кожна складова частина тексту, яка відповідає поняттям частина, розділ, глава, параграф, пункт, підпункт (включаючи абзац) одержує свій номер; номери позначаються лише арабськими цифрами; після кожної цифри ставиться крапка.

2. Номер кожної складової частини включає всі номери відповідних складових частин вищих ступенів поділу. Так, розділи нумеруються: 1, 2, 3. Глави: 1.1., 1.2., 1.3., 2.1., 3.2. Параграфи: 1.1.2., 2.2.1., 3.1.2.

Такий спосіб нумерації поширюється на всі складові частини і при подальшому членуванні тексту.

Таким чином, номери найбільших за обсягом частин тексту (перший, вищий ступінь поділу) складаються з однієї цифри. На другому ступені поділу складові частини мають номери, що складаються з двох цифр; на третьому ступені поділу – із трьох тощо.

Застосування цієї системи нумерації дає змогу не вживати словесних найменувань (розділ, параграф) – заголовків до частин документа.

Текст документа

Основою службового документа є **текст**, який має чітко й переконливо відбирати причину і мету його написання, розкривати суть конкретної справи, містить докази, висновки.

Текст поділяється на взаємозумовлені логічні елементи: вступ, ос-

новну частину (доказ), закінчення. У вступі зазначається причина написання документа. В основній частині викладається суть питання, наводяться докази, пояснення, міркування. У закінченні вказується мета, заради якої складено документ.

При складанні текстів документів слід дотримуватися таких правил:

1. Текст викладати від третьої особи. Наприклад: *Комісія ухвалила..; Інститут просив..; Ректорат клопочеться...*

Від першої особи пишуться заяви, автобіографії, доповідні й пояснювальні записки, накази.

2. Не вживати образних виразів, емоційно забарвлених слів і синтаксичних конструкцій.

3. Уживати стійкі (стандартизовані) сполучення типу: *відповідно до, у зв'язку з, згідно з, необхідний для, в порядку.*

4. Використовувати синтаксичні конструкції типу: *доводимо до Вашого відома, що..; нагадуємо Вам, що..; підтверджуємо з вдячністю..; у порядку надання матеріальної допомоги..; у порядку обміну досвідом..; у зв'язку з вказівкою..; відповідно до попередньої домовленості..; відповідно до Вашого прохання...*

5. Дієприслівникові звороти вживати на початку речення: *враховуючи..; беручи до уваги..; розглянувши..; вважаючи...*

6. Використовувати мовні засоби, що відповідають нормам літературної мови і зрозумілі для широкого читача.

7. Вживати прямий порядок слів у реченнях (підмет передує присудкові; означення – перед означуваними словами; додатки – після керуючого слова; вставні слова – на початку речення).

8. Щоб не виявити гостроти стосунків із партнером, активну форму дієслів слід замінити на пасивну. Наприклад: *Ви не висловили свої пропозиції – Вами ще не висловлені пропозиції.*

Якщо ж важливо вказати на конкретного виконавця, то тоді треба вживати активну форму: *університет не гарантує...*

9. Уживати інфінітивні конструкції: створити комісію..; відкликати працівників...

10. У розпорядчих документах слід вживати дієслівні конструкції у формі наказового способу: *наказую..; пропоную...*

11. Використовувати скорочення слів, складноскорочені слова й аббревіатури, які пишуться в діловодстві за загальними правилами: *р-*

н, обл., напр., канд. філол. наук.

12. Віддавати перевагу простим реченням. Використовувати форми ввічливості за допомогою слів: шановний; високошановний; вельмишановний; високоповажний.

При оформленні документів слід дотримуватися основних правил їх складання, які передбачають правильне написання реквізитів, їх розміщення на бланку документа. Додержання цих правил надає документу юридичної сили.

Уміння складати ділові папери, вдумливо їх читати, правильно розуміти – обов'язок кожної сучасної людини.

Оформлення різних типів документів

Подані в цьому розділі відомості про характер оформлення й викладу різних типів ділових паперів розміщені не за ступенем стандартизації й не за їх організаційно-розпорядчими функціями (хоч таке розміщення відповідало б їх структурі й змістові), а в алфавітному порядку, оскільки для довідника найважливішою рисою є зручність користування.

АВТОБІОГРАФІЯ

Це документ із незначним рівнем стандартизації, тому основні вимоги при його написанні торкаються насамперед вичерпності потрібних відомостей і лаконізму викладу.

В автобіографіях обов'язково вказують:

- 1) прізвище, ім'я, по батькові (*Я, Коваленко Петро Іванович...*);
- 2) дата народження (*народився 20 серпня 1944 року*);
- 3) місце народження (місто, село, селище, станція; район; область);
- 4) відомості про навчання (повне найменування всіх навчальних закладів, у яких довелося вчитися);
- 5) відомості про трудову діяльність (коротко, в хронологічній послідовності назви місць праці й посад);
- 6) відомості про громадську роботу (усі її види);
- 7) короткі відомості про склад сім'ї (батько, мати; чоловік, дружина; діти);
- 8) дата і підпис автора.

Примітка. Заголовок (Автобіографія) пишеться посередині рядка, трохи нижче верхнього поля. Кожне нове повідомлення повинно

починатися з абзацу. Усі дати пишуться за таким зразком:

18 червня 1999 року, у лютому 1997 року, протягом 1996/97 навчального року та ін. Дата написання вміщується ліворуч під текстом, підпис автора – праворуч.

Автобіографія

Я, Петренко Сергій Іванович, народився 2 квітня 1981 року в місті Києві. Мій батько, Петренко Іван Григорович, працює токарем на заводі. Мати, Петренко Ірина Сергіївна, працює бухгалтером на фабриці кондитерських виробів. У 1988 році я вступив до 1 класу Київської середньої школи №296, яку закінчив у 1998 із золотою медаллю.

Дата

Підпис

ДОРУЧЕННЯ

Досить поширеними у справочинстві документами є офіційні та приватні доручення. Письмові повноваження, за яким організація чи окрема особа надає право іншій особі від її імені здійснювати якісь юридичні чинності або одержувати матеріальні цінності, називається **дорученням**. Вони теж пишуться за певною схемою, мова їх чітка, лаконічна. Найчастіше офіційні доручення видаються на одержання грошових або матеріальних цінностей, на здійснення господарських операцій тощо.

Особисті доручення складаються у випадках передачі власних прав іншим особам, зокрема передачі права на водіння автомобілем, одержання поштових переказів, заробітної плати тощо.

Доручення

*Місто Тернопіль, першого вересня
тисяча дев'ятсот дев'яносто дев'ятого року.*

Я, Соколенко Григорій Іванович, що проживає в м. Тернопіль на вул. Ясній, будинок 26, кв.16, цим дорученням уповноважую свого сина, Соколенка Володимира Григоровича, що проживає в м. Тернополі на вул. Грушевського, будинок 16, кв.15, керувати належним мені на підставі технічного паспорта АС №632004, виданого РЕВУДАІ УВС м. Тернополя 1 вересня 1999 року, легковим автомобілем марки ВАЗ-1704, двигун №442104, шасі №1237954,

державний номерний знак 5441 ТЕ, зареєстрованим у РЕВ УДА-ІУВС м. Тернополя 1 вересня 1999 р.

Доручення видане без права передоручення і дійсне строком на 3 роки, тобто до 1 вересня 2002 року.

Підпис

Підпис Соколенка Григорія Івановича засвідчую:

Нотаріус державної нотаріальної контори №1 З.В. Гончаренко

Підпис 1 вересня 1999 р.(печатка)

ДОВІДКА

Довідка – документ інформаційного характеру, який засвідчує біографічні і юридичні факти, діяльність окремих службових осіб і видається установою, організацією чи підприємством на вимогу працівника і подається до навчальних закладів, у ЖЕК тощо.

Довідка

Видана Шевчуку Олександрові Івановичу про те, що він дійсно працює лікарем-терапевтом міської лікарні №1 м. Львова з посадовим окладом 220 гривень.

Довідка видана для подання в ЖKK за місцем проживання О.І. Шевчука.

Начальник відділу кадрів (підпис) С.Ю. Степаненко

ЗАЯВА

Заява – це офіційне повідомлення в усній або письмовій формі, в якому викладається певне прохання (рідше пропозиція).

Розрізняють заяви від організацій і установ (їх пишуть, як правило, на готових бланках; облік їх у діловодстві звичайно ведеться окремо).

В особистій заяві реквізити рекомендується розміщувати у такій послідовності:

1) праворуч на останній третині рядка пишеться назва організації чи установи, куди подається заява;

2) нижче колонкою викладаються відомості про того, хто подає заяву: назва професії, місце роботи, прізвище, ім'я, по батькові, адреса;

3) ще нижче, посередині рядка, пишеться слово ЗАЯВА;

4) через один рядок з абзацу й великої літери починається текст заяви, де чітко викладається прохання з коротким його

об'рунтуванням.

Заява пишеться від руки і в одному примірнику. Якщо це т. зв. проста заява, то після тексту її праворуч ставиться підпис особи, яка писала заяву (підписувати слід чітко й розбірливо); ліворуч, трохи нижче лінії, на якій стоїть підпис, ставиться дата. Наприклад:

*Декану лікувального факультету
Тернопільського державного медичного
університету ім. І.Я. Горбачевського
Костенка Івана Семеновича, студента
10 групи 2 курсу*

Заява

Прошу дозволити мені перескласти залік із ділової української мови, бо на день здачі групою заліку я був хворий (довідка №134, видана поліклінікою №1 від 15 грудня 2000 року).

20 грудня 2000 року

І. С. Костенко

У складній заяві подаються відомості про те, які саме документи додані до заяви на підтвердження правомірності висловленого в ній прохання (документи перелічуються після основного тексту заяви перед підписом).

Наводимо зразок складної заяви.

*Ректорові Чернігівського державного
педагогічного інституту
Григорука Петра Івановича,
який проживає в с.Яснозір'я,
Черкаського району Черкаської області*

Заява

Після закінчення Яснозірської середньої школи я два роки працював електрослюсарем на Байдаківському вуглерозрізі. Прошу допустити мене до складання вступних іспитів на перший курс фізико-математичного факультету Чернігівського педагогічного інституту.

До заяви додаю:

1) атестат зрілості, виданий Яснозірською середньою школою 30.VI.97;

2) довідку Байдаківського вуглерозрізу про стаж роботи від 15.VI.2000, № 66;

3) довідку про стан здоров'я (форма № 286);

4) автобіографію;

5) дві фотокартки.

30.VII 2000 року

(Підпис)

ЗВІТ

Звіт – це письмове (чи усне, у формі доповіді) повідомлення про виконання якоїсь роботи. Звіти бувають статистичні (або цифрові) й текстові. Статистичні звіти пишуться на спеціальних, виготовлених друкарським способом, бланках, текстові – на звичайному папері, але здебільшого за встановленою схемою. Матеріал звіту повинен охоплювати точно визначений період часу.

Вимоги до звіту: звіт повинен характеризуватися чіткістю побудови, логічною послідовністю викладу матеріалу, переконливістю аргументації, точністю й логічністю формулювань, які виключають можливість суб'єктивного тлумачення, конкретністю викладу результатів роботи, доказовістю висновків і рекомендацій. Він має містити вичерпні відповіді на всі питання схеми. Подаємо цю схему:

1) у заголовку, крім слова **ЗВІТ**, вміщуються дані про те, яка організація чи установа звітується, за який період, за який вид роботи;

2) у вступній частині вказується коло завдань, які були поставлені перед організацією чи установою на звітний період за планом роботи;

3) наступна частина звіту має містити точний опис виконаної роботи (з кожного питання плану, із зазначенням позитивних і негативних прикладів; при цьому мають бути названі конкретні особи, факти, цифри та ін.);

4) у звіті мають бути подані розгорнуті висновки, які випливають з опису всіх видів робіт, пропозиції, перспектива на майбутній строк;

5) підпис відповідальної особи установи чи організації або тієї службової особи, яка писала звіт;

6) дата складання звіту;

7) печатка установи, організації чи підприємства (якщо вона передбачена статутом).

Увесь матеріал звіту в разі потреби може бути поділений на частини. Ці частини, як правило, нумеруються арабськими цифрами з крапкою.

Якщо звіт дуже великий за обсягом, частини його отримують певну назву. Ці назви повинні бути короткими, відповідати змістові й записуватися у вигляді заголовків (з нового рядка, великими літерами, без переносів слів). Пункти й підпункти матеріалу звіту заголовків не мають; кожен з них записується з абзаца (цифри, які вказують на номери пунктів, не повинні виступати за межу абзацу).

РОЗПИСКА

Розписка – документ, який підтверджує передачу та одержання матеріальних цінностей (грошей, товарів) або документів. Розписка завіряється підписом одержувача.

Обов'язковими для розписки є такі реквізити:

назва документа (розписка), посада, прізвище, ім'я по батькові того, хто дає розписку; вказівка, кому видається розписка; пояснення щодо чого видається розписка (вказується точне найменування матеріальних цінностей, сума грошей вказується і цифрами, і (в дужках) словами); дата й підпис одержувача.

Розписка

Я, студентка 10 групи I курсу Тернопільської державної медичної академії Михайленко Ніна Гнатівна, одержала від завідуючої бібліотекою Палагнюк Івонни Макарівни магнітофон "Панасонік" для репетицій літературного вечора.

Дата

Підпис

Розписка(приватна)

Я, Петренко Сергій Іванович, позичив у Степаненко Марії Григорівни 2500 (дві тисячі п'ятсот) гривень. Зобов'язуюсь повернути вказану суму 1 квітня 2001 року.

1 квітня 1999 року

Підпис

Підпис Петренка Сергія Івановича засвідчую:

Нотаріус державної нотаріальної

контори №1 З.В. Гончаренко

Підпис

1 квітня 1999 р. (печатка)

Розписка (офіційна)

Я, викладач інформатики Донецького індустріального технікуму Корнієнко Іван Григорович, одержав у завгоспа технікуму Зоріної Віри Іванівни 5 (п'ять) комп'ютерів "Пошук".

Підстава: наказ директора технікуму №154 від 10.09.99 р.

15.09.99р.

Підпис.

Завдання

Складіть одну з розписок:

– про одержання в бібліотеці підручників з анатомії із зобов'язанням повернути через 3 місяці;

– про одержання у лаборанта кафедри гістології 2 (двох) книжок (назву книжок зазначити) для приватного користування протягом 2 (двох) місяців.

ПРОТОКОЛ

Хід роботи різного типу колегіальних органів та її результати, проведення різних нарад, засідань тощо знаходять своє відображення у **протоколах**. Протокол пишеться за певною схемою. У ньому чітко й лаконічно занотуюються всі виступи з питань, які розглядаються, та прийняті рішення.

Протокол №2

загальних зборів студентів 1 курсу лікувального факультету Тернопільської державної медичної академії ім. І. Горбачевського від 25 грудня 2000 року

Голова: Бабійчук С.

Секретар: Панчук О.

Присутні 95 студентів.

Порядок денний:

І. Підсумки успішності студентів 1 курсу за I семестр 1999–

2000 навчального року.

II. Організація дозвілля.

I. Слухали: Про підсумки успішності студентів I курсу за I семестр 1999-2000 року інформацію старости потоку Соснієнка Сергія, який зазначив, що 75 % студентів мають відмінні та добрі оцінки. Проте є й такі, які мають незадовільні оцінки, не допущені до сесії, оскільки несистематично відвідували заняття, не готувались до них. Найнижча успішність у 5 та 12 групах.

Виступили:

Іванченко А. (староста 5 групи) зазначила, що із 12 студентів групи лише 3 вчать без трійок, а решта – посередньо. Основна причина такої успішності – недобросовісне ставлення до навчання, часті пропуски без поважних причин.

Мазур І. (староста 5 групи) вказала на несерйозне ставлення до навчання таких студентів 12 групи: Іванчук Т., Дьяченко І., низьку якість підготовки до занять.

Ухвалили:

1. Студентам 5 і 12 груп серйозно ставитись до занять, систематично готуватись і відвідувати їх.

2. Старостам груп Іванченко А., Мазур І. 23 травня прозвітувати про навчання і відвідування занять студентами.

II. Слухали: Інформацію студента Бойка Т. (відповідального за культмасову роботу) про організацію дозвілля у другому семестрі 1999-2000 рр. (доповідь додається).

Ухвалили:

1. Затвердити план культмасових заходів на другий семестр (додається).

Голова зборів

Секретар

Бабійчук С.

Панчук О.

Завдання

1. Напишіть протокол загальних зборів групи. Назвіть, з яких частин він складається.

2. Вкажіть, які зовнішні прийоми сприяють чіткості вказівок на те,

що саме “слухали” й “ухвалили”?

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ

Витяг з протоколу – один із наймасовіших видів документації, який обов’язково містить такі відомості: номер, назва засідання, наради, зборів, дату проведення, порядок денний, текст даного питання і його рішення.

Цікаво знати

Стиль роботи з діловими паперами

Прочитайте уважно кожне із поданих тверджень і оцініть, наскільки воно правильне стосовно вас і вашої роботи, поставивши знак “+” напроти кожного твердження.

Обробка результатів тестування

Підрахуйте набрані Вами бали: за кожну відповідь “Абсолютно справедливо” – 3 бали, за “Мабуть, справедливо” – 2 бали, за “Не зовсім так” – 1 бал, за “Зовсім не так” – 0 балів.

Коментар: виділяють 4 типи стилів роботи з діловими паперами
“Супервиконавець”

Він щоранку накидається на папку із вхідною документацією, як на ворога, і не розгинається доти, доки уважно всього не вивчить, в душі вважаючи себе відмінним працівником і ображаючись, чому його не підвищують по службі. Але це дійсно було б нерозумно, бо при своєму стилі роботи на вищій посаді він просто надірветься, виконуючи і роздаючи вказівки, а не проводячи цікавої й самостійної роботи.

“Розпасувальник”

Він доводить до абсурду принцип делегування обов’язків, нагадуючи футболіста, який замість того, щоб організувати атаку і самому йти на штурм воріт, прагне швидше позбавитись від м’яча, пасуючи комусь іншому. Він вважає, що для того, аби працювати, є інші, тому їх треба завантажувати, а потім звалювати на них вину за невиконання.

“Любитель тяганини”

Він ненавидить паперову роботу і проводить за столом

мінімум часу, постійно відкладаючи перегляд кореспонденції. Але навіть найактивніша участь у діяльності закладу не врятує його від незадоволення керівництва, а причина – постійне запізнення звітності, повільна реакція на важливі документи, які він може взяти до рук, коли термін відповіді на них давно пройшов. Як правило, він в останній момент мобілізується, розвиває шалену швидкість, але біда в тому, що така манера роботи не дає часу на перевірку рекомендацій чи пошук ефективних шляхів і рішень.

“Антибюрократ”

Він робить із себе ідейного борця з папірцями і тому стверджує, що 99 % його кореспонденції – сміття. Треба віддати “антибюрократу” належне – слова у нього не розходяться з ділом: поло-

Твердження	Абсолютно справедливо	Мабуть, справедливо	Не зовсім так	Зовсім не так
1	2	3	4	5
Група 1				
Коли в мене багато роботи, я часто відкладаю нові папери вбік				
Коли я не дуже завантажений іншими справами, я обробляю і опрацьовую більшість паперів сам				
Я сам розбираю кореспонденцію, тому що більше з цим ніхто не справиться, а вигляд непрочитаних паперів мене дратує				
Група 2				
Мені доводиться долати внутрішній опір, коли я доручаю комусь підготувати важливий папір, часто замість себе				
Більшу частину документації із різних питань готують інші, а не я.				
Я звертаюсь за допомогою до інших лише тоді, коли можливість службових неприємностей стає дуже реальною				

1	2	3	4	5
Група 3				
Мене дратує, що доводиться витрачати час на паперові справи, і коли я зайнятий, папери відкладаю вбік				
Я не вважаю себе зобов'язаним відповідати на кожен папірчик, адресований мені				
Я не вважаю, що об'єм і характер службового листування відображають успішність моєї роботи				
Група 4				
Коли я зустрічаюсь із кризовою ситуацією, мені не вистачає часу, щоб зафіксувати її в документах				
Лише думка про можливі неприємності може змусити мене дописати службову доповідь				
Поки у мене є більш важливі справи, я відкладаю “паперові” справи вбік				

вину кореспонденції він відправляє у смітник, ледь проглянувши. Необхідний мінімум інформації “антибюрократ” звичайно збирає за рахунок особистих контактів з іншими людьми, це допомагає йому триматися на “плаву”.

Інтерпретація

Якщо у першій групі Ви набрали 7 і більше балів, Ви – “супервиконавець”. Якщо до цього, правда, додати 5 і більше балів із четвертої групи, то Ваша репутація під загрозою, бо Ви дуже любите тяганину.

Якщо Ви набрали 7 і більше балів у другій групі, Ви – “пасувальник”. Це може полегшити Вам роботу лише тоді, коли Ви добре вмієте пасувати правильно і контролювати тих, кому передається завдання.

Якщо Ви набрали 7 і більше балів у третій групі, Вам найбільше підходять риси “антибюрократа”. Це Вам дорого обійдеться, якщо об'єм паперової роботи на Вашій посаді дуже великий.

Якщо Ви набрали 3 і менше балів у четвертій групі, то Ви ставитесь до паперової роботи надто уважно, але є ж і більш важливі справи!

Якщо 7 і більше – Ви завжди будете вислуховувати докори за затримку різних документів.

Якщо ж кількість балів, набраних Вами у кожній із груп 3-5, то Ви дуже розумно ставитесь до паперової роботи і, мабуть, не станете паперовим невдахою.

Питання для самоконтролю

1. Яку роль у суспільному житті виконують ділові папери?
2. Що таке документ?
3. Які є види документів:
 - 1) за найменуванням;
 - 2) за походженням;
 - 3) за місцем виникнення;
 - 4) за призначенням;
 - 5) за напрямком;
 - 6) за формою;
 - 7) за терміном виконання;
 - 8) за ступенем гласності;
 - 9) за стадіями створення.
4. Коли роблять витяг з документа?
5. З яких елементів складається документ? Як ці елементи називаються?
6. Назвіть основні реквізити документів за державним стандартом.
7. Які основні правила оформлення документів?
8. Для чого виготовляють копії документа?
9. Які документи оформляє медичний працівник у процесі професійної діяльності?
10. Чи є якісь особливості в оформленні ділових документів (протоколів, довідок тощо) у медичних закладах?
11. Чи є якісь особливості передачі лікарем у медичній карті (у розділі “Скарги. Анамнез”) слів пацієнта?
12. Які документи і в яких ситуаціях доводиться писати пацієнтам у лікувальних закладах?
13. Які особливості читання документації?
14. Які основні способи засвідчення документа?

15. Коли відбувається затвердження документа?
16. Яких правил слід дотримуватися при складанні тексту документів?
17. Наведіть приклади стійких (трафаретних) сполучень.

Практичні завдання

1. Проаналізуйте твір Остапа Вишні “Моя автобіографія”, встановіть його різницю з діловим документом.

2. До поданих іншомовних слів підберіть українські відповідники:

- автобіографія – _____
корекція – _____
пріоритет – _____
деформація – _____
партнер – _____
дефект – _____
конфлікт – _____
легалізувати – _____

Довідка: учасник, перевага, вада, зміна форми, узаконити, життєпис, виправлення, спір.

3. Проаналізуйте будову таких професійних документів медика, вкажіть реквізити:

медична карта стаціонарного хворого, медична карта амбулаторного хворого, витяг з медичної карти, санаторно-курортна карта, індивідуальна карта вагітної та породіллі, історія розвитку дитини, рецепт, направлення на стаціонарне лікування, довідка.

4. Заповніть такі документи:

листок непрацездатності, дослідження сечі, медична карта, рецепт. Назвіть реквізити, прокласифікуйте.

5. Відредагуйте речення.

На адрес діагностичного центру прийшло повідомлення про початок

епідемії на грип. У лікарні чергує лікар круглодобово. Справку на стан здоров'я можна отримати у лікуючого лікаря. Хворому грипом видали лікарський листок.

Повторюємо мовні норми

Приєднання ПО в діловому стилі

Для українського ділового мовлення важливе правильне вживання прийменника **по**, особливо тоді, коли йдеться про переклад з російської мови українською. Адже російські конструкції з прийменником **по** в українській перекладаються цілим рядом прийменникових і безприєдникових конструкцій. Наприклад:

– конструкціями з прийменником **за**: *за свідченням; за власним бажанням; за дорученням; за наказом; за вказівкою; менеджер за професією* і т. д.;

– конструкціями з прийменником **з**: *з питань комерційної торгівлі; з ініціативи; дослідження з урології; курс лекцій з української мови; з багатьох причин; з певних обставин; з нагоди (чогось)* і т. д.;

– конструкціями з прийменником **на**: *на замовлення; на вимогу; на пропозицію; на мою адресу;*

– конструкціями з прийменником **для**: *курси для вивчення; комісія для складання актів;*

– конструкціями з прийменником **після**: *після одержання посвідчення; після повернення; після від'їзду; після розгляду (чогось)* і т. д.;

– конструкціями з прийменниками **у (в)**: *викликати у службових справах; у вихідні; в усіх напрямках;*

– конструкціями з прийменником **по**: *черговий по району; наказ по відділенню; спеціаліст по проектуванню споруд; колеги по роботі; по можливості* і т. д.;

– безприєдниковою конструкцією (з орудним відмінком іменника): *демократична змістом; повідомити телефоном; молодший віком; великий обсягом; переказати телеграфом* і т. д.

1. Виправте помилки:

пенсія по старості – _____

+10 градусів по Цельсію – _____

- по прейскуранту – _____
- комісія по складанню плану – _____
- управління по охороні
здоров'я – _____
- видача ліків по рецепту – _____
- нарада по питанню – _____
- роботи по дослідженню – _____
- залік по анатомії – _____
- рекомендації по профілактиці – _____
- семінар по обміну думками – _____
- центр по працевлаштуванню – _____

2. Запишіть приєменникові сполучення українською мовою:

- писать на украинском языке – _____
- на следующий день – _____
- журнал по медицине – _____
- войти в аудиторию – _____
- работ по схеме – _____
- по собственному желанию – _____
- по указанию – _____
- не смотря на – _____
- принять к сведению – _____
- в адрес – _____
- по заказу – _____
- по поручению – _____
- послать по почте – _____

Деякі складні випадки відмінювання прізвищ

У сучасній українській мові нормативними слід вважати такі варіанти відмінювання чоловічих і жіночих прізвищ.

Жіночі прізвища	Чоловічі прізвища
<i>Н. Людмила Макарова</i>	<i>Руслан Макаров</i>
<i>Р. Людмили Макарової</i>	<i>Руслана Макарова</i>
<i>Д. Людмилі Макаровій</i>	<i>Руслану(-ові) Макарову</i>
<i>З. Людмилу Макарову</i>	<i>Руслана Макарова</i>
<i>О. Людмилою Макаровою</i>	<i>Русланом Макаровим</i>

М. при Людмилі Макаровій при Руслану(-ові) Макарову

Аналогічно відмінюються і прізвища на *-ишин*: *Дмитришин, Ковалишин, Іванишин, Миколишин, Федоришин* та ін. Але слід мати на увазі, що форма жіночих прізвищ цього типу може бути невідмінюваною. Таке написання теж вважається нормативним. Наприклад:

<i>Н. Ольга Бондаришин</i>	<i>Ольга Бондаришин</i>
<i>Р. Ольги Бондаришин</i>	<i>Ольги Бондаришиної</i>
<i>Д. Ользі Бондаришин</i>	<i>Ользі Бондаришиній</i>
<i>З. Ольгу Бондаришин</i>	<i>Ольгу Бондаришину</i>
<i>О. Ольгою Бондаришин</i>	<i>Ольгою Бондаришиною</i>
<i>М. при Ользі Бондаришин</i>	<i>при Ользі Бондаришиній</i>

Усі чоловічі прізвища на приголосний відмінюються за зразком:

До складних випадків відмінювання належать чоловічі прізвища типу: *Іваньо, Руньо, Пильо, Барзьо, Маньо* та ін. Наприклад: *Пильо – Пиля, Пильові (Пилю), Пиля, Пилем, при Пилеві (Пилю, Пилі)*.

Жіночі прізвища на **-о**, **-й** та приголосний в українській мові перебувають поза відмінами. Наприклад: *Пансо Тетяна, Охтаро Людмила, Бурдо Анастасія, Мандро Ліля, Тягнирядно Надія, Гай Дарія, Гордій Галина, Тугай Лідія, Тужій Марина, Соловей Інна, Суховій Уляна, Бородай Неля; Трьомсин Ганна, Білаш Катерина, Брус Жанна, Стос Зінаїда, Голуб Юлія, Шевчук Світлана, Назарчук Ніна, Кравчук Варвара; Рець Марія, Швець Софія, Кравець Руслана, Микитась Павлина, Кришталь Євгенія, Кавунець Олександра*.

Не відмінюються й жіночі українські прізвища, що закінчуються на *-ко*, *-ло*. Наприклад: *Покотило Василина, Позивайло Дарина, Манойло Ніла, Гуцало Валерія, Парафило Ксенія, Фургало Карина, Нечитайло Діана, Бондаренко Неля, Москаленко Віра, Коваленко Олеся, Боженко Валентина, Панаско Юлія, Федоренко Таміла, Паращенко Антоніна, Юхименко Соломія, Усенко Ліза, Казенко Христина, Віденко Леся, Василенко Тамара, Малько Любоб, Власенко Вікторія* та ін.

Завжди незмінними є жіночі прізвища, утворені від назв народів. Наприклад: *Русин, Турчин, Сербин, Угрин* тощо.

Окрему групу прізвищ в українській мові становлять прізвища “спільного роду”. Це українські прізвища на -а типу: *Коляда, Білобаба, Сирота, Воевода, Діброва, Сіромаха, Дубинка, Лобода* та прізвища іншомовного походження. Рід таких прізвищ визначається синтаксично, залежно від того, особі якої статі (чоловічої чи жіночої) даються ці прізвища. Наприклад: *Павло Діброва й Ольга Діброва, Роман Сирота і Людмила Сирота; Антоніна Дубинка і Микола Дубинка; Дарій Воевода і Софія Воевода; Маріанна Сальват'єрра і Луїс Сальват'єрра; Марісабель Метлок і Альберто Метлок* та ін.

Українські прізвища “спільного” роду відмінюються за зразком:

Н. Андрій Лагода	Марія Лагода
Р. Андрія Лагоди	Марії Лагоди
Д. Андрію (-єві) Лагоді	Марії Лагоді
З. Андрія Лагоду	Марію Лагоду
О. Андрієм Лагодою	Марією Лагодою
М. при Андрію (-єві) Лагоді	при Марії Лагоді

Н. Микола Білоус	Анатолій Кузьмич	Олег Коваль
Р. Миколи Білоуса	Анатолія Кузьмича	Олега Коваля
Д. Миколі Білоусу	Анатолію Кузьмичу	Олегу (-ові) Ковалю
З. Миколу Білоуса	Анатолія Кузьмича	Олега Коваля
О. Миколою Білоусом	Анатолієм Кузьмичем	Олегом Ковалем
М. при Миколі Білоусу (Білоусові)	Анатолію Кузьмичу (Кузьмичеві)	Олегу (-ові) Ковалю (Ковалеві)

Вправа 1. Запишіть прізвища українською мовою. Поясніть їх правопис.

Луговской, Багрицкий, Дмитренко, Дрибинский, Чижевский, Заболоцкий, Фомин, Лацис, Васильев, Лаптев, Синев, Лебедев, Бондарев, Тимофеев, Бабичев, Крепцов, Кузнецов, Афанасьев, Тульчин, Сидоров, Олефиренко.

Вправа 2. З поданими прізвищами складіть речення так, щоб вони стояли в жіночому й чоловічому роді в родовому та орудному відмінках.

Віденко, Савенко, Іваненко, Малько, Левочко, Бровко, Яременко, Дацун, Марчук, Сайко.

Зверніть увагу!

Як перекладаються окремі усталені прийменникові конструкції ділового стилю:

Російська мова

В защиту

Несмотря на...

По указанию

На следующий день

Комитет по делам молодежи

Комиссия по составлению плана

В соответствии с законом

По закону Архимеда

Совещание по вопросу

Українська мова

На захист

Не дивлячись на...

За вказівкою

Наступного дня

Комітет у справах молоді

Комісія для складання плану

У відповідності до закону

За законом Архімеда

Нарада з питання

Правильно перекладайте

Російською мовою

Несмотря на

Ввести в состав

Беспокоиться о здоровье

Писать на украинском языке

Зоболел гриппом

заслуживать внимания

Принести вред

Українською мовою

Незважаючи на

Ввести до складу

Турбуватися про здоров'я

Писати українською мовою

Захворів на грип

Заслужувати на увагу

(бути вартим уваги)

Завдати шкоди

Розрізняйте значення слів

Складіть словосполучення із поданими словами:

особистий – індивідуальний, що стосується окремої особи;

особовий – такий, що стосується особи взагалі, багатьох осіб;
ожеледь – тонкий шар льоду на деревах, дротах, будинках;
ожеледиця – замерзла вода на охолодженій поверхні землі;
мілкий – неглибокий;
дрібний – малий, незначний обсягом, вартістю;
музикальний – обдарований здатністю тонко сприймати, відчувати і виконувати музичні твори;
музичний – той, що має стосунок до музики; обслуговує потреби осіб, які займаються музикою;
нервувати – хвилювати, дратувати когось;
нервуватися – хвилюватися, бути роздратованим, перебувати у збудженому, нервовому стані;
госпіталь – лікарня для військових;
шпиталь – лікарня;
гуманістичний – характеризує суспільно-політичну, ідеологічну сферу людської діяльності;
гуманний – людяний у своїх діях;
дипломат – службова особа, що виконує дипломатичну місію;
дипломант – людина, яка відзначена дипломом;
економний – бережливий, ощадливий;
економічний – пов’язаний з економікою;
неординарний – факт, подія, явище, що виділяється з ряду своєю незвичайністю, непересічністю;
оригінальний – річ, створена самостійно, без наслідування відомих зразків;
адрес – писане привітання;
адреса – напис на поштовому відправленні;
апендицит – запалення апендикса;
апендикс – відросток сліпої кишки;
вибачатись – “перепрошувати когось”, “просити вибачення за щось”;
вибачаюсь – “прощаю себе”;
виключно – тільки, лише;
винятково – дуже, надзвичайно.

Джерела інформації

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990, С.29-43.
2. Коваль А. П. Ділове спілкування: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1992. – С.98-156.
3. Коваль А. П. Культура ділового мовлення. – К: Вища школа, 1982. – С.29-190.
4. Паламар Л. М., Кацавець Г. М. Мова ділових паперів: Практичний посібник. – К.: Либідь, 1998.
5. Російсько-український словник ділової мови. Фразеологія ділової мови / Укладачі: В. Підмогильний, Е. Плужний – 3-тє вид. – Київ: Редакція журналу “Український світ”, 1992.
6. Шевчук С.Д. Українське ділове мовлення. – К.: Вища школа, 1997. – С.8-25.

Тема № 8

КУЛЬТУРА ТЕРМІНОВЖИВАННЯ

*Слово має бути сказане так,
щоб воно мало акцент доцільності.*

Лесь Курбас

Термін, термінологія, термінознавство

Здійснення найважливішої соціальної функції мови, спеціального та професійного спілкування забезпечує термінологія.

Поняття “термін” сформувалось протягом тривалого часу. За міфологією, воно походить від імені римського бога Терміна.

Термін (від лат. terminus- межа, границя) – це слово або словосполучення, що формує і виражає точне поняття й визначення предметів, явищ, процесів у різних галузях науки, наприклад, у медицині.

Медична термінологія – це сукупність слів і словосполучень, які використовуються спеціалістами для визначення наукових понять у галузі медицини й охорони здоров'я.

Термінологія – це сукупність термінів певної галузі науки, діяльності, знань, виробництва.

Термінознавство – наукова дисципліна, що вивчає закономірності та функціонування термінів.

Терміни кожної науки характеризуються своїми особливостями.

Відомо, що для успішної роботи будь-якої галузі науки, техніки і виробництва спеціалісту необхідно правильно розуміти і точно, грамотно використовувати відповідну спеціальну термінологію. Головна функція терміна полягає в тому, щоб точно, однозначно називати відповідні поняття даної науки, техніки, виробництва.

Терміном може бути як одне окремо взяте, самостійне слово (організм, серце, хвороба, аналіз), так і словосполучення (гіпертонічна хвороба, грудна клітка, потилична кістка).

У термінах виражаються наукові поняття, які відрізняються від життєвих уявлень тим, що є результатом наукового теоретичного

спілкування, вираженням відповідної наукової теорії, системи знань.

Термінологія знаходиться у постійному русі: дещо в ній відмирає й виходить із використання. Багато давно відомих термінів наповнюється зовсім новим науковим змістом.

Систематизований за певними правилами перелік найменувань, які позначають об'єкти єдиної сукупності, що відноситься до однієї галузі знань, має назву *номенклатура* (лат. nomenclatura-перелік імен, назв).

Медична термінологія як результат розвитку медичної науки

Сучасна медична термінологія – результат багатовікового розвитку світового лікарського вчення і медичної науки. Незалежно від того, якою національною мовою держав європейського та американського ареалів і народів СНД подана термінологія, вона включає значну долю загальних за мовним походженням лексичних і словотвірних одиниць, а також загальних структурних моделей. Це пояснюється тим всеохоплюючим стійким впливом, який чинили на термінологію протягом багатьох століть та продовжують чинити і сьогодні дві класичні мови античного світу: старогрецька й латинська. Хоч знання лікарів Стародавнього Сходу і, перш за все, Ассирії, Вавилону і Стародавнього Єгипту лягли в основу медицини Стародавньої Греції, дійшовши до нас у творах грецьких лікарів, неможливо знайти майже ніяких мовних доказів, які б свідчили про спадкоємні зв'язки з медичною лексикою народів Месопотамії, Індії, Єгипту.

Тому літочислення європейської медичної термінології прийнято починати з праць Гіппократа і названого його іменем “Збірника Гіппократа”, звідки наукова медицина успадкувала багато назв, наприклад, амбліопія, кахексія, карцинома, кома, поліп, тиф, холера, епідемія та багато інших.

Багато зробив для поповнення медичного словника вчений Арістотель. Наступний етап в історії медичної термінології пов'язаний з діяльністю двох видатних лікарів александрійської медичної школи епохи еллінізму – Герофіла й Еразістрата. Вони значно поповнили

медичний словник за рахунок лексики анатомічного та фізіологічного змісту. Медицина Стародавнього Риму була лише подальшим розвитком медицини еллізму і являла собою оригінальне явище.

Те ж відноситься і до медичних термінів латинською мовою, що дійшли до нас із нечисельних медичних видань римлян, найбільш значним із них був збірник “Про медицину” Авла Корнелія Цельса. Послідовником термінологічних традицій еллістичних шкіл є К.Гален. Він уточнив значення старих, віродив майже забуті або незрозумілі для сучасників гіппократівські назви, ввів немало нових (таламус). Значна кількість грецьких термінів збереглася для наступних поколінь лікарів завдяки творам грецькою мовою видатних лікарів візантійського періоду – Орибазія, Немезія, Асція, Павла Єгинського та інших.

У VII – IX ст. термінотворчість грецькою мовою тимчасово пішла на спад. З IX – X ст. на арабську мову було перекладено майже всі твори Гіппократа і К.Галена. Саме на ґрунті цих перекладів відбувалося становлення арабської медичної літератури. Починаючи з пізнього Відродження, мова медицини поступово пристосувалася до потреб розвитку національних мов. У середині XIX ст. латинь остаточно поступилась (у різних країнах і в різний час) національним мовам своєю функцією письмової або усної мови наукового сполучення, зберігши одночасно за собою важливу номінативну функцію – назви об’єктів науки в деяких медичних і біологічних класифікаціях. Крім цього, класичні мови залишилися основним інтернаціональним джерелом для поповнення медичної термінології. Греко-латинські інтернаціоналізми легко проникають у термінологію національних мов і модифікуються в співвідношенні з їх фонетико-морфологічними системами, стають незамінними.

З давніх-давен дійшли до нас із староруських рукописів слова: “стegno”, “бік”, “брови”, “волосся”, “голос”, “горло”, “зуб”, “обличчя”, “ніс”, “ніготь”, “нирка”, “селезінка”, “віспа”, “серце”, “тім’я”, “вухо”, “шлунок”, “біль”, “гній”, “набряк” та багато інших. Усі вони українського походження.

Клінічні медичні терміни почали існувати та формуватися в епоху Гіппократа (V ст. до н. е.) і нерідко користувались коренем анатомічних термінів. Наприклад, анатомічний термін артерія, який

входить у ряд клінічних термінів (атеросклероз, артеріотомія, артеріоскопія та інші), походить від грецького слова *aeg* – повітря та слова *terio* – зберігаю, утримую. У греків існувала помилкова думка, що судина має повітря. Адже і сьогодні термін “артерія” зберігся, але з іншим змістом.

Деякі медичні терміни склалися історично, як метафори.

Слово вживається в його переносному значенні, утворене на принципах подібності, схожості (за формою, за функцією). Наприклад, медичний термін **рак** (у латинській термінології *carcer*, а в грецькій – *karkinos*) походить з давніх часів і пов’язаний з деякою схожістю зовнішнього вигляду запущеного раку молочної залози у жінок з контуром річкового рака. Термін **елефантіаз** (лат. *elephantiasis*) – “слоновість”, а леонтіаз – “левовість”.

Загалом медична термінологія поділяється на **анатомічну, клінічну, гістологічну, фармацевтичну** номенклатури та назви медичних інструментів.

Анатомічні та гістологічні терміни поділяють на: одно- , дво- і багаточленні. Одночленні терміни можуть бути прості (*os* – кістка, *shatum* – шар, *vertebra* – хребець), похідні (*nucleolus* – ядерце, *intertubercularis* – міжгорбковий) та складні (*neurofibro* – нервове волокно, *costoclavicularis* – реберно-ключичний). Двочленні терміни складаються з іменника та узгодженого (неузгодженого) означення (*vertebra thoracica* – грудний хребець, *corpus vertebrae* – тіло хребця). Багаточленні можуть складатися з іменника і двох означень.

Клінічна термінологія (від грец. *cline* – ліжка, постіль) – одна з найскладніших підсистем медичної термінології, яка охоплює як назви хвороб і патологічних процесів, так і способи обстеження, лікування, назви операцій тощо. Утворення клінічних термінів відбувається в основному на базі слів грецької мови, хоча зустрічаються серед них і латинські слова та слова, запозичені з інших мов.

Відповідно до цієї термінологічної системи хвороби, які мають в основі запальний характер, визначалися терміном, який складався з анатомічної назви пошкодженого органа (центральна частина терміна) та закінчення –*itis*, наприклад: *gastritis* – запалення слизової оболонки шлунка; *hepatitis* – запалення печінки.

Коли запальний процес пошкоджував оболонку органа, то клінічний

термін отримував префікс peri - (біля), наприклад: perigerpatitis – запалення капсули печінки. Коли запальний процес пошкоджував середину органа, то клінічний термін отримував префікс endo (усередині), наприклад: endocarditis – запалення внутрішньої оболонки серця, endometritis – запалення внутрішньої оболонки матки.

Якщо запальний процес пошкоджував клітковину навколо органа, то клінічний термін отримував префікс para-(біля), наприклад: paranephritis – запалення навколо ниркової клітковини.

Таким чином, одним клінічним терміном визначають не тільки те, що в даному органі виник запальний процес, але і відмічають, в якій частині органа чи навколо нього він виник.

Іншою галуззю старих клінічних термінів була онкологія (від грецького onkos – пухлина, logos – наука) – наука про пухлини. Назва пухлини складається з основної частини, яка вказує на тканину новоутворення та закінчення -ома, наприклад: osteoma – пухлина, яка складається з кісткової тканини, myoma – м’язова пухлина.

За термінами можна простежити розвиток пізнань лікарем природи хвороби. Іноді в основі терміна лежить неправильне поняття характеру хвороби, наприклад: малярія, в перекладі означає нездорове повітря.

Тому внутрішній склад терміна, його значення іноді вже не сприймаються, а термін набуває значення умовної, історично закріпленої назви.

Синонімія, антонімія і стандартизація медичної термінології

Терміни-синоніми

Слово “синонім” утворилось від грецького synonunos – однойменний.

У галузі клінічних термінів також існують синоніми, які зустрічаються в практиці клінічного навчання студентів-медиків. Серед клінічних термінів – синонімів можна розрізнити декілька видів:

1. Дуже поширені синоніми – варвари, які складаються з двох слів, що походять з різних мов, наприклад: “пульмоноектомія” – повне видалення легені, складається з латинського слова “pulmo” – легеня і грецького “ectome” – вирізати.

2. Синоніми, утворені перестановкою слів, які складають основний клінічний термін, наприклад: “мегалоспленія” – збільшення селезінки, утворений від терміна “епленомегалія”.

3. Синоніми, утворені скороченням основного клінічного терміна. Наприклад: “кандидоз” – синонім терміна “кандидомікоз”.

4. Синонім є точним перекладом основного клінічного терміна, наприклад: “поширений неврит”, основний термін – “поліневрит”.

5. Синоніми описові стосовно основного клінічного терміна, наприклад: “гострий атрофічний спинний дитячий параліч” є синонімом терміну “поліомієліт”.

6. Синоніми, які звучать у побуті, наприклад: “нервова слабкість” походить від терміна “неврастенія”.

7. Синоніми, що прийшли з народної медицини, наприклад: “простріл” – синонім клінічного терміна “люмбаго”.

Синонімами, звичайно, користуються як стилістичними паралелями та варіантами.

Терміни-антоніми

Терміни-антоніми характеризуються цілком визначеними парадигматичними (гр. paradeigma – приклад, зразок) властивостями: фронтальною протилежністю й розрізненням за диференційною ознакою, тісно пов’язаною з її основною дефінітивною (лат. definitivus – остаточний, означальний) функцією.

Антонімічні пари у термінології можна розділити на дві групи – ***лексичні й словотвірні***.

Для медичної термінології типовими є вираження протилежних понять через префікси, що вказують відповідно на надмірність, перебільшення та недостатність, пониження установленної норми:

гіпертонія – гіпотонія

гіпервітаміноз – гіповітаміноз

вірус – антивірус.

На сучасному етапі починає поступово розширюватися сфера застосування української медичної термінології, що є результатом багатовікового розвитку світової медичної науки. Українська медична термінологія включає в себе значну частину загальних за мовним походженням структурних моделей. Це пояснюється тим стійким

впливом, який здійснювали на медичну термінологію протягом багатьох століть і продовжують здійснювати до сьогодні дві класичні мови античного світу – латинська й давньогрецька.

Українська медична термінологія формувалася шляхом використання таких груп лексики: діалектних, просторічних лексем, забутих термінів з історичних джерел; рідномовних новотворів; іншомовних запозичень. На перших двох етапах (підготовчий і творчий) переважала орієнтація на національний характер терміносистеми (перший і другий шляхи розвитку), на третьому – було штучно введено в термінологію іншомовні слова.

На сучасному етапі знову посилюється увага до національних елементів, про що свідчать матеріали II Всеукраїнської наукової конференції.

Для нормального функціонування в мові термінологія має бути стандартизованою.

Стандартизація – це вироблення терміна-еталона, який відповідав би всім лінгвістичним і логічним вимогам, що висувалися до терміна, і використовувався б у межах певної терміносистеми та на міжгалузевому рівні.

Стандартизацію термінів здійснює держстандарт. Існує вона і на міжнародному рівні.

До стандартизації терміна ставляться такі вимоги:

1. Термін повинен відповідати правилам і нормам відповідної мови.
2. Термін повинен бути системним.
3. Наявність чіткого визначення (дефініція).
4. Термін точний і байдужий до контексту.
5. Однозначний у межах певної системи.

Лексикографія у медицині

Уніфікація та стандартизація термінології значною мірою здійснюється через словники. Теорію й практику укладання словників вивчає **лексикографія**.

Словники класифікують за такими ознаками:

– словники-довідники – це словники енциклопедичного характеру; основне їх завдання – тлумачення термінів;

– словники-тезауруси подають терміни у повному обсязі (перелік);

– частотні словники; частотність відбиває термінологічне слововживання серед усіх слововживань тексту або частоту термінологічних слововживань;

– словники рекомендованих термінів; їх укладанням займається держстандарт;

– перекладні словники подають переклад термінів з однієї мови на іншу;

– словники нових термінів – це збірники термінів, що позначають нові поняття.

Серед медичних термінологічних словників, які вийшли у 90-х роках, виділяються такі видання:

Орфографічний словник українських медичних термінів. – Львів, 1993. – 473 с.;

Присяжнюк Марія. Російсько-український медичний словник професійної мови фахівців з внутрішніх хвороб (із тлумаченням термінів). – Київ, 1995. – 504 с.;

Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник: У 2 т. – Львів, 1995. –Т.І. – 651 с.;Т.ІІ.– 786 с.;

Російсько-український словник наукової термінології. Біологія. Хімія. Медицина. – Київ, 1996. – 660 с.

Труднощі виникають лише у зв'язку з неусталенням норм українського правопису.

Так, відновлено “Лікарський збірник” НТШ, почали виходити медичні газети, зокрема: “Ваше здоров'я” (Київ), “Медична газета України” (Львів), “Народне здоров'я” (Львів), “Народний лікар України” (Житомир), “Колега” (Івано-Франківськ), “Слово лікаря” (Миргород), “Медична академія” (Тернопіль) та ін.

Щоправда, іншу частину журналів становлять або двомовні, або російськомовні на 80-100 відсотків. Видаються окремі спеціальні монографії та підручники українською мовою для медичних закладів освіти.

Отже, сфера застосування української медичної термінології на сучасному етапі починає, хоч і повільно, розширюватися.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що українська медична термінологія формувалася шляхом використання для номінації таких груп лексики: 1) діалектних, просторічних лексем, забутих термінів з

історичних джерел; 2) рідномовних новотворів (“кованих” слів); 3) іншомовних запозичень. На перших двох етапах переважала орієнтація на національний характер терміносистеми (1 і 2 шляхи розвитку), на третьому було штучно введено в термінологію іншомовні слова. На сучасному етапі знову посилюється увага до національних елементів.

Питання для самоконтролю

1. Установіть відмінності між термінами й номенклатурою, термінами і професіоналізмами.
2. Яка історія становлення клінічної термінології?
3. Які структурні особливості клінічних термінів?
4. Які способи характерні для творення медичних термінів?
5. Які є види клінічних термінів-синонімів?
6. Як характеризуються медичні терміни-антоніми?
7. Що відбувається із значенням терміна, коли він мігрує в художній, публіцистичний, розмовний стиль? Проілюструйте прикладами.
8. Які особливості вживання медичної термінології у розмовному стилі (під час спілкування з пацієнтами різного освітнього рівня, з їхніми родичами, з колегами)?

Практичні завдання

1. Дайте визначення понять:

- Термін – _____
Термінологія – _____
Термінознавство – _____
Термінологізація – _____

2. Розрізніть види синонімів медичних термінів, поясніть способи їх творення:

- Пульмоноктомія – повне видалення легені; _____
Мегалоспленія – збільшення селезінки; _____
Спленомегалія – збільшення селезінки; _____
Кандидоз – кандидомікоз; _____
Поліневрит – поширений неврит; _____
Поліомієліт – гострий атрофічний спинний дитячий параліч;

Неврастенія – нервова слабкість; _____
Простріл – люмбаго. _____

3. Згрупуйте парами терміни-антоніми, поясніть різницю у значенні, вкажіть яким способом вони утворені:

Гіпервітаміноз – _____
Гіпотомія – _____
Антиген – _____
Ген – _____
Антиспазматичний – _____
Спазматичний – _____
Макроцитоз – _____
Мікроцитоз – _____
Макроскопічний – _____
Мінімум – _____
Ненормальність – _____
Гіперемія – _____
Гіперметроп – _____
Монотерапія – _____
Мікроскопічний – _____
Гіповітаміноз – _____
Максимум – _____

4. Простежте, що відбувається із значенням терміна, коли він мігрує у художній стиль. Підкресліть у тексті медичні терміни.

Ліна Костенко

ПАНСІОНАТ “ФОРЕЛЬ”

В салоні пансіонату
зловили “Апассіонату”,
порпалися в ефірі, шукали джаз.
Хлопчики розбещені,
молодички розпещені
убивали час.
Сивий професор утупився в одну точку.
Анемічна дама нудьгувала в куточку.

Хмари над лісом пливуть перисті.
Флегматики вдумливо грають в покер.
Підтопані пари, такі непаристі,
як Януси, дивляться в різні боки.

Усі бережуть огрядні фігурки.
Усі ковтають якісь пігулки.
І з ранку до ночі та сама тема:
нервова система, нервова система!

Цвітуть гладіолуси, матіоли.
Нема емоцій, є моціони.

І тільки одна чорнокоса жінка
між цих болящих звучить дисонансом.
Вона промениться банальним здоров'ям,
смагливим, гарячим, вишневим рум'янцем!
І там, де втомились дебели дебіли,
вона до автобуса легко добігла.
Ні моціонів, ані режиму.
Вона в Карпатах збирає ожину.

Волосся у зливу струсне по плащу –
і викрутить з нього півхмари дощу.
Сміється на найвищому регістрі.
Вживає парфуми “Індійський сандал”.
А чоловіки ходять і роздувають ніздрі.
Чужі чоловіки. Справді скандал.
І може, лише анемічна дама
не гострить кігті на неї в куточку,
бо то вже – Єва того Адама,
котрий вже дивиться в одну точку.

Отож їй дама і пояснила:
вона цим курортом буквально снила.
Неврастенія.
Роблять уколи.
Вона сюди не приїде ніколи.
Уколи не тонізують.

Сусіди тероризують.

– І потім ці грози, постійні грози!
Вночі гаркотять, а у мене неврози.
І потім, що це за акварелі?
Дають салаку замість форелі.
І потім, ця молодь, ця музика. Жах.
І потім – машини гудуть в гаражах.
Вам добре, у вас не розхитані нерви.
У вас є щось від богині Міневри.
А тут все втрачено, все зужито,
і скільки всього в житті пережито!
Постійні струси, постійні стреси,
погані преси, немає преси.

Така вона стомлена, анемічна,
гіппопотамо-гіпотонічна.
Волосся фарбоване під мімозу,
Обличчя в стані анабіозу.
І з ранку до ночі таж сама тема:
Нервова система, нервова система!

Старесенький лікар, чаклун санаторний,
підсилений курс призначає, повторний.
І слухає меццо, сопрано, фальцети,
і пише рецепти, і пише рецепти...

А ця спокійна, монументальна.
Такій, мабуть, пасувала б тога.
Тугі завитки смоляного волосся –
як барельєф ассірійського бога.

Ввійшла в кабінет, як ніхто ще не входив,
така квітуча, струнка на подив,
така весела, така чорноброва!
Та я, – каже, – що, я практично здорова.
Яке там серце, яка голова?
На що мені скаржитись?

Я – жива!

Мене не вбив ні снаряд, ні куля.
З моєї шкіри не зробили ридикуля.
Волосся моє не пішло в промисловість.
Хороші діти. Спокійна совість.
Люблю свою працю. Щаслива в родині.
Чого ще треба сучасній людині?
А лікар оглянув її по формі.
Сестричка зробила аналіз крові.
Нервова система – нічого, в нормі.
І серце міцне, і легені здорові
Буває ж такий щасливий феномен!
Виміряв їй пульс.
І, як штамп на конверті,
майнув на руці татуйований номер –
компостер Дахау, табору смерті.

5. Випишіть із поданого тексту речення із термінами, поясніть, до якої галузі знань вони належать і в якому стилі мовлення вжиті.

ІВАН ГОРБАЧЕВСЬКИЙ

Українській нації ніколи не бракувало видатних діячів, які дбали про розвій різних ділянок науки та культури. І чільне місце серед них належить Іванові Горбачевському. Він став гордістю українського народу і прославив чеський народ, серед якого жив і працював. І Горбачевського справедливо вважають засновником чеської біохімії. Але народився й зростав майбутній учений в Україні: родовід його закорінений у мальовничому історичному куточку Поділля – Збаражчині.

Ім'я І. Горбачевського ввійшло в історію світової науки поряд з такими іменами дослідників у галузі хімічних синтезів, як німецькі вчені Ф. Велер, Ф. Мішер, А. Коссель, Є. Фішер. І Горбачевський справедливо належить до когорти цих видатних учених. У 1882 році він уперше в світі здійснив синтез сечової кислоти, а згодом розробив новий метод синтезу цієї сполуки й опублікував його у 1887 році. У 1895 році сечову кислоту синтезував також Є. Фішер за опрацьованою ним методикою.

Оригінальність І. Горбачевського як ученого криється у його високій ерудиції, динамічності думки й здатності швидко переключатись у напрямках наукових досліджень. Це свідчить про його дуже глибокі й всебічні знання

стану вивчення різних ділянок хімії, біохімії, фізіології, патології та наукову інтуїцію. Вражає діапазон наукових зацікавлень І. Горбачевського: від суто морфологічних досліджень вестибулярного нерва, вивчення продуктів розщеплення альбуміноїдів під дією соляної кислоти до синтезу сполуки, що не вдавалось здійснити тривалий час видатним спеціалістам з хімічного синтезу того часу, розробки нового методу синтезу креатину, вивчення джерел утворення сечової кислоти в організмах людини й тварин та питання виникнення уремії при захворюванні людей. Окрім цього, учений багато працював над проблемою оздоровлення природного середовища міста Праги як голова Крайової санітарної ради Чехії. Саме завдяки його науковим розробкам і рекомендаціям стало можливим попереджувати захворювання людей у Празі на черевний тиф.

Геніально передбачливим виявилось дослідження захворювань на пелагру, що є великим внеском І. Горбачевського у народження й становлення нової науки про вітаміни. Українському вченому належить велика педагогічна праця, написання підручників для університету з неорганічної, органічної і біологічної хімії, активна діяльність у ранзі ректора університетів. В уряді Австро-Угорщини він організував перше у світі міністерство народного здоров'я, брав якнайширшу участь у громадсько-політичному житті.

І. Горбачевський приніс славу Інституту лікарської хімії професора Є. Людвіга при Віденському університеті, у якому він уперше синтезував сечову кислоту, Празькому чеському (згодом Карловому) університетові, у якому працював 34 роки, Українському вільному університетові у Празі, де був багато каденцій ректором і підготував чимало фахівців; заснував Інститут біохімії, створив наукову школу чеських біохіміків. Зауважимо, що понад 40 років учений розробляв українську хімічну термінологію, хоч жив і працював поза рідним краєм.

6. Прочитайте текст, визначте стиль мовлення, вкажіть медичні терміни.

Вивчення хімічного складу чистотілу звичайного показало, що всі його частини мають алкалоїди, за будовою близькі до опійних і представлені кількома групами:

- перша група: хелідонін, гомохелідонін, хелеритрин, сангвінарин, хелілутин;
- друга група складається з алкалоїдів групи протопіну, що відноситься в основному до алокриптохіну;
- алкалоїди третьої групи представлені берберином, коптизином, спартеїном, деякими маловивченими основами.

Найбільше алкалоїдів у траві в період цвітіння рослини (1,87%), у коренях

їх вміст коливається в межах 1,9–4,14 %.

Дія: антигістамінна, аналгетична, жовчогінна, протизапальна.

7. Випишіть із медичних словників, паспортизуючи записи, українські відповідники до російських термінів:

Стимулирующий – _____

Кровоостанавливающий – _____

Мочка уха – _____

Які переваги і недоліки кожного із синонімів?

8. Користуючись медичним словником, перекладіть терміни українською мовою:

Смазывающий – _____

Связующий – _____

Сопутствующая вена – _____

Щитовидный – _____

Тысячелистник – _____

Падающий – _____

Обезболивающий – _____

Свертывающийся – _____

Стабилизирующий – _____

Давящий – _____

Стимулирующий – _____

Угнетающий – _____

Сетчатый – _____

Порошкообразный – _____

Дезинфицирующий – _____

Аллергический – _____

9. Дайте характеристику медичного словника за схемою:

- повна назва словника;
- його автор, упорядник (редактор);
- місце видання;
- рік видання;
- тип аналізованого словника;
- завдання цього типу словника;
- коротка оцінка цього словника, визначення його практичної цінності.

10. Підготуйтеся до дискусії на тему “Співвідношення пито-

мого й запозиченого в українській медичній термінології”.
Зверніть увагу на такі питання:

- Які особливості та перспективи розвитку української медичної термінології?
- Довести власну точку зору на проблеми медичної термінології.
- Розкрити типи запозичень: лексичні запозичення, структурні кальки, семантичні кальки, словотвірні запозичення.
- Які альтернативні шляхи розвитку медичної термінології?

11. Запишіть не менше 10 професійних жаргонізмів, введіть їх у складні речення.

12. Законспектуйте статтю “Основні тенденції розвитку української медичної термінології” із посібника Юкала В.Я. Культура мови /За редакцією Л.В.Струганець. – Тернопіль: Укрмедкнига, 1999. – 27 с.

Повторюємо мовні норми

Правопис слів іншомовного походження

Значна частина слів медичних термінів походить з інших мов, тому слід керуватись такими правилами правопису:

- Після приголосних **д, т, з, с, ц, р, ж, ч, ш** (правило дев’ятки) перед наступним приголосним пишеться **и**: система, режим, цироз, цистит, пухир, куприк, дистрофія.

- Після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** в основі іншомовних слів завжди пишеться **і**: хірург, вітаміноз, параліч, уробілін.

- В основі іншомовних слів сполучення голосних **іа, іо, іу** не змінюється: радіація, тіолін, ціаноз.

- На початку і в середині слова перед голосним та **й** пишеться **і**, а не **и**: Індія, анатомія, стоматологія, фармація.

Сполучення **іе** змінюється на **іє**: дієта, дієтологія, гігієна, клієнт, пацієнт.

- Після **л** в іншомовних словах пишеться завжди **є**, а не **е**: лекція, легені, алергія.

- Після м’яких приголосних **д, т, з, с, ц, л, н** перед **я, ю, є, ї, йо** пишеться **ь**: кальцекс, мільйон, фільтр, мазь, сіль, ртуть, хрестець.

М’який знак після цих букв ставиться і тоді, коли у вимові за ним чується звук [йо]: ательє, бульйон, павільйон.

• Після інших букв, що позначають приголосні, перед **я, ю, є, ї**, якщо вони читаються як [йа], [йу], [йе], [йє], ставимо апостроф: комп'ютер, миш'як, м'ята.

З апострофом пишуться також слова: ін'єкція, кон'юнктура, ад'ютант.

Практичне завдання

1. Вставте пропущені букви у медичних термінах, поясніть правопис:

Код...ін, колекц...я, хлор...д, ф...я...тр, в...рус, ш...п, в...там...н, еф...р, т...он...л, холер...к, ц...нк, ц...аноз, стер...л...затор, тубд...спансер, парал...ч, гастр...т, ц...стоскоп...я, парано...к, п...явка, токсим...я, кул...м...нац...я, кс...логаф,...нд...катор, депрес...я.

Джерела інформації

1. Антисуржик / За ред. О.Сербенської. – Львів, 1994.
2. Большая медицинская энциклопедия. – М., 1985.
3. Мусій О. та ін. Російсько-український медичний словник. – Умань, 1992.
4. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
5. Основы медицинской терминологии / Под общ. ред. Ю.П.Шульца. – М., 1982.
6. Словарь клинических терминов с переводным и толковым значением. – К., 1959.
7. Юкало В.Я. Культура мови / За редакцією Л.В.Струганець. – Тернопіль: Укрмедкнига, 1999. – 77 с.

ЗМІСТ

Тема № 1. УКРАЇНЬСЬКА МОВА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ	3
Мова як невід’ємна ознака народу	3
Мова і етнос	5
Українська мова серед інших мов світу	6
Походження і розвиток української мови	10
Мова і територіальні діалекти	27
Науки про мову	30
Функції мови	33
Становлення українського правопису	38
Цікаво знати	53
Питання для самоконтролю	56
Практичні завдання	56
Джерела інформації	58
Тема №2. БАЗОВІ ПОНЯТТЯ КУЛЬТУРИ МОВИ	59
Мова і мовне спілкування. Культура мови і її зв’язок з іншими дисциплінами	59
Мовна норма. Типи мовних норм	67
Комунікативні якості культури мови	68
Стилі мови. Визначальні риси стилів	71
Питання для самоконтролю	75
Практичні завдання	76
Повторюємо мовні норми	77
Джерела інформації	82
Тема №3. ВИСЛОВЛЮВАННЯ І ТЕКСТ. ПРИЙОМИ ЗГОРТАННЯ ТЕКСТІВ	83
Текст, його визначальні риси	83
Смислові типи текстів	86
Прийоми згор্তання тексту	87
Питання для самоконтролю	92
Практичні завдання	92
Джерела інформації	103
Тема № 4. КУЛЬТУРА ПИСЕМНОЇ НАУКОВОЇ МОВИ	104
Особливості писемної наукової мови	104
Етапи створення тексту	109
Реферат як науковий текст	114
Культура сприймання навчальних і наукових текстів	116
Оформлення наукових текстів	120
Питання для самоконтролю	123

Практичні завдання	123
Повторюємо мовні норми	126
Джерела інформації	127
Тема №5. КУЛЬТУРА ДІАЛОГУ	128
Діалогічне спілкування і його основні правила. Мовний етикет	128
Культура ділової телефонної розмови	147
Цікаво знати	155
Питання для самоконтролю	161
Практичні завдання	161
Повторюємо мовні норми	163
Джерела інформації	170
Тема №6. ПУБЛІЧНИЙ ВИСТУП І КУЛЬТУРА МОВИ	171
Публічний виступ як форма пропаганди знань. Види УПВ	171
Підготовка і реалізація усного публічного виступу	173
Закони риторики і усний публічний виступ	179
Цікаво знати	181
Питання для самоконтролю	191
Практичні завдання	192
Повторюємо мовні норми	194
Джерела інформації	197
Тема №7. КУЛЬТУРА ПИСЕМНОЇ ДІЛОВОЇ МОВИ	198
Документ і його ознаки	198
Види документів	200
Способи викладу матеріалу в документах	202
Деякі правила оформлення документів	206
Оформлення різних типів документів	212
Цікаво знати	220
Питання для самоконтролю	223
Практичні завдання	224
Повторюємо мовні норми	225
Джерела інформації	231
Тема № 8. КУЛЬТУРА ТЕРМІНОВЖИВАННЯ	232
Термін, термінологія, термінознавство	232
Медична термінологія як результат розвитку медичної науки	233
Синонімія, антонімія і стандартизація медичної термінології	237
Питання для самоконтролю	240
Практичні завдання	241
Повторюємо мовні норми	248
Джерела інформації	249

Навчальний посібник Ділова українська мова

**Лазарчук Людмила Юріївна,
Майданюк Ірина Зіновіївна**

**Ділова українська
мова**

Редактор	<i>Ольга Котульська</i>
Технічний редактор	<i>Світлана Демчишин</i>
Оформлення обкладинки	<i>Павло Кушик</i>
Комп'ютерна верстка	<i>Олена Ревак</i>

Підписано до друку 16.11.2005. Формат 60x84/16.
Папір офсетний №1. Гарнітура Times.
Друк офсетний. Ум.др.арк. 14,65. Обл.-вид.арк. 12,25.
Наклад 500. Зам. № 110.

Оригінал-макет підготовлено у відділі комп'ютерної верстки
Тернопільського державного медичного університету
імені І.Я. Горбачевського.
Майдан Волі, 1, м. Тернопіль, 46001, Україна.

Надруковано у друкарні
Тернопільського державного медичного університету
імені І.Я. Горбачевського.
Майдан Волі, 1, м. Тернопіль, 46001, Україна.

Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 2215 від 16.06.2005 р.